

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЕНИК АЛЛА МИХАЙЛІВНА

УДК 374.015.31:172.12 (477) (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДЕРЖАВНИЦЬКЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

13.00.07 – теорія і методика виховання

(011 – Освітні, педагогічні науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

А. М. Сенік

Науковий керівник:

Москальова Людмила Юріївна,
доктор педагогічних наук, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Сеник А. М. Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 «Теорія і методика виховання». – Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Міністерства освіти і науки України, Київ, 2019. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України, 2019.

Дисертацію присвячено актуальній темі державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. В умовах сьогодення вищою формою реалізації та вияву нації є держава. Наша країна пройшла значний етап становлення та розвитку – від бездержавної нації до здобуття власної державності. Державницьке виховання покликане формувати національно-патріотичну особистість, що буде виявляти здатність до позитивного впливу на розвиток народу, відстоювати гідність, самоповагу та відповідальність. Теоретичне осмислення різних аспектів виховання учнівської молоді в умовах модернізації системи позашкільних навчальних закладів освіти висвітлює низку суперечностей: між об'єктивною потребою українського суспільства у вихованих, орієнтованих на повагу до Конституції, державних символів, політичного устрою суспільства, громадянських прав інших людей та недостатнім рівнем організації системи державницького виховання у сучасних умовах функціонування позашкільних навчальних закладів; між вимогами, що висуваються до учнівської молоді відповідно до їх самоудосконалення, саморозвитку як майбутніх громадян України й недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад державницького виховання особистості; між широким виховним потенціалом позашкільних навчальних закладів та недостатнім рівнем розробленості

організаційно-методичного забезпечення державницького виховання учнівської молоді для змістовного наповнення вільного часу.

Тенденції, що характеризують сучасний етап розвитку українського суспільства, засвідчують нагальну потребу в нових підходах, технологіях і методиках виховання молоді, здатної до реалізації своїх здібностей та інтересів не лише у навчальній, а й у позанавчальній діяльності. Насамперед це стосується учнівської молоді, до якої у наш час висуваються підвищені вимоги відповідно до розвитку їхньої готовності захищати Вітчизну, виховання патріотичних почуттів, формування громадянськості. Важливе місце має відводитись формуванню цінностей вільної людини, яка має глибоке почуття відповідальності за долю країни, за її процвітання та розвиток, і саме тому позанавчальна робота повинна вибудовуватися як процес, у якому учнівська молодь свідомо набуває чіткої позиції «Я – державник». Ця позиція, що відображено у законах, державних освітніх документах, концепціях і стратегіях, має виховуватися не лише у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, а й у процесі позанавчальної діяльності, у вільний час.

Наукова новизна і теоретичне значення: уперше теоретично обґрунтовано і розкрито зміст процесу державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах; виявлено та обґрунтовано педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах (забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» у процесі діалогічної взаємодії вихователя з вихованцем; застосування різноманітних форм та методів виховної роботи з урахуванням ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території); визначено критерії, показники і рівні державницької вихованості в учнівської молоді; уточнено зміст понять «нація», «патріотизм», «громадянство»,

«національне виховання», «патріотичне виховання», «громадянське виховання», запропоновано авторське визначення поняття «державницьке виховання учнівської молоді»; подальшого розвитку набули зміст, форми, методи педагогічного впливу в умовах роботи позашкільних навчальних закладів, що спрямовані на підвищення ефективності процесу державницького виховання.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробці навчально-методичних матеріалів для підвищення рівня сформованості позиції «Я – державник» в учнівської молоді; розроблення та впровадження методичних рекомендацій «Особливості державницького виховання учнівської молоді» для вихователів позашкільних навчальних закладах, педагогів, психологів, які працюють з учнівською молоддю; апробації тренінгових вправ та спеціальних методик щодо державницького виховання тощо.

Результати контрольного етапу експерименту засвідчили позитивні зміни у рівнях державницької вихованості учнівської молоді експериментальної групи за всіма критеріями, на відміну від контрольної групи.

Ключові слова: державницьке виховання, учнівська молодь, позашкільні навчальні заклади, виховний процес, педагогічні умови, форми і методи державницького виховання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові
результати дисертації

Статті у наукових фахових виданнях

(у тому числі ті, які індексуються в наукометричних базах)

1. Сенік, А. М. (2015). Теоретичні аспекти визначення поняття «державницьке виховання учнівської молоді». *Науковий вісник*

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. 1(4), 365-371.

2. Сенік, А. М. (2015). Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого. *Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка.* № 7 (296), 61-63.

3. Сенік, А. М. (2016). Виховний вплив позашкільних закладів на оптимізацію державницького виховання учнівської молоді. *Вісник Дніпропетровського університету імені А. Нобеля.* Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. № 1 (11), 106-111.

4. Сенік, А. М. (2016). Наукові підходи до процесу формування державницької позиції молоді в умовах позашкільного навчального закладу: теоретичні та практичні аспекти. *Педагогічні науки: зб. наук. праць.* Херсон, Вип. LXIX. Т. 2, 64-69.

5. Сенік, А. М. (2017). Критерії, показники та рівні державницької вихованості учнівської молоді: діагностичний інструментарій для виховної роботи в позашкільних навчальних закладах. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.* № 1 (18), 272-278.

6. Сенік, А. М. (2017). Формування державницької позиції учнівської молоді позашкільних навчальних закладів як виховна система. *Педагогічний часопис Волині* : науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки. № 3 (6), 28-36.

7. Сенік, А. М. (2018). Виховання державницького ідеалу в учнівської молоді засобами проектної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя КПУ, № 60. Т. 1, 148-152.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

8. Senik, A. M. (2016). Formation of pupil's position «I am the statist» in extracurricular educational institutions in Ukraine: diagnostic research results.

Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie. Nr 4 (48). Lodz : Wydawnictwo Naukowe Wyzszej Szkoły Informatyki i Umiejetnosci, 15-21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Сеник, А. М. (2016). Позашкільна освіта і державницьке виховання як зразок самовизначення учнівської молоді. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір* (м. Мелітополь, 3-4 червня 2016 р.). Мелітополь, Ч. II. Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення, 191-193.

10. Сеник, А. М. (2016). Формування державницької свідомості учнівської молоді в умовах позашкільних закладів як педагогічна проблема. *Тенденції розвитку психології та педагогіки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції* (м. Київ, 4-5 листопада 2016 р.). Київ, 51-53.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Сеник, А. М. (2016). Актуальність ідей Б. Хмельницького у системі державницького виховання сьогодення. *Еврика: наук.-практ. журнал.* Мелітополь. № 1 (3), 51-53.

12. Сеник, А. М. (2016). Позашкільні заклади як інститут забезпечення державницького виховання: експериментальне дослідження. *VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ medzinárodný nekonferenčný zborník.* Vydala: Prešovská univerzita v Prešove, 390-394.

ABSTRACT

Senyk A. M. State education of pupils in the conditions of an out-of-school educational institution. – Manuscript.

The thesis for obtaining scientific degree of candidate of pedagogical sciences, speciality 13.00.07 – Theory and Methods of Education. – Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the actual theme of state education of pupils in the conditions of an out-of-school educational institution.

Scientific novelty and theoretical significance: for the first time, the content of the process of state education of pupils in extracurricular educational institutions was substantiated and disclosed theoretically; pedagogical conditions of state education of students in extracurricular educational institutions were identified and substantiated (provision of positive motivation and setting for the formation of the position «I am a statesman» in the process of dialogue between teacher and pupil; application of various forms and methods of educational work, taking into account the degree of activity of a civic position and intellectual qualities of student youth); criteria, indicators and levels of state education in pupils' youth are defined; the content of the notions «nation», «patriotism», «nationality», «national education», «patriotic education», «civic education», the author's definition of the concept of «state education of pupils' youth» has been proposed; the contents, forms, methods of pedagogical influence in the conditions of work have been further developed out-of-school educational institutions aimed at increasing the efficiency of the state education process.

The developed conditions are based on the following general pedagogical principles: scientific; systematic and consistent; accessibility; purposefulness; optimal combination of all forms of organization of educational process; connection to life; awareness and activity of the student youth; clarity; strength of knowledge, skills and abilities; individual approach; harmonization of the educational process; motivation; developmental training; unity of pedagogical demands; integrated and value-based approaches; unity of consciousness and

behavior; education of personality in the group; positive imitation; practical orientation; leadership role of the teacher in education in out-of-school educational establishments.

Among the specific principles of state education of student youth are: the principle of innovation and openness; the principle of rational combination of traditional and innovational in the educational process.

Formation of the position "I am a statesman" in student youth, which consists in its natural orientation from the unconscious to the conscious, condition the necessity of the construction of a systematic work of the pedagogical worker in the direction of the state position - from their unconscious manifestation to conscious evaluation and positive change and its transformation.

During the research we found that the out-of-school educational establishments are educational institutions that act as a separate entity, an institution that relies on the upbringing process. In this context, teachers of the out-of-school educational establishments, such as educational institutions, and, in particular, of state institutions, should take into account the following aspects: the location of the out-of-school educational establishments (city or village), the contingent of out-of-school students and their psychological and pedagogical features (poly-ethnicity or mono-ethnicity , social status and confessional belonging) as well as the degree of The defined criteria, indicators and levels of state education in student, youth perception of human and national values.

The study identifies the criteria of state education: value-cognitive (knowledge of the spiritual, socio-moral and political values of the state, the ability to implement socio-moral knowledge); emotional-motivational (formation of national-patriotic feelings, presence of a sense of personal responsibility for the development of the state, interest in perceiving oneself from the position of "I am a statesman"); activity-action (readiness to defend the interests of the people and serve them, to carry out patriotic actions; the ability to activate and organize the actions of the people among to promote the spiritual, socio-moral and political values of their own state). In accordance with the above criteria and indicators, as

well as the results of testing and questioning of pupils attending out-of-school educational establishments, the levels of state education (high, medium, low) were determined.

The analysis of scientific sources proves that in the conditions of today's state of education the activity of an out-of-school educational institution is of great importance. Overcoming this problem makes it possible to eliminate the contradiction between the need of creation of effective pedagogical conditions and the lack of proper scientific-theoretical reasoning of this process. On the whole, the analysis of the scientific and pedagogical literature shows that in solving this problem it is necessary to focus on the fulfillment of certain tasks of an out-of-school educational institution, namely: the content of special training of teachers for public education; widespread introduction of interactive technologies and methods in the process of realization of public education. It is emphasized that a combined approach to solving this problem will help to improve the development of state education of student youth.

Theoretical and methodological analysis of scientific works made it possible to characterize the essence of the concept of «state education». Thus, «state education» is presented as a process of influence of teachers and parents on students in order to educate them the spiritual and moral values, national-patriotic feelings, citizenship, and formation of the ideal of a conscious politician who serves to the people living on the territory for which political authorities are responsible.

Given the relevance of the topic under study, it is recommended to: introduce training exercises and special methods of state education into the work of out-of-school institutions of education, and provide for the training of teachers of the seminar «Peculiarities of State Education of Student Youth» in the system of professional development of teachers.

The practical significance of the results of the study is to develop educational and methodological materials for raising the level of formation of the position «I am a statesman» in the student youth; development and

implementation of methodological recommendations «Peculiarities of the state education of pupils' youth» for teachers of out-of-school educational institutions, teachers, psychologists working with student young people; approbation of training exercises and special methods of state education, etc.

Key words: state education, pupils' youth, post-secondary educational institutions, educational process, pedagogical conditions, forms and methods of state education.

REFERENCES

1. Senik A.M. Theoretical Aspects of Definition of "State Education of Student Youth". Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky 1 (4). 2015. P. 365-371.
2. Senik A.M, The state education of pupils' youth on the basis of the national-patriotic views of B. Lepky. Herald of the Lugansk National Taras Shevchenko University # 7 (296). 2015. P.61-65.
3. Senik A.M. Educational influence of out-of-school establishments on the optimization of the state education of pupils' youth. Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after A. Nobel. Series "Pedagogy and Psychology". Pedagogical sciences. 2016 No. 1 (11). P.106-111.
4. Senik A.M. Criteria, indicators and levels of state education of pupils: diagnostic tools for educational work in extracurricular educational institutions. Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky 1 (18). 2017. P. 272-278.
5. Senik A. M. Formation of the state position of pupils' youth of out-of-school educational establishments as an educational system. Volyn's Pedagogical Journal: scientific journal. Lutsk: SNU named after Lesia Ukrainka, 2017. No. 3 (6). P. 28-36.
6. Senik A. M. Education of the state ideals in student's youth by means of project activity. Pedagogy of the formation of a creative person in higher and secondary schools: a collection of scientific works. Zaporizhia KPU, 2018, No. 60. T.1. P. 148-152.
7. Senik A.M. Scientific approaches to the process of formation of the state position of youth in the conditions of an out-of-school educational institution: theoretical and practical aspects. Collection of scientific works. Pedagogical sciences. Issue LXIX. Volume 2. Kherson 2016. P.64-69.
8. Senik A.M. Formation of pupil's position "I am the statist" in extracurricular educational institutions in Ukraine: diagnostic research results. New Age Education: Philosophy, Innovation, Discipleship No. 4 (48). Lodz:

Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Umiejętności. 2016. P. 15-21.

9. Senik A. M. Out-of-school education and state education as an example of student self-determination. Man in the conditions of the variability of the socio-cultural space: the spiritual and practical dimension (June 3-4, 2016, Melitopol), Part II. Education as a space for the creation of precedents and samples of self-determination. P. 191-193.

10. Senik A.M. Formation of state consciousness of pupils in conditions of out-of-school institutions as a pedagogical problem. Materials of the International Scientific and Practical Conference «Trends in the Development of Psychology and Pedagogy» (November 4-5, 2016, Kyiv). S. 51-53.

11. Senik A. M. Actuality of the ideas of B. Khmelnytsky in the system of state education of the present. Scientific and practical journal «Evrika». № 1 (3). 2016. Melitopol. S. 51-53.

12. Senik A. M. Out-of-school establishments as an institute for the maintenance of state education: experimental research. VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ medzinárodný nekonferenčný zborník. Vydala: © Prešovská Univerzita v Prešov, 2016. P. 390-394.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	21
1.1. Історико-педагогічний аспект становлення системи державницького виховання особистості	21
1.2. Сутність понятійного апарату дослідження	39
Висновки до 1 розділу	48
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	52
2.1. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді	52
2.2. Критерії, показники та рівні сформованості державницької вихованості учнівської молоді	79
Висновки до 2 розділу	96
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ	100
3.1. Загальна характеристика педагогічних умов державницької вихованості учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах	100
3.2. Аналіз та опрацювання результатів дослідно- експериментальної роботи	125
Висновки до 3 розділу	154
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161
ДОДАТКИ	178

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тенденції, що характеризують сучасний етап розвитку українського суспільства, засвідчують нагальну потребу в нових підходах, технологіях і методиках виховання молоді, здатної до реалізації своїх здібностей та інтересів не лише у навчальній, а й у позанавчальній діяльності. Насамперед це стосується учнівської молоді, до якої у наш час висуваються підвищені вимоги відповідно до розвитку їхньої готовності захищати Вітчизну, виховання патріотичних почуттів, громадянськості тощо. Важливе місце повинно відводитись формуванню цінностей вільної людини, яка володіє глибоким почуттям відповідальності за долю країни, за її процвітання й розвиток, і саме тому роботу у позашкільних навчальних закладах слід вибудовувати як процес, у якому учнівська молодь свідомо набуває чіткої позиції «Я – державник». Ця позиція, що відображено у законах, державних освітніх документах, концепціях і стратегіях, має виховуватися не лише у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, а й під час позашкільної роботи.

Національна доктрина розвитку освіти України орієнтує систему національного виховання на досягнення мети, що спрямована на розвиток свідомого громадянина, патріота, здатного до співпраці та міжкультурної взаємодії.

Значний внесок у дослідження теоретико-методологічних основ виховання особистості зробили своїми працями В. Алфімов, Ш. Амоношвілі, М. Євтух, Є. Зеленов, М. Роганова, Г. Пустовіт, Г.Філіпчук, Г. Шевченко та ін. Разом із тим у різних напрямках модернізації сучасної системи виховання учнівської молоді необхідним є перегляд накопиченого позашкільними навчальними закладами багатого досвіду, оновлення його змісту та організації педагогічних умов оптимізації процесу державницького виховання особистості (І. Бех, О. Биковська, В. Вербицький, Ю. Ївженко, Л. Ковбасенко, О. Литовченко та ін.).

Так, психолого-педагогічні аспекти цієї проблеми сфокусовано у роботах І. Беха, Г. Ващенко, Л. Костенко, І. Надольного, В. Сухомлинського та ін. Основна увага сучасних дисертаційних досліджень, що аналізують ідеї військово-патріотичного, національно-патріотичного, патріотично-військового виховання, зосереджується на розвитку, патріотичної позиції у молоді, громадянсько-діяльнісних якостей (О. Гевко, С. Головчук, Т. Фогель). Помітний інтерес для наукового пошуку становлять дисертаційні дослідження, в яких приділено увагу формуванню патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності (Р. Петронговський) та розкрито проблему національно-патріотичного виховання в умовах позашкільного навчального закладу (Т. Гавлітіна); національно-патріотичному вихованню учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях у 1919-1939 рр. (Я. Яців) та ін. Водночас засади державницького виховання учнівської молоді розкривають лише окремі вчені: П. Кононенко (концептуальні засади національно-державницького виховання); С. Рашидов (теоретико-методологічні засади виховання у молоді цінностей громадянського суспільства) та ін.

Теоретичне осмислення різних аспектів виховання учнівської молоді в умовах модернізації системи позашкільних навчальних закладів освіти висвітлює низку *суперечностей*:

– між об'єктивною потребою українського суспільства у вихованих дітях, що поважають Конституцію України, державні символи, політичний устрій суспільства, громадянські права інших людей та недостатнім рівнем організації системи державницького виховання у сучасних умовах функціонування позашкільних навчальних закладів;

– між вимогами, що висувуються до учнівської молоді відповідно до її самовдосконалення, саморозвитку як майбутніх громадян України та недостатньою розробленістю теоретико-методичних засад державницького виховання особистості;

– між широким виховним потенціалом позашкільних навчальних закладів та недостатнім рівнем розробленості організаційно-методичного забезпечення державницького виховання учнівської молоді для змістовного наповнення вільного часу молоді.

Отже, актуальність та недостатня розробленість проблеми державницького виховання, пошуки усунення зазначених суперечностей і об'єктивна потреба українського суспільства щодо формування у сучасної молоді позиції «Я – державник» зумовили вибір теми дослідження *«Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до теми науково-дослідницької роботи кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького «Теоретичні та практичні аспекти формування загальнолюдських цінностей особистості у культурно-освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0118V004190). Тему роботи затверджено вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 5 від 22 грудня 2014 р.) та узгоджено рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 24 березня 2015 р.).

Об'єкт дослідження – процес державницького виховання учнівської молоді у системі позашкільної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Мета дослідження – на основі теоретичного аналізу проблеми дослідження обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Гіпотеза дослідження – державницьке виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах здійснюватиметься ефективно за таких умов: забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» у процесі діалогової взаємодії вихователя з вихованцем; застосування різноманітних форм та методів виховної роботи відповідно до ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території.

Відповідно до мети та гіпотези визначено основні **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати історико-педагогічний аспект державницького виховання та схарактеризувати сутність поняття «державницьке виховання учнівської молоді».
2. Дослідити виховний потенціал позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді.
3. Визначити критерії, показники і рівні державницької вихованості в учнівської молоді.
4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Для реалізації мети, розв'язання поставлених завдань використано комплекс сучасних загальнонаукових **методів**: *теоретичні* – аналіз (історичний, порівняльний), синтез, узагальнення, зіставлення, що послуговували вивченню літературних джерел, законодавчої й нормативно-правової бази, українського та зарубіжного досвіду державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу; *емпіричні* – обсерваційні (пряме й непряме спостереження, методи експертного оцінювання та самооцінювання); *діагностичні* (анкетування, експертне опитування, тестування, бесіди), що допомогли з'ясувати рівень

державницької вихованості учнівської молоді; *статистичні* – кількісний аналіз якісних даних для забезпечення їх вірогідності.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальною роботою охоплено учнівську молодь, яка відвідує позашкільні навчальні заклади: Дитячо-юнацький Пластовий центр Тернопільської міської ради, Мелітопольський курінь Козацького війська Запорізького Низового, Мала академія наук Мелітопольської міської ради Запорізької області, комунальний заклад «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради. У дослідженні безпосередньо брали участь 220 вихованців позашкільних навчальних закладів, відповідно в контрольній групі – 114 осіб, в експериментальній групі – 106 осіб.

Наукова новизна і теоретичне значення:

– уперше теоретично обґрунтовано і розкрито зміст процесу державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах; виявлено та обґрунтовано педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах (забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» у процесі діалогічної взаємодії вихователя з вихованцем; застосування різноманітних форм та методів виховної роботи з урахуванням ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території); розкрито сутність поняття «державницьке виховання учнівської молоді» як процес впливу вчителів і батьків на учня з метою виховання в нього духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів, громадянськості, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність; визначено критерії, показники й рівні державницької вихованості в учнівської молоді;

– уточнено зміст таких понять, як «нація», «патріотизм»,

«громадянство», «національне виховання», «патріотичне виховання», «громадянське виховання»;

– подальшого розвитку набули зміст, форми, методи виховання в умовах роботи позашкільних навчальних закладів, що спрямовані на формування позиції «Я - державник».

Практичне значення результатів дослідження полягає у підготовці навчально-методичних матеріалів для формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді; розробці та впровадженні методичних рекомендацій «Особливості державницького виховання учнівської молоді» для вихователів позашкільних навчальних закладів, педагогів, психологів, які працюють з учнівською молоддю; апробації тренінгових вправ та спеціальних методик державницького виховання у закладах позашкільної освіти; удосконаленні діагностичного інструментарію для організації процесу державницького виховання учнівської молоді тощо.

Упровадження результатів дисертації. Наукові положення та результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Дитячо-юнацького Пластового центру Тернопільської міської ради (довідка № 56 від 22 грудня 2017 р.), Мелітопольського куреню Козацького війська Запорізького Низового (довідка № 11 від 9 січня 2019 р.), Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області (довідка № 38 від 24 травня 2017 р.), комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради (довідка № 200-01/01-11/17 від 24 жовтня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорено на науково-практичних конференціях, форумах і семінарах різних рівнів:

міжнародних – «Міжнародні дні освіти дорослих в Україні» (м. Мелітополь, 2016 р.); «Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір» (м. Мелітополь, 2016 р.); «Тенденції розвитку психології та педагогіки» (м. Київ, 2016 р.). «Актуальні питання

освіти і науки» (м. Харків, 2018 р.); «Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки» (м. Одеса, 2018 р.);

всеукраїнських – «Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді» (м. Мелітополь, 2015 р.); «Мелітополь інтеркультурний: джерела та горизонти діалогу» (м. Мелітополь, 2016 р.); «Державотворчий досвід Богдана Хмельницького та проблеми сучасного суспільно-політичного розвитку України» (м. Мелітополь, 2016 р.); «Соціально-педагогічний дискурс сучасної освіти: досвід та інновації» (м. Львів, 2016 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися під час регіональних семінарів, у роботі круглого столу «Світоглядні орієнтири національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (м. Мелітополь, 2016 р.), а також на звітних науково-практичних конференціях кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (2015–2019 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено у 12 одноосібних наукових працях, з яких 8 відображають основні результати наукових пошуків, з яких 1 публікація – у міжнародному виданні, 2 праці апробаційного характеру, 2 – додатково висвітлюють наукові результати.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (178 найменувань, з них 19 – іноземною мовою), додатків (на 42 сторінках). Загальний обсяг дисертації – 219 сторінок. Робота містить 17 таблиць та 9 рисунків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

1.1. Історико-педагогічний аспект становлення системи державницького виховання особистості

В умовах сьогодення вищою формою реалізації та вияву нації є держава. Наша країна пройшла значний етап становлення та розвитку – від бездержавної нації до здобуття власної державності. Державницьке виховання покликане формувати національно-патріотичну особистість, яка відстоює такі цінності, як гідність, достоїнство, відповідальність, права людини, впливає на позитивний розвиток країни.

Упродовж історичного розвитку виховний процес набув ряду змін. Виховна система сучасності спрямована на розвиток компетентностей, творчості, інтелігентності, а також духовно-морального потенціалу. Відповідно до цього виховання людини, яка є представником своєї держави, є складним та довготривалим процесом, і саме підвищення рівня виховного впливу, осмислення нових ідей і підходів до виховання державника сприятиме покращенню людських якостей, цінностей майбутніх поколінь та міцності держави загалом.

На сьогоднішній день серед головних завдань суспільно-політичного розвитку залишаються розбудова й удосконалення демократичної держави й державницького суспільства.

Аналіз комплексу творів з означеної проблеми своїм корінням сягає до філософських праць Платона, Сократа, Аристотеля, І. Фіхте, І. Канта, Г. Гегеля та ін.

У даному контексті актуальними є ідеї, що набувають розкриття у діяльності історичних державних діячів (В. Великого, М. Грушевського, Я. Мудрого, Б. Хмельницького та ін.).

Оскільки першоджерела філософських роздумів Сократа не збереглися, нами було проаналізовано енциклопедичні словники, а також праці його учнів (Платона, Аристотеля та ін.). Держава, на думку Сократа, є інструментом та гарантом втілення у життя загального поняття про справедливість. Надто цінними для нашого дослідження є роздуми філософа про те, що «виховання молоді має бути в дусі політичних чеснот, бо найкращим у політиці є той, хто є носієм моралі та справедливості» [26, с. 967]. Метою виховного процесу, за Сократом, є пізнання людиною самої себе. Це вдало реалізується у розробленому філософом методі бесіди, що полягає у запитаннях та відповідях. На наш погляд, це є актуальним методом і для сучасного виховання, коли активно впроваджуються інтерактивні форми навчання та виховання. Підкреслимо, що форма навчання (що існувала донедавна) була спрямована лише на розповідь вчителя та орієнтована тільки на правильну відповідь учнів.

Вплив держави на розвиток підростаючого покоління детально представлено у філософських роздумах Платона (учень Сократа). У своїх працях генезис держави Платон пов'язує з потребами людей і визначає державу як спільне поселення. Він також є представником теорії ідеальної держави. Так, в основі його праці «Держава» представлено теорію про те, що справжнє політичне мистецтво – це мистецтво виховання і спасіння душі. В основі міцної держави, на думку філософа, мають бути дві найвищі цінності: правда і блага, тобто побудувати державу – це пізнати людину в її універсумі. За Платоном, ідеальна держава характеризується чотирма чеснотами – це мудрість, мужність, розсудливість і справедливість: «навіть ігри наших дітей повинні якомога більше відповідати законам, тому що, якщо вони стають безладними і діти не дотримуються правил, неможливо виростити з них серйозних законослухняних громадян» [87, с. 428]. Вважаємо, що властивості держави віддзеркалюються у душі людини, а тому у нашому дослідженні ми маємо звернути увагу саме на виховання цих чеснот в учнівської молоді.

Із матеріалів діалогу між Платоном і Сократом ми виявили те, що для Сократа у житті держави основою є тільки мудрість, а не факт керівництва людьми.

Натомість Аристотель вважає, що держава – це «суспільство, що складається з декількох поселень, які виникли заради життєвих потреб, але існують заради доброго життя» [3, с. 378]. Філософська спадщина Аристотеля характеризується подібним педагогічним проектом суспільного виховання громадян. Так, згідно з його вченням, «людина живе не для себе одної, адже створена природою для суспільного життя – статеві, кривні зв'язки, мова, вроджені моральні інстинкти пов'язують людей між собою». На думку філософа, людина відчуває потребу у спілкуванні з подібними до себе не лише для підтримки й покращення свого тілесного життя, а й тому, що лише у людському суспільстві можливе добре виховання та впорядкування життя завдяки праву і закону [39]. Як бачимо, у Аристотеля і Платона є схожими ідеї розвитку суспільства засобами естетичного виховання. Але, на відміну від Платона, ідеї Аристотеля полягають не у розгляді ідеальної конституції, а стосуються законів, що найбільш актуальні за певних умов та обставин. Нам імпонує думка філософа про важливість врахування наявних соціальних, політичних, економічних і культурних чинників.

У «Політиці» Аристотеля у Книзі 7 знаходимо думку про те, що вищим благом для людини є щастя, отже, завдання держави в цьому питанні полягає у забезпеченні харчуванням, комфортними умовами, захистом релігійних потреб, статками, справедливістю [3]. Про виховання молоді Аристотель писав наступне: «законодавець повинен поставитися з винятковою увагою до виховання молоді, оскільки в тих державах, де цього немає, і сам державний лад потерпає від збитків» [3, с. 628]. При цьому філософ підкреслював, що громадяни для роздумів та участі у справах держави потребують дозвілля й свободи від задоволення первинних потреб.

Схожі філософські роздуми, але з більш детальним вивченням держави

і виховання, розкрито у працях представника суб'єктивного ідеалізму Й. Фіхте. Ідеальна модель держави, створена філософом, має на меті добробут кожної людини, що полягають у наступному: створення умов для розвитку виробництва, контроль за виробництвом і розподіл матеріальних та інших ресурсів, відсутність безробіття, реалізація права на працю [149; 130]. При цьому свобода людини при виборі професії відсутня, адже, на думку Й. Фіхте, саме держава має розподіляти професії між своїми громадянами.

Протилежні погляди щодо таких ідей позначено у філософських роздумах Г. Гегеля. У період Нового часу виникає догвірна теорія походження держави. Про це йдеться у працях Г. Гегеля, який державу розглядає як «ідею ходи Бога у світі, а сама влада мислиться ним як не особливі державні інститути, а ідея для себе як живого Бога» [29]. Філософ вважає, що вивчення причин походження держави взагалі справа істориків. Він наголошує на важливості суб'єктивної свободи держави, що полягає у наданні кожній людині свободи вільного вибору заняття. При цьому філософ ставить під сумнів міцність держави у тому разі, коли її громадяни не мають щастя [29].

В області філософії права нашу увагу привернули роздуми І. Канта та Г. Гегеля, а саме їх вчення про право і державу. Згідно з думками І. Канта, право у державі засновано на силі, примусі та законах, тобто держава єднає людей рамками закону. А от Г. Гегель писав про загальну свободу кожної людини, тому відповідно до його вчення у сфер права має головувати не колективна воля, а суспільна, всезагальна, що потребує від індивіда зіставляти свої вчинки покликанню громадянина. За Г. Гегелем, суспільство і його інститути мають закономірність у своєму розвитку: виникають сім'я, громадянське суспільство, а вже потім – держава [11].

Дещо інакшої думки дотримувався філософ, письменник і публіцист І. Іль'їн, який пов'язував походження держави з потребою захисту особистого майна. Цікавою, на нашу думку, є його роздуми відносно того, що «держави виникли та впорядкувалися після переходу від полювання до

землеробства, коли община має відстоювати та захищати свої володіння від інших завойовників. Саме це спричинює розподіл праці між землеробами, які засівають поля та збирають врожаї, та воїнами, які мають захищати ці володіння. Суддя, законодавець та жрець отримує нове звання – військового начальника, отримуючи владу в силі постійного війська» [16; 17; 20]. Як бачимо, І. Іль'їн вважає, що збереження майна, встановлення внутрішньої та зовнішньої безпеки є основними причинами виникнення держави, а її основою вважає народ, територію і владу.

За часів князівської доби збірка правових норм Київської Русі «Руська правда» В. Великого, Я. Мудрого, В. Мономаха набула втіленості педагогічної єдності звичаєвого і державного права [21; 22; 25; 30].

Протилежної думки дотримувалися представники марксистської теорії, що пояснює виникнення держави в результаті внутрішнього розвитку суспільства, а не через захист майна. Первісні суспільства взагалі не мали уявлення про державу і не відчували потреби у ній. Але з плином часу економічний розвиток призводить до розколу суспільства на антагоністичні класи, один із яких експлуатує інший. Для того, щоб не знищилися правила та взагалі суспільство, виникає так звана сила, що здатна стабілізувати ситуацію. Узагальнюючи цю теорію, засновник матеріалістичної історії Ф. Енгельс писав про те, що «державна не є дійсністю моральної ідеї і жодним чином не уособлює у собі сили, ззовні нав'язаної суспільству» [11]. Відповідно до цих роздумів держава – це продукт суспільства на певному ступені розвитку; держава – це визнання того, що суспільство заплуталося, розкололося та не здатне вирішити проблемних питань. Для того, щоб ці протилежності не знищили одне одного, виникає потреба у силі, що здатна контролювати та регулювати їх. Ця сила прийшла із суспільства, але є вищою за нього – це і є держава [11]. Варто підкреслити, що марксистська теорія генезису держави походить від самої дійсності, тобто згідно зісторичним розвитком суспільства, де держава має класовий характер, бо регулює стосунки між класам, захищаючи при цьому інтереси панівного класу.

Основоположником державницьких ідей та цілей формування незалежної української держави прийнято вважати Богдана Хмельницького. Провідними ідеями державного діяча є наступні:

- по-перше, гетьман обґрунтував право українців на створення власної держави в етнічних межах їх проживання;
- по-друге, проголосив незалежність утвореної держави;
- по-третє, висунув положення соборності Української держави;
- по-четверте, вбачав у козацькій Україні спадкоємницю Київської Русі, засвідчуючи тяглість розвитку української нації, відновлення процесу державотворення [24; 27].

Загалом, державницькі ідеї та цілі Б. Хмельницького як державотворця вплинули на виникнення й становлення нової козацько-європейської держави, що кардинально змінила не тільки хід національної історії, а й суттєво вплинула на геополітичний розвиток усєї Європи. Українська козацька держава Б. Хмельницького постала як козацька республіка, організована спершу за прикладом Запорозької Січі. Ключове місце в системі організації влади належало козацьким радам. Діяльність козацької держави регламентувала державницька дипломатія Б. Хмельницького, що спиралася на політичну, військову, дипломатичну логіку дій великого гетьмана, яку визначала лише єдина філософія – любов до Батьківщини, щире бажання зберегти Україну, її народ, державу, землю і святині [53].

На сучасному етапі формування незалежної держави її становлення та розбудова неможливі без врахування державницьких ідей та цілей Б. Хмельницького як державотворчого дипломата й політичного діяча, адже за сучасних умов державницьке виховання української молоді послідовно вимагає формування державницьких духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів, стійкого ідеалу незалежного державотворця, що служить народу та несе за нього відповідальність.

Підкреслимо, що відповідальність є ключем і якісною характеристикою особистості у суспільстві. Без відповідальності не можливе й таке явище, як

свобода, що надає змогу здійснювати вчинки з огляду на інтереси як окремої людини, так і всієї держави. Тож йдеться про смисложиттєві ідеали людини-державотворця, які збережені у спадщині українського народу. З цього приводу наведемо думку Г. Філіпчука: «чи не найбільш важливий урок, який мають засвоїти сучасні покоління – не будьмо байдужі до переданого нам ціннісного скарбу, володіючи яким можна наблизитися до відповіді на вічне питання – «як, заради чого і кого жити?». І якщо завдяки культурі, традиції, педагогіці ці смисложиттєві ідеали збережені й передані нам, то завдання цивілізації у ХХІ ст. – будувати на їх основі стратегію і суспільні практики сталого розвитку» [11].

У незалежній Україні гетьман Б. Хмельницький розглядається як взірець державного патріотизму та виступає ідеалом державницького виховання сучасної молоді, що повинно враховувати необхідність виховання в учнівській молоді національної самосвідомості, налаштованості на осмислення державних, моральних та культурних цінностей України, її історії, досвіду, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, усвідомленням відповідальності перед державою і народом [54].

У процесі дослідження ми звернули увагу на спадщину Б. Лепкого. Твори письменника-патріота є актуальними та впливовими і на сьогоднішній день. Усі ідеї, що представлені письменником, заклали міцні ідейні підвалини національного руху українців як патріотів-соборників, гордих тисячолітніми набутками української культури та готових боротися за державну самостійність України, як запоруки дальшого збагачення духовної скарбниці української нації у майбутньому [42; 44; 53]. У загальному розумінні Богдан Сильвестрович Лепкий – це уособлення нового типу українця-патріота, який сформувався у Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Діяльність та творчість Б. Лепкого – важлива епоха в інтелектуальному, національно-культурному та державному розвитку України. За певних обставин творцю довелося протягом тривалого часу жити і працювати далеко від рідної землі – у Кракові, Відні, Берліні. Це не стало

причиною бути одним із найвидатніших діячів національного відродження, Б.Лепкий був провідним ідеологом української соборності. У своїх творах він пропагував українську національну ідею, формував національну свідомість широкого загалу українців, що є особливо актуальним у наш час [48]. Відомий історичний роман «Мазепа» (1926–1929) став підсумком думок Б. Лепкого як вірного громадянина своєї країни. Твір став своєрідною лекцією-прикладом державного будівництва, де повноцінно розкрито національно-патріотичні ідеї. Образ гетьмана Мазепи зображено як вождя української нації, борця за її незалежність.

Вважаємо, що реформування сучасного навчально-виховного процесу не матиме сенсу й результату, коли його зміст не опиратиметься на класичні педагогічні принципи культури- та природовідповідності, народності; коли держава та громадянські інститути, освітні установи не позбавлятимуть суспільство і школу національного ґрунту. І, нарешті, на сьогоднішній день, коли наш народ обрав європейський шлях розвитку, формуючи нову культурно-освітню політику, ми маємо засвоїти норму європеїзму відповідно до того, що неможливо вважати себе європейцями, зберігаючи власну національну ідентичність, не поцінуючи свою мову, національну культуру, історичну традицію. Отже, твори Б. Лепкого можуть бути яскравим прикладом формування національно-патріотичної свідомості. Використання педагогічних надбань письменника для розвитку державницького виховання учнівської молоді є тим самим вдалим кроком, що уможливить залучення до співпраці усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

Вагомим для нашого дослідження є педагогічна школа національного виховання світового рівня, що була заснована у працях Т. Шевченка, М. Максимовича, О. Потебні, П. Юркевича, М. Драгоманова, Б. Грінченка, В. Каразіна, М. Шашкевича, І. Франка, М. Грушевського, В. Вернадського, С. Єфремова, С. Русової, К. Ушинського, Г. Ващенка та ін.

Концептуальні засади національного виховання було опрацьовано у наукових працях І. Беха, М. Євтуха, П. Кононенка, В. Кузя, О. Любара,

Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської та ін.

Психолого-педагогічні, соціально-педагогічні особливості національно-патріотичного виховання було представлено у працях О. Вишневського, Т. Дем'янюк, А. Капської, І. Коваленко, П. Кононенко, І. Мартинюка, В. Оржеховської, С. Павлюка, А. Погрібного, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, К. Чорної, П. Щербаня та ін.

Досвід національної виховної системи вказує на такі засади, як виховання поколінь гуманістів і патріотів, які найвищий ідеал вбачають у єдності особистих та національно-державних інтересів. Відомо, що генотип людини формується в лоні матері й кристалізується до трьох (п'яти) років та постає як тип родовий. Його збагачення здійснюється у процесі виховання від колиски і до завершення життя як типу соціального, етно-культурного, державно-політичного, духовно-морального; як особистості діяльно-вольової і творчої. Виховання починається з колиски за визначальної ролі батьків. Увесь виховний процес продовжується до завершення життєвого шляху засобами народної педагогіки, з використанням українських традицій, за активної ролі державних і громадських органів управління та освітньо-наукових, культурологічних, мистецьких, фізкультурних та оборонно-спортивних інституцій.

Класичні погляди на патріотичне виховання, виховання державності представлено у роботах Г. Ващенка. Педагог зазначав, що патріотизм і моральність будуються на основі віри в ідеали, а національне – проявляється у почутті патріотизму, що є природо відповідним феноменом, віддзеркаленням духовної продуктивності [18].

У цьому ж контексті В. Вишневський виділяє три види патріотизму: стихійний, свідомий і несвідомий. Стихійний патріотизм є основою для свідомого, адже закладається із моменту народження дитини. Свідомий патріотизм формується на основі ставлення до нації і держави. У вихованні патріотизму Г. Ващенко виокремлює такі етапи: перший – відбувається у родині та базується на основі етнічних особливостей; другий етап –

національно-патріотичне усвідомлення, це час, коли із сімейного виховання особистість переходить до виховання суспільного, третім етапом педагог вважає найвищим, коли поняття «національне» сягає рівня державності [127].

Дещо інший погляд стосовно патріотичного виховання розкрито у працях Ж.Толена. На прикладі виховання молоді Казахстану, Ж.Толен пропонує такий план: інформаційна допомога громадянському суспільству: інтегровані курси, навчальні модулі, різновид педагогічних практичних програм; розробка діагностичного інструментарію для контролю громадянської усвідомленості; обґрунтування моделі громадянського виховання у старшій та середній школі з урахуванням регіональної специфіки; створення патріотичного сайту про національні символи; залучення творчих та інноваційних навичок молоді, адже для розвитку країни необхідно сформувавши загальну національну ідею. Відповідно дотеперішого дослідження варто вказати, що ми поділяємо лише окремі ідеї. Так, наприклад, беручи до уваги врахування регіональних особливостей у процесі розробки програм та заходів з патріотичного виховання, на наш погляд, не є вдалою ідеєю розробка моделі, вважаємо, що більш актуальним є оновлення змісту, форм та методів роботи з учнівською молоддю для формування їх державницької позиції [56; 177].

Вагомими в даному контексті стали дослідження українського вченого Д. Донцова [41], який досліджував національний інтегральний дух нашої давнини. Д. Донцов започаткував новий напрям наукових досліджень: етнодержавство, міграційне право, етнокультурознавство. Так, Д. Донцовим послідовно проведено ідею самостійної, незалежної української держави. Вчений сповідував позицію волюнтаризму, спираючись на думку про те, що в самій нації вагоме місце належить еліті, завдання якої, в свою чергу, полягало в тому, щоб своїм переконанням і силою волі змусити народ стати рішучим та незламним. У цілому, політична філософія Д. Донцова базувалась на двох основоположних принципах – «інтегральний націоналізм» та принцип національної еліти [41].

Вивчаючи історичний аспект питання державницького виховання, О. Салтиковський наголошує на тому, що державницька думка, наприклад, за часів козаччини, орієнтувалась на захист соціальних інтересів козацької старшини. У контексті даного питання державність розглядалася з консервативно-територіальних позицій. Ідеологи козацтва орієнтувались на формування аристократично-республіканської форми правління, а питання релігійної та мовно-етнічної самоідентифікації народу використовувались як допоміжний аргумент [55]. Надалі вчений зазначає, що на кожному з основних етапів свого становлення наша держава пройшла ряд послідовних фаз. Щодо історії, то етапи розвитку країни пов'язані з існуванням основних історичних форм української державності – Київської Русі, Козацької держави та Української Народної Республіки [25; 46].

Про важливість історичних процесів зазначено й у дослідженнях іноземних вчених. Наприклад, у працях Е. Гріна вказано, що для розвитку держави як джерела національної єдності важливо звернутися до історичних процесів, де відбуваються дії формування або реформування держави. Найбільш цінною є державницька освіта, що включає в себе досягнення і підтримку національного суверенітету, будівництво національних державних закладів та економічних інфраструктур, а також популяризацію понять громадянства, державності й національної ідентичності. Вчений підкреслює двоякість значення цього: по-перше, це як процес формування «станів», а по-друге, це – активна роль державного апарату в цьому процесі, що можна назвати «розвиток» [165].

Дещо ширшими, на нашу думку, є роздуми С. Кармокара, який підкреслює, що розвиток держави уможливиться завдяки єднанню бізнесу, уряду держави, школярів та широких кіл суспільства. Як приклад цього вчений вказує на Нову Зеландію, де вдалим визнано поєднання ідей науки, технології, освіти і техніки – «наука, технологія, інженерія і математика сприяють підвищенню рівня соціального, економічного та екологічного життя». Інклюзивність цих заходів набула узагальненості та отримала назву

«модель потрібної спіралі». Оцінюючи найбільш ефективні форми роботи з молоддю, вчені отримали такі відповіді: творчий та практичний аспект, презентації та різновид заходів, спілкування з новими людьми, змагання, загадки, що цілком підтверджує вислів «Щоб створювати нові цінності, треба навчитися взаємодіяти зі своїми цінностями» [169].

З цього приводу доречним буде зазначити, що орієнтуючись на матеріали інституту міграційної політики Європи, Пер Моурітсен, Астрід Єгер підкреслюють наступне: у своєму нинішньому втіленні громадянська освіта часто розглядається як потенційне рішення для численних соціальних проблем. При цьому у ході проектування громадянської освіти для різних суспільств вчені рекомендують спрямовувати молодь на подолання політичної апатії та безробіття. Одним з аспектів, із якими працюють вчені – громадянська освіта і виховання іммігрантів та біженців. Вони вважають, що для такої категорії осіб потрібні не лише кошти, а й час [171].

Стосовно ж розвитку громадянської особистості в Україні вкажемо на певні етапи її формування, що узагальнено у роботі Л.Снігур. Так, відповідно до української політичної думки від витоків до початку ХХ ст. автором виокремлено такі фази розвитку державності: фаза інкорпорації, що починала собою кожен з періодів бездержавного існування. Наступною є фаза ностальгії, що пов'язана із «туги за славним минулим». Третьою фазою є національне відродження. Цей період характеризувався питанням національної самоідентифікації, аналізом визначальних ознак етнічності, усвідомленням відмінностей від сусідніх народів. Державницька фаза в розвитку української політичної думки має відмінності від еволюції політичного мислення сусідніх народів. Для української історії характерним є те, що державницька ідея опановувала свідомістю політичної еліти вже в ході визвольних змагань, часто під тиском революційної стихії та рішучих дій народних мас. Аналіз наукових джерел підтверджує те, що українська державність розвивалась за «принципом спіралі», проходячи на кожному історичному відрізку, що розділялись історичними формами української

держави, ті ж самі фази, однак аналіз проблем на кожному із них відбувався на більш високому рівні узагальнення [127].

Досліджуючи історико-педагогічний аспекти державницького виховання, зазначимо, що з відродженням української державності у документі «Україна ХХІ століття. Освіта» було створено основи національної системи виховання й навчання. В цей час відбувається активізація вивчення культури і мови нашої держави. Так, наприклад, у 2005 році Науково-дослідним інститутом українознавства Міністерства освіти і науки було проведено Міжнародний конгрес «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі», а наступного 2006 року відбувся Перший Міжнародний конгрес «Українська освіта у світовому часопросторі», де було визначено потребу у виведенні української нації з системної кризи, одна із причин якої полягає у відсутності Концепції та державної політики національного виховання, а відтак – і навчання. Затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та відповідних заходів щодо її реалізації відбулося 16 червня 2015 року (№ 641).

В умовах сьогоденної глобалізації все більше набирають силу чинники, що мають вплив на збільшення кількості різних національних спільнот, а саме: економічна, політична і особиста свобода, міграція, інформаційна революція, інноваційні процеси тощо. Усі ці чинники вимагають від зростаючої особистості певної мобільності в оцінці державницької позиції.

Аналіз викликів сучасних реалій щодо формування державницької позиції показав, що проведені дослідження порушують питання пошуку реально діючих підходів для мобілізації такої національної спільноти довкола процесу ідентифікації учнівської молоді, що має спиратися на зміст, форми й методи, орієнтовані на розвиток почуття патріотизму, усвідомлення власної національної приналежності, гідності громадянина нашої держави, любові до близьких, родини тощо [47].

Окремі аспекти даного процесу знайшли своє відображення у дослідженнях, спрямованих на формування національних почуттів і

цінностей, а також – національної гідності, без чого неможливі патріотичні почуття. Це праці А. Корнієнко, Т. Гавлітіної, О. Вишневського, П. Ігнатенка, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, Є. Сявавко та ін. Корисними для нашого дослідження є роботи таких вчених, як В. Андрущенко, І. Беха, М. Боришевського, О. Дубасенюк та ін. Вчені прагнули виокремити декілька підходів щодо формування позиції «Я – державник», серед яких яскраво виділяються наступні: 1) аксіологічний (забезпечує формування в особистості системи національних і загальнолюдських цінностей та позитивної мотивації у проектуванні себе як носія цінностей української нації), 2) особистісно орієнтований (сприяє духовно-моральному розвитку особистості кожного учня та вихованню ціннісних орієнтацій) [5, 6, 132; 146; 158].

Теоретичні засади формування державницької позиції українців у руслі аксіологічного підходу визначають обґрунтуванням їхніх цінностей. При цьому особливість української державницької позиції зумовлюється рисами характеру, серед яких ще Д. Чижевський виокремив такі, як емоційність, сентименталізм, чутливість, ліризм. Ці риси виявляються в естетизмі українського народного життя і, на його думку, поруч із цим постає індивідуалізм та прагнення до свободи, неспокій і рухливість [94].

Щодо інших країн, то варто вказати, що, наприклад, у Китаї було виявлено, що саме націоналізм, а не патріотизм, є провідним та впливовим на зовнішньополітичні переваги мешканців Китаю. Так, вчені стверджують, що націоналізм – це не лише любов до своєї країни (патріотизм), а й віра у переваги своєї країни з-поміж інших [172]. До тогож, «про недостатність знань» що є значною мірою неефективним для формування націоналістичних настроїв, вказується у працях Л. Цянь, Бін Сюй Діндін Чэнь. Ми звернули увагу на найбільш ефективні форми, що виділені вченими: засоби масової інформації, Інтернет, традиції та сімейну пам'ять [170].

Натомість, на духовних вимірах державницької позиції українського народу акцентує увагу також і В. Антонович, який стверджує, що моральний

ідеал українців, їхні цінності визначають національну ідентифікаційну приналежність. На думку В. Антоновича, українська асоціація (до яких він відносив чумаків, рибалок, чабанів) є малочисленою і рівноправною між товаришами. У тих випадках, коли потрібно обрати голову або отамана, товариші обирають його і слухаються лише тому, що йому довіряють. Ідеали правди, правдивості, громадської рівноправності, як зазначав В. Антонович, вбачаються у «стародавнім вічі, в козацькій раді, в Запоріжжі, де члени мали повну волю і рівноправність – всі були однакові й рівні» [94].

Досліджуючи цілий спектр ідентифікаційних практик для української людини, М. Шлемкевич розкриває масові «душевні злами» та «межові ситуації», що притаманні носіям українському типу характеру. На його думку, «загублена українська людина» поступово втрачає свої світоглядні орієнтири (соціокультурні, морально-етичні, естетичні). Але поряд із тим М. Шлемкевич висуває наступні ідентифікаційні моделі.

1. «Старосвітський поміщик», який знаходить себе у щасті існування та побуті матеріального добробуту: «нинішній поміщик живе в домі... їздить власним самоходом... їсть модерні сандвічі і запиває віскі чи джином».

2. «Гоголівська людина» – людина, яка дуже любить Україну, але свідомо поїхала в іншу державу та служить інтересам іншого народу: «Але дивімося навколо нас. Чи це принципова різниця, коли, наприклад, після кількох років побуту в різних краях світу ми радо пишаємося новими громадянськими титулами».

3. «Сковородянська людина», яка є шляхетною і величною, але не включається до творення соціокультурних засад суспільства, адже шукає кращого, нового світу: «тиха відданість духові без огляду на потреби нового життя».

4. «Шевченківська людина», котра стверджує цінності розуму та науки, відкриває моральні ідеали вільного духу та відвертається від ідеалів старосвітського поміщика, який отупів від достатку, що зароблений кріпацькою неволею братів.

Саме цей ідеал, за переконаннями М. Шлемкевича, здатний становити основу для справжньої «спільноти вільних духом людей», а не юрби [33; 34, 51; 154].

Як підкреслював О. Бочковський, досвід української історії та національно-визвольних рухів інших народів непохитно доводить, що найкращі культурні досягнення поневолені народи набули через власну національну допомогу. Приспана національна енергія, зауважував він, припадала на добу критичних потрясінь, що розпалювало їхню волю до самостійності, кидало на шлях героїчної самопосягати [15, с. 4].

Про вплив історичних зв'язків, а саме про важливість досвіду поколінь зазначено і у матеріалах Департаменту досліджень (Мінеаполіс). Так, наприклад, у доповіді М. Болдріна про державну освіту підкреслюється, що «успішність діяльності держави залежить від внутрішніх домовленостей, тобто від урахування досвіду поколінь (взаємодія між членами сім'ї, поселення та всього суспільства). Цінною, в даному контексті, є думка М. Болдріна про важливість батьківських інвестицій у дітей, їх освіту та розвиток [163].

Наступний підхід у формуванні державницької позиції – особистісно зорієнтований, що базується на сприянні духовно-морального розвитку особистості кожної дитини та вихованню ціннісних орієнтацій. Зміст даного підходу розкрито у роботах І. Беха. «На першому плані, – пише І. Бех, – має перебувати широко узагальнене почуття роду – «Ми-українці». Тактика його формування повинна бути такою: виховання в окремій особистості конкретної духовно-моральної властивості як складника патріотичного почуття діяльнісної любові чи певної громадянської риси має відбуватися у контексті почуття – «Ми – українці», а значить «Ми – патріоти, громадяни», і в цьому полягає наша достойність» [9, с. 10]. Вчений доводив нагальну необхідність формування людини – державника. З цього приводу у статті «Наголос – державницьке виховання» І. Бех писав: «Дійсне державницьке виховання виходить за рамки перерахованих якостей соціального виховання:

воно вимагає від особистості емансипації від групових інтересів і долучення до вищих моральних переживань і цінностей» [8].

Оскільки дитина перебуває у соціальному оточенні, то вона прагне до ідентифікації. Так, з цього приводу Е. Фромм писав: «Сім'я, рід, згодом держава, нація або церква беруть на себе функції, що спочатку виконувала кожна мати щодо власної дитини. Однак, пристаючи до цих інститутів, вона відчуває себе вкоріненою в них, ідентифікує себе з ними, відчуває себе їх часткою, а не існуючим окремо індивідом» [59].

Корисними для нашого дослідження є також і наукові здобутки Ю. Ївженка, який, вивчаючи громадянську поведінку особистості, наголошував на важливості діяльності громадських організацій та навчальних закладів. Так, наприклад, вченим з'ясовано, що «основою для активної діяльності студентської молоді є розвиток позитивної самооцінки й оцінки інших, способу прояву громадянської позиції, вироблення відповідних поглядів, почуттів, формування умінь, навичок громадської діяльності» [53, с. 176]. Нам імпонує ідея Ю. Ївженка про залучення органів державної влади до процесу формування громадянської активності, адже станом на сьогоднішній день дещо на різних рівнях відбувається взаємодія органів державного управління та учнівської молоді загалом.

Про важливість спільної діяльності молоді та держави зазначається й у працях вчених університету Нью-Джерсі, які акцентують увагу на важливості щоденного державного, громадянського досвіду молоді (різновид економічних умов, расові відмінності тощо). Так, наприклад, відповідно до освітніх закладів, на думку Б. Рубіна, вони можуть або заважати або, навпаки, здійснювати ефективний вплив на процес формування громадянської ідентичності. Для досягнення позитивного результату потрібно набагато більше, ніж знання з підручників або уроків громадянства, як приклад – це залучення молоді участі у процесах, спрямованих на соціальні зміни [176].

Значною, на наш погляд, та водночас актуальною є ідея про

встановлення діалогу між державою й молоддю. Так, наприклад, Жан-Клод Риш з приводу участі і громадянського діалогу крізь призму державної політики у Франції підкреслив центральну роль участі молоді у громадського діалогу, зазначивши такі рівні: європейський, національний, регіональний та місцевий. На думку вченого, різні молодіжні асоціації мають бути визнані та залучені на всіх рівнях у ролі партнера до громадянського діалогу [173].

Втім, враховуючи соціально-економічні події, що відбуваються у країнах, вважаємо, що актуальними також є питання виховання патріотизму серед молоді, які є біженцями (мова, культура та шкільний контекст). За визначенням вчених, патріотизм – це складний аспект громадянства, особиста ідентифікація та жертвовність заради власної держави. При цьому вказано, що ідентичність формується через мову та дію, а також – через перформативи (мовні акти, що є рівнозначними до вчинків). Нам імпонує думка про те, що й мова, і ідентичність є двосторонніми процесами, що стверджуються завдяки діалогу та взаємодії. Це буде враховано нами під час формувального етапу дослідження, завдяки застосуванню тренінгових вправ, діалогових ситуацій тощо [162].

Проблему виховання патріота-державника було розкрито у дисертаційному дослідженні С. Головчук. У результаті дослідження вчена встановила, що патріотизм як суспільно-моральний принцип у ХХ ст. зазнав значних змін. У зв'язку зі зміною політичного середовища паралельно ускладнилося й тлумачення поняття «патріотична свідомість». Дослідниця довела сьогоденну актуальність поглядів Г. Ващенко відносно чинників виховання патріотів-державників, вказавши на формування волі й характеру в поєднанні з цілеспрямованим фізичним розвитком. С. Головчук наголошує, спираючись на Г.Ващенко, що головна мета виховання української молоді полягає у вихованні етнічного патріотизму та формуванні релігійного світогляду. Враховуючи те, що Г. Ващенко у своїх педагогічних творах використав багатий освітньо-виховний досвід людства, С. Головчук вказує на двосторонність концепції педагога, що є національною за духом та

загальноєвропейською за впливом на особистість. У роботі вчена також підкреслює, що етнічний патріотизм – то є провідна виховна ідея у спадщині Г. Ващенка [18, с. 13]. У контексті нашого дослідження ця ідея може бути використана як засіб формування державницьких поглядів особистості в умовах позашкільного закладу. Адже у кожному місті України мешкає декілька десятків націй, які живуть самостійним життям. Учнівська молодь, розвиваючись у позашкільних закладах, виявляє свої етнічні особливості. Завдання цих закладів полягає, на нашу думку, у створенні сприятливих умов для взаєморозуміння та взаємосприйняття поглядів і думок усіх вихованців без винятку.

1.2. Сутність понятійного апарату дослідження

Політичні й економічні явища, що постали внаслідок вибору українським народом нових умов життя, завдяки запуску в суспільстві інноваційних механізмів саморозвитку, зумовили певні зміни в системі виховання молодого покоління. Однією з найважливіших у системі освіти була й залишається проблема виховання патріота, громадянина своєї держави. Національна доктрина розвитку освіти України орієнтує систему національного виховання на досягнення мети – «виховання свідомого громадянина, патріота, формування в молоді потреби й уміння жити в громадянському суспільстві, набуття нею соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури» [97]. У доктрині зазначено, що «передумовою утвердження розвиненого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання» [97]. У Законі України «Про загальну середню освіту» основними завданнями визначено такі, як:

«виховання громадянина України, виховання в учнів поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини й громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини й громадянина тощо» [95]. При цьому в Законі зазначені цілі виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах, що спираються на принципи, закладені в Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах України [95; 98].

Проблемі виховання учнівської молоді, що пов'язана зі становленням державницького підходу до означеного процесу, присвячено дисертації багатьох науковців останніх років.

Так, наприклад, К. Писарев, досліджуючи різні аспекти історії педагогіки, виокремив «державницький» підхід до виховання учнівської молоді й схарактеризував його як такий, що має певні особливості: недовіра до сім'ї як органа виховання, протиставлення правильного й прогресивного шкільнодержавного виховання «відсталому» сімейному, вимога відокремлення школи від сім'ї й відсторонення батьків від виховання дітей у період навчання. Не менш вагомими в даному контексті є погляди А. Контарева, який, критикуючи такі соціально-політичні проекти й утопії, як «теорія природного права», «теорія суспільного договору», що спираються на ідею універсальності природи людини, доводить, що в умовах глобалізації західноєвропейський гуманізм реалізований в універсальному трактуванні «прав і свобод людини», що має найбільш адекватну форму в соціальній, політичній і економічній системах західноєвропейських суспільств.

Великий внесок у дослідження проблеми зробили такі вчені, як Ю. Тихомиров, П. Баранов, В. Федотова, А. Панаріна, Ю. Жданова, В. Полікарпова та ін., у працях яких розкриваються різні аспекти порушеної проблеми (юридичні, політологічні, філософсько-правові тощо).

Для того, щоб у системі виховання головною цінністю стала вільна людина, яка має глибоке почуття відповідальності за долю країни, за її процвітання та розвиток, освіта має будуватися як процес, у якому дитина

зростає з позицією «Я – державник». Як зазначає І. Бех, повноцінний виховний процес має забезпечувати об'єктивність уявлень дитини про себе. Важливим, як наголошує науковець, є формування позиції «Хто я?». На це дитина має відповісти однозначно й правильно, адже така відповідь повинна ґрунтуватися не на бажаних цінностях, а на реальних надбаннях її внутрішнього досвіду [6; 51].

Близькими, але не тотожними з поняттями «держава», «державницьке виховання» є поняття «нація», «патріотизм», «громадянство», «національне виховання», «патріотичне виховання», «громадянське виховання» тощо.

Розглянемо більш детально їх тлумачення в лексикографічних працях із тим, щоб виокремити сутність цих понять і виявити зв'язок із поняттями «держава» та «державницьке виховання».

У словнику філософських термінів під поняттям «держава» (state) у широкому сенсі розуміється спільність людей, об'єднаних загальною територією, загальними правовими законами й публічною владою, а також податками [66, с. 119].

Більш глибоке розуміння цього терміна містить соціологічний словник. У ньому термін «держава» має таке тлумачення: «офіційно визнана всеохопна універсальна політична форма організації суспільства» [129, с. 75].

Ця форма, за визначенням автора словникової статті, постала внаслідок закономірного розвитку суспільства, ускладнення соціальних відносин, поділу праці, появи приватної власності й виникнення антагоністичних класів.

Важливо знати й основні ознаки держави, що також наводяться в соціологічному словнику: «організація влади за певним територіальним принципом; поділ населення за ознаками території проживання замість поділу за кривородинними ознаками; наявність публічної влади, здійснюваної особливим розрядом осіб (державними чиновниками); право й можливість провадити внутрішню й зовнішню політику від імені всього суспільства; претензія на захист загального інтересу, монопольне право на

примусовий вплив стосовно населення, наявність особливої системи органів, установ і знарядь примусу (армія, поліція, суд, тюрма та ін.); суверенна законотворчість; монопольне право на збирання податків» [129, с. 75-76].

В іншому філософському словнику за загальною редакцією В. Малиніна під терміном «держава» розуміється структура панування, що постійно оновлюється внаслідок спільних дій людей, дій, що виникають завдяки представництву, і яка зрештою впорядковує суспільні дії в тій чи іншій галузі. Основою держави в цьому словнику визнається право [147, с. 114].

У великому тлумачному соціологічному словнику Д. Джері термін «держава» має два значення:

- 1) апарат правління або управління в рамках певної території;
- 2) територія й соціальна система в цілому, які підпорядковані певному правлінню або пануванню.

Також у цьому словнику зазначається, що терміни «держава» і «суспільство» можуть іноді використовуватися як синоніми [11, с. 138], проте термін «суспільство» (society) не розглядається як апарат чи територія, а має зовсім інші значення:

- 1) уся сума людських відносин;
- 2) об'єднання людей, що з давніх-давен живе разом самостійно, займає відносно обмежену територію, має власну більш-менш відмінну культуру й інститути або давно чи добре відома національна держава [11, с. 508].

Зазначимо, що під терміном «національна держава» (national state) розуміється сучасна форма держави, яка характеризується чітко визначеними межами, де співіснують держава й суспільство.

Ми погоджуємося з твердженням авторів словника, що головною особливістю національної держави сьогодні є те, що сучасні її форми відрізняються від більшості тих, що процвітали раніше (наприклад, доіндустріальних імперій), де зазвичай бракувало адміністративних або інших ресурсів, що мають здатність до культурної інтеграції [11, с. 463-464].

У юридичному словнику поняття «держава» тлумачиться як організація політичної влади домінантної частини населення в соціально неоднорідному суспільстві, яка, забезпечуючи його цілісність і гарантуючи безпеку, здійснює керівництво ним в інтересах цієї частини, а також управління загальносуспільними справами [74, с. 23]. Найбільш повним, на нашу думку, є визначення терміна «держава» у «Великому юридичному словнику», де наводиться три його значення:

1) у теорії права – певний спосіб організації суспільства, основний елемент політичної системи, організація публічної політичної влади, що поширюється на все суспільство, виступає його офіційним представником і спирається на засоби й заходи примусу. Як система, що керує суспільством, держава має внутрішню структуру й спеціальні органи для реалізації своїх повноважень – механізм держави, його апарат;

2) поняття, під яким у конституційному праві розуміється сукупність офіційних органів влади (уряд, парламент, суди та ін.), що діють у масштабах країни, або суб'єкт федерації (іншої територіально-політичної одиниці) з місцевими агентами (представниками) цих органів (префектами, комісарами та ін.);

3) як суб'єкт міжнародного права – основний учасник міжнародних відносин. Держава, як зазначають автори словника, передбачає як політичну організацію влади, так і населення з певною територією. Основною характеристикою держави є суверенітет [11, с. 115].

Отже, як переконуємося, наявні три підходи до визначення терміна «держава». Перший підхід розглядає державу як певну спільність людей, другий – як політичну форму з сукупністю офіційних органів влади. Але найбільш точним нам видається третій підхід, який розглядає державу як організацію політичної влади для населення, що мешкає на певній території. У зв'язку з цим під поняттям «державницьке виховання учнівської молоді» ми розуміємо процес впливу вчителів і батьків на учня з метою виховання в нього духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів,

громадянськості, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність.

Перший підхід, згідно з яким термін «держава» розуміється як спільність людей, тісно пов'язується з поняттями «нація», «громада».

У філософському словнику термін «нація» (лат. *natio* – плем'я, народ) пояснюється як народ, який утворює історичну спільність, пов'язану в мовному й розумовому плані, має залежний від нього уряд і проживає на відповідній території, межі якої поважають інші нації (народ, організований у державу).

У соціологічному словнику поняття «нація» пояснюється майже так само, як і у філософському словнику: «...Велика соціально-історична спільнота людей, яка характеризується спільністю умов життя (економічних, політичних, соціальних), території, мови, певних рис психології (свідомості, інтересів, національного менталітету тощо), своєрідним національним складом характеру, що виявляється в особливостях культури та побуту» [66, с. 190-191].

На відміну від поняття «держава», поняття «нація» пов'язується не стільки з правом або політичною формою, скільки з соціальними та емоційними відносинами між людьми, їх психологічними якостями: «...Націю можуть утворювати кілька народів або частини різних народів, що пов'язані численними соціальними й емоційними стосунками, у яких може опинитися людина» [148, с. 295].

Із поняттям «нація» тісно пов'язаний термін «націоналізм» (*nationalism*), що у філософському словнику тлумачиться як доктрина, ідеологія, система поглядів, в основі якої – ідеї збігу політичних кордонів держави з кордонами проживання етносу, що утворює цю державу. Як зазначають автори словникової статті, крайні прояви націоналізму виражаються в теоріях про расову й національну перевагу та часто супроводжуються ідеєю про обраність цього народу [74, с. 350-352].

Дещо ширше трактування терміна «націоналізм» (у трьох значеннях) містить соціологічний словник:

1) світогляд, філософія та ідеологія, які пояснюють націю як основу самостійної держави й вищу форму суспільної єдності;

2) теорія і практика етнічних відносин, що ґрунтуються на самоідентифікації нації у процесі вирішення своїх проблем і реалізуються в різноманітних формах діяльності, зумовлених специфікою економічного, політичного, духовного розвитку країни, традиціями, суспільною психологією тощо;

3) почуття та розуміння особистістю або спільнотою належності до нації й наявності більш-менш свідомого й інтенсивного прагнення до піднесення культури, добробуту, державності своєї нації [66, с. 89].

У «Великому тлумачному соціологічному словнику» поняття «націоналізм» наводиться в двох значеннях:

1) почуття належності до народу, об'єднаного спільним історичним, лінгвістичним і, можливо, «расовим» чи релігійним зв'язком, із вірою в те, що він ідентифікується з певною територією і (або) становить національну державу чи прагне до цього;

2) будь-яка пов'язана з цим ідеологія, що захищає стан нації як найбільш відповідну форму сучасного уряду [11, с. 160–161].

Зауважимо, що з поняттям «націоналізм» часто пов'язується поняття «патріотизм», їх взаємозв'язок простежується в Концепції національно-патріотичного виховання молоді [63], а також у дисертаційних роботах Т. Гавлітіної «Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу» [27], О. Гевко «Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва» [28] та ін.

Однак поняття «націоналізм» несе інше смислове навантаження, аніж поняття «патріотизм».

У словнику філософських термінів патріотизм трактується як

моральний принцип, моральна норма й моральне почуття [74, с. 408].

У словнику соціологічних і політологічних термінів патріотизм також пов'язується з почуттям: «Патріотизм – почуття любові до батьківщини, ідея, усвідомлення громадянської відповідальності за долю Вітчизни, що виражається у прагненні служити своєму народові, захищати його інтереси» [74, с. 62].

У педагогічному словнику поняття «патріотизм» розкривається не як моральний принцип, моральна норма та моральне почуття, а з одне із найглибших громадянських почуттів, змістом якого, на переконання С. Гончаренка, є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за національні культурні надбання [32, с. 249].

Основою поняття «патріотизм» є емоційно-почуттєвий складник. На відміну від нього поняття «громадянськість» ґрунтується на когнітивному складникові і є, як зазначено в соціологічному словнику, духовно-моральною цінністю, світоглядно психологічною характеристикою людини, що зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни [74, с. 64].

Це, на нашу думку, тісно пов'язано з другим і третім підходами до визначення терміна «держава», коли «держава» розглядається як політична форма і як організація політичної влади.

У контексті нашого дослідження вартим уваги є визначення поняття «громадянськість», запропоноване С. Гончаренком: «Громадянськість – це усвідомлення кожним громадянином своїх прав і обов'язків щодо держави, суспільства; почуття відповідальності за їхній стан» [32, с. 75].

Зазначимо, що близьким до слова «громадянськість» є слово «громадянство», що, на відміну від поняття «громада», під яким розуміється «об'єднання людей, пов'язаних спільними інтересами», є формально зафіксованим постійним правовим зв'язком особи з державою, який проявляється в їх взаємних правах і обов'язках. Для нашого дослідження важливим є розуміння основного змісту поняття «громадянство», що

розкривається в соціологічному словнику: «Громадянство дає особі Батьківщину й відповідно юридичну й моральну захищеність» [74, с. 62]. Аналіз понять «громадянське виховання», «національне виховання», «патріотичне виховання» засвідчив певні відмінності в їх сутності й трактуванні.

Загалом поняття «виховання» у філософському словнику тлумачиться як «вплив окремих осіб або суспільства на людину, яка розвивається». Як бачимо, поняття «виховання» розглядається у вузькому значенні й розуміється як планомірний вплив батьків і школи на вихованця, тобто на незрілу людину [147, с. 84].

Дещо іншим є тлумачення цього поняття в педагогічному словнику. Воно позначає процес «цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників» [32, с. 53].

Також у педагогічному словнику наводяться широкі й вузькі значення поняття «виховання». У широкому розумінні виховання, як зауважує С. Гончаренко, є всією сумою впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства (як спеціально організований вплив навчальних закладів, так і стихійний вплив соціально-економічних умов). Виховання у вузькому розумінні є «планомірним впливом батьків і школи на вихованця» [32, с. 53].

Для визначення понять «національне виховання» й «громадянське виховання» ми скористалися соціологічним і педагогічним словниками. Так, у соціологічному словнику під поняттям «національне виховання» розуміється формування гармонійно розвиненої, високоосвіченої, соціально активної й національно свідомої людини, наділеної глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими й духовними якостями, родинними і патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю та ініціативністю [74, с. 190].

Дещо відмінним є тлумачення поняття «національне виховання» в

педагогічному словнику. Насамперед до національного виховання належить історично зумовлена й створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності молодого покоління, у процесі якої засвоюється духовна й матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь [32, с. 229-230].

На відміну від поняття «національне виховання», що пояснюється, з одного боку, як процес формування людини, а з іншого, – як певна сукупність ідеалів, поняття «громадянське виховання» і у соціологічному, і у педагогічному словниках тлумачиться однаково. Автори цих лексикографічних праць одностайні в тому, що «громадянське виховання» – це «процес формування громадянськості як інтегративної якості особистості, що дає можливість людині відчувати себе морально, соціально, політично та юридично дієздатною та захищеною» [32, с. 63].

Отже, аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що поняття «державницьке виховання» в лексикографічних працях практично не розкрито. Тому в нашому дослідженні ми пропонуємо трактувати поняття «державницьке виховання учнівської молоді» як процес впливу вчителів і батьків на учнів з метою виховання в них духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів, громадянськості, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність.

Висновки до 1 розділу

Перший розділ дисертаційного дослідження присвячено аналізу наукових джерел, узагальненню теоретико-методологічних основ державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу, вивченню стану проблеми державницького виховання у

педагогічній теорії і практиці та визначенню сутності понятійного апарату дослідження.

Аналіз наукових джерел, філософської, психологічної, педагогічної літератури дав змогу встановити, що проблема державницького виховання представлена у різних аспектах, а саме: філософському (Платон, Сократ, Аристотель, І. Фіхте, І. Кант, Г. Гегель та ін.), історичному (О. Бочковський, О. Вівчаренко, Н. Лешкович, Б. Тищик та ін.), психолого-педагогічному (І. Бех, Г. Ващенко, В. Вишневський, С. Гончаренко, Ю. Ївженко, В. Сухомлинський, Ж. Толен, Г. Філіпчук та ін.).

З'ясовано ідеї представників педагогічної школи національного виховання світового рівня, що ґрунтуються на працях Г. Ващенка, В. Вернадського, Б. Грінченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, С. Єфремова, В. Каразіна, Б. Лепкого, М. Максимовича, О. Потебні, С. Русової, К. Ушинського, І. Франка, М. Шашкевича, Т. Шевченка, П. Юркевича та ін., що дозволило виявити особливості державницького виховання молоді: ідеї про людину як представника держави; увага до представника держави відповідно його обов'язків як громадянина; відповідальне служіння політичній еліти народу країни тощо. Концептуальними для дослідження є ідеї організації виховного процесу, що представлено у працях І. Бега, М. Євтуха, П. Кононенка, В. Кузя, О. Любара, Л. Москальової, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, Г. Шевченко та ін.

Вивчення наукових праць дозволило стверджувати, що реформування сучасного навчально-виховного процесу не матиме сенсу й результату, коли його зміст не опиратиметься на класичні педагогічні принципи культури- та природовідповідності, народності; коли держава та громадянські інститути, освітні установи не позбавлятимуть суспільство і школу національного ґрунту. І, нарешті, на сьогоднішній день, коли народ України обрав мирний шлях розвитку, формуючи нову культурно-освітню політику, ми маємо засвоїти європейські норми державотворення відповідно до того, що

неможливо вважати себе гідним народом, який не зберігає власну національну ідентичність, не поціновує державну мову, культуру, історичні традиції.

У дослідженні виокремлено методологічні підходи щодо формування позиції «Я – державник», серед них: аксіологічний (забезпечує формування в особистості системи національних і загальнолюдських цінностей та позитивної мотивації у проектуванні себе як носія цінностей української нації), особистісно орієнтований (сприяє духовно-моральному розвитку особистості кожного учня та вихованню ціннісних орієнтацій).

Узагальнено, що теоретичні засади формування державницької позиції українців у руслі представлених підходів визначаються обґрунтуванням духовно-моральних цінностей. При цьому особливість української державницької позиції зумовлена специфічними рисами характеру, що виявляються в українському народному житті, серед яких – емоційність, сентименталізм, чутливість, ліризм, індивідуалізм та прагнення до свободи, неспокій і рухливість (за Д. Чижевським). Поняття процесу державницького виховання українського громадянина визначено через опис цілого спектру ідентифікаційних практик (за М. Шлемкевичем), а саме: «Старосвітський поміщик», «Гоголівська людина», «Сковородянська людина», «Шевченківська людина». За допомогою визначення ідеалу «Шевченківської людини» та, відповідно, його впливу на свідомість учнівської молоді, постає можливим зведення основи для державницького виховання.

У розділі наголошено на тому, що позиція «Я – державник» має виховуватися не лише у навчально-виховному процесі закладів середньої освіти, а й у роботі позашкільних навчальних закладів.

Унаслідок рефлексії наукової літератури, нормативно-правової бази щодо впровадження державницького виховання уточнено сутність ключових понять «нація», «патріотизм», «громадянство», «національне виховання», «патріотичне виховання», «громадянське виховання», «держава».

До визначення терміну «держава» основоположними виявилися три підходи. Перший підхід розглядає державу як певну спільність людей, другий – як політичну форму з сукупністю офіційних органів влади. Найбільш точним є третій підхід, що розглядає державу як організацію політичної влади для населення, яке мешкає на певній території. У зв'язку з цим під поняттям «державницьке виховання учнівської молоді» ми розуміємо процес впливу вчителів і батьків на учня з метою виховання в нього духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів, громадянськості, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність.

За результатами аналізу численної кількості наукових джерел схарактеризовано основні передумови появи й розвитку державницького виховання учнівської молоді. З'ясовано, що державницьке виховання виникло за умови спрямованого поєднання, взаємоузгодження та гармонізації потреб людини у державі. Роль державницького виховання виступає основою для формування змісту, мети та завдань роботи позашкільних навчальних закладів, враховуючи результативність даного процесу та основні ідеї щодо його впровадження.

Отже, сукупність сформульованих нами положень становить теоретико-методологічну основу дослідження, на якій базоване визначення виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді.

Матеріали розділу апробовано у статтях «Теоретичні аспекти визначення поняття «державницьке виховання учнівської молоді»» [113]; «Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого» [112], «Наукові підходи до процесу формування державницької позиції молоді в умовах позашкільного навчального закладу: теоретичні та практичні аспекти» [115].

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ПОЗАШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

2.1. Виховний потенціал позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді

Заклади позашкільної освіти нині опинилися перед багатьма труднощами. Вони мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. З одного боку, спостерігаються застарілість матеріально-технічної бази, а з другого, – недостатність теоретико-методичних напрацювань у сфері розвитку взаємостосунків не у дидактичному, а безпосередньо у виховному середовищі.

Представники позашкільних закладів освіти ще не мають цілісної картини процесу державницького виховання як прагнення народу і перебувають лише на підході до визначення виховних координат з орієнтацією на досвід сильних держав. Таке прагнення постає сильними рисами, але проблема використання закордонного досвіду у сфері державницького виховання залишається відкритою.

Патріотичні зобов'язання у демократичному суспільстві, за Дж. Канном та Е. Міддауг, мають вмотивовуватися і закріплюватися, враховуючи різновид інтересів громадян. Патріотичні обов'язки мають відповідати потребам суспільства. Вчені наголошують на тривимірності патріотичної віри: приналежності державі, ставленню до критики держави та активній участі.

На прикладі проведеного дослідження з каліфорнійськими учнями старших класів вченими було з'ясовано дві проблеми: по-перше, пасивні патріоти – це молодь, яка не здатна оцінити важливості громадянської участі (виклад історії і управління тощо). По-друге, патріотичні обов'язки у

більшості випадків набувають рис «сліпого патріотизму», що не може бути рушійною силою у формуванні міцності держави та позиції державника. Для подолання цієї проблеми рекомендовано утворення позашкільних клубів, де можна було б відкрито обговорювати соціальні проблеми та застосовувати такі стратегії, як сервісне навчання й моделювання тощо [168].

Виховання у позашкільних закладах є назрілою потребою [43], і питання його удосконалення, визначення його місця відіграє велику роль у сфері суспільних наук. Було б доцільно оновити педагогічний зміст, форми, методи та прийоми із урахуванням суміжних наук – психології, культурології, соціології, філософії, права, адже в руслі теми нашого дослідження державницьке виховання передбачає розвинене відчуття себе частиною держави, впевненість у державному захисті (існуванню законодавчої бази у дії), прагнення представників державної влади до збереження культури та національних цінностей суспільства. Позашкільні заклади – це освітньо-виховні установи, що виступають окремим суб'єктом, інститутом, на який покладається процес державницького виховання. В означеному контексті педагоги позашкільних закладів, як інститутів забезпечення державницького виховання, мають враховувати наступні аспекти: регіон розташування позашкільного закладу (місто чи село), контингент учнівської молоді позашкільного закладу та їх психолого-педагогічні особливості (поліетнічність чи моноетнічність, соціальний статус та конфесійна приналежність), а також ступінь сприймання загальнолюдських та національних цінностей [33; 34; 38; 62; 71; 72; 78; 127].

Попередньо проведене теоретичне дослідження сприяло визначенню того, що ефективність державницького виховання в умовах позашкільних закладів залежатиме від способів та методів реалізації усіх його складових.

До шляхів реалізації нами були віднесено наступні: опрацювання виховних інновацій, підвищення кваліфікації педагогічних працівників позашкільних закладів, а також – врахування думки учнівської молоді щодо формування тематичного наповнення програм державницького виховання.

Обов'язковим є врахування й основних принципів позашкільного педагогічного процесу, серед яких – добровільність, індивідуалізація, пріоритет виховання, співтворчість, єдність розвитку і саморозвитку, емоційна привабливість міжособистісних взаємин тощо [36; 37].

В умовах позашкільних закладів учнівська молодь не просто відтворює те, що засвоює, а й розвиває, доповнює та вдосконалює. Саме в цьому і полягає закон творчої поведінки, що заперечує функціональний підхід до дитини, до методів позашкільного педагогічного процесу, що будуються на всьому заохоченні максимального творчого самовиявлення дитини, багатств вражень, створенні спеціально передбачених і організаційних оптимальних стосунків, що є джерелом продуктивної творчої діяльності та дитячої спільності. Про корисний потенціал позашкільної освіти зазначено у роботі Х. Ішача. Вченим досліджено специфіку шкільної та позашкільної освіти. Провідним твердженням є те, що соціальна взаємодія та індивідуальне переконання найбільш ефективні в умовах сьогодення. Цікавою та корисною для нас є думка про можливість здобуття знань завдяки відвідуванням музеїв. Серед рекомендацій вченого підкреслюється, що не обов'язково поєднувати програмні знання під час походів до музеїв, адже багато тем, що цікавить дітей, може з'явитися саме в умовах неформальної екскурсії, тому педагоги мають розуміти цінність саме практичного досвіду учнівської молоді; наведено чотири аспекти, за якими потрібно будувати позашкільну освіту: мотивація, інтерес, соціальний контекст та оцінювання [40]. Для нашого дослідження є також корисними характеристики інтерактивної діяльності учнів, що може відбуватися в умовах музеїв: інтерактивність експонатів, доступність, мультимодальність (що апелюватиме до різновиду навчальних стилів та рівнів знань), можливість для читання (склад тексту із зрозумілих сегментів) та релевантність (надання когнітивних посилань на існуючі у відвідувачів знання та досвід) [167].

Оптимальне функціонування позашкільного педагогічного процесу забезпечується здатністю і вмінням його організаторів «привертати таланти»,

залучати дітей до власної системи цінностей, насичувати педагогічний процес такою творчою роботою, що має велике духовне й соціальне значення. Спрямовуючи дослідження на процес модернізації педагогічної освіти, нашу увагу привернуло дослідження А. Голобородька, І. Челишевої, С. Галазової, О. Кравець, А. Рудковського з приводу застосування медіаосвітніх технологій у патріотичному вихованні. Вчені підкреслюють напрями ефективності у процесі патріотичного виховання. Це – дослідницький, методичний та практичний досвід. Заняття патріотичної спрямованості мають включати використання активних та інтерактивних методів роботи з медіапродуктами (створення медіатекстів, фільмів, фотоколажів, сторінок у віртуальних соціальних мережах тощо) [164].

Позашкільний педагогічний процес залежить від складу його вихованців і характеру взаємин між ними. Його ще називають «творчим процесом», оскільки він зводиться на пізнанні внутрішнього світу дитини в умовах максимальної емоційної зручності, значних і систематичних творчих зусиль. Упродовж свого розвитку учнівська молодь виявляє кращі риси характеру, вміння свідомо керувати власними почуттями і бажаннями, робить їх відповідними до ситуації. Все це може виявитись у самоотримуванні, в самоактивізації, в умінні тримати себе в руках, долати в собі негативні емоції, стан бездіяльності, страху та ін. [51; 61; 91].

У дослідженнях Л. Москальової, І. Яковенко з приводу морального виховання підростаючого покоління вказується наступне: ще у період діяльності братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.), наприклад, у «Порядку шкільному» було звернено увагу на головну мету, яку ставили перед собою братчики, – турбуватися про отримання молоддю достатньої кількості знань, що слугуватиме запорукою вкорінення моральності серед населення, що на наш погляд є актуальним і для сучасної учнівської молоді [80]. Для організаторів діяльності позашкільних закладів як інститутів державницького виховання найважливішим результатом є розвиток людських якостей учнівської молоді, плекання у них

цілеспрямованості, формування вміння докладати для досягнення мети певних зусиль – духовних, фізичних, нервових, морально-психічних тощо. Вважаємо, що саме з цих причин позашкільний навчально-виховний процес має відігравати не другорядну роль у формуванні свідомої позиції державника, а бути взаємодоповнюючим чинником, що є глибоко-особистісним. Зазначені позиції, на нашу думку, формують підстави розглядати позашкільний педагогічний процес як такий, що є цілеспрямованим взаємозбагаченням педагогів і учнівської молоді в умовах сприятливого психологічного клімату державницької культури та державницьких поглядів. Взаємодія має двосторонній характер, під час неї зміни відбуваються не лише у житті учнівської молоді, а й у їхніх педагогів. Цьому сприяють гармонійність, узгодженість запланованих спільних справ і засобів виховання, підтримка обдарувань учнівської молоді, сприяння їх розвитку, наявність аналітичної культури.

Серед цінностей державницького виховання провідними вважаємо наступні: патріотизм як відчуття себе патріотом держави, представником своєї нації, відкритість до представників інших національностей, пошана до їх культур та традицій, відповідальність за власні вчинки і наявність внутрішньої свободи, активність державницької позиції, готовність до прийняття важливих рішень, вміння знаходити компроміс. Формування державницьких поглядів учнівської молоді – важливий аспект позашкільної освіти. На сьогоднішній день заклади позашкільної освіти є загальнодоступними для здобуття учнями певних знань, вмінь і навичок. Саме позанавчальна освіта створює сприятливі умови для здійснення виховного впливу на формування свідомості учнівської молоді. Аналіз науково-педагогічних джерел дає змогу стверджувати, що виховання учнівської молоді є проблемою, від вирішення якої залежить майбутнє нашої держави. У руслі нашого дослідження вкажемо на те, що виховний потенціал позашкільних закладів освіти було розкрито у роботах А. Макаренка, Г. Ващенко, І. Беха, О. Сухомлинської та ін. Методологічні засади

позашкільної освіти вивчали Г. Пустовіт, Г. Сущенко, В. Вербицький, О. Литовченко та ін.

Як слушно зауважує О. Литовченко, «протягом історії розвитку позашкільної освіти позашкільні навчальні заклади виконували роль інституту виховання дітей та молоді, втім, основна мета і зміст виховання, основні цінності змінювалися у конкретний історичний період» [72, с. 333].

Початок розвитку позашкільної освіти в Україні відбувся у другій половині XIX століття. Позашкільною освітою займалися товариства, земства, профспілки (після 1905 р.), недільні школи, народні будинки, народні університети та ін. установи для дорослих.

Після 1917 р. позашкільну освіту було включено до загальної системи народної освіти.

Після 1920 р. позашкільна освіта дістала назву політико-освітньої, а вже згодом система позашкільної освіти перетворилася на культурно-освітню. За словами О. Литовченко, «починаючи з 30-х років XX століття, коли світ був на порозі Другої Світової війни... зародився рух червоних слідопитів, тимурівців, проводилися спеціальні дитячі воєнізовані походи, оборонно-спортивні ігри...» [72, с. 333].

Тобто, у позашкільних навчальних закладах завжди здійснюються саме ті виховні напрями, які є соціально обумовленими. Педагогіка розглядає позашкільні заклади загального типу (палаці, будинки школярів, дитячі парки, дитячі сектори профспілкових клубів і палаці культури) і спеціалізовані (дитячі бібліотеки, театри, спортивні школи, станції юних натуралістів, техніків, туристів, дитячі залізниці, морські та річкові пароплавства, лісництва) [98; 110; 114; 116].

За інформацією енциклопедії для фахівців соціальної сфери, «на початку XXI ст. в Україні існувало 1500 позашкільних закладів з дослідницько-експериментального, художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристично-краєзнавчого, науково-технічного напрямів. Зазначено, що загальна кількість відвідувачів становила 1,5 млн. дітей

(третина від загальної кількості школярів)» [45, с. 442].

Числовий показник доводить важливість та необхідність існування позашкільних закладів, адже окрім можливостей індивідуального та колективного розвитку власних здібностей діяльність позашкільних закладів уможлиблює зменшення кількості розвитку девіантної поведінки, запобігання розвитку злочинності тощо.

У зв'язку з тим, що більшість позашкільних закладів перебуває у віданні Міністерства освіти України та має тісний взаємозв'язок з освітньою системою загальноосвітньої школи, вважаємо за доцільне звернути увагу на нормативно-правові основи діяльності позашкільних закладів.

Закон України «Про позашкільну освіту» (ст. 1 – Загальні положення) трактує систему позашкільної освіти як освітню підсистему, що включає державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади; інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час (загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи [49; 110; 121].

Позашкільні навчальні заклади, відповідно до закону, це складова системи позашкільної освіти, що надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та

інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток.

У позашкільних закладах здійснюється підготовка учнів до активної професійної та громадської діяльності, створюються умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів. У ст. 5 Закону України «Про позашкільну освіту» зазначається, що до числа таких закладів належать: загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації; гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти [98].

Основними завданнями діяльності позашкільних закладів, як зазначається у ст. 8, є виховання громадянина України та вільний розвиток особистості (формування її соціально-громадського досвіду) [98].

Аналіз науково-практичних джерел вказує, що ефективність діяльності позашкільних закладів залежить від рівня державного розвитку, усвідомлення представників міської влади щодо необхідності їхнього фінансування.

Сьогодні соціально-економічна ситуація створює ряд суперечок щодо виховання учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах: широкі можливості виховного впливу та низький рівень фінансування державних і комунальних позашкільних навчальних закладів; скорочення штатів та ін.

Про значущу роль позашкільної освіти існує чимало наукових робіт.

Актуальним для нашого дослідження є колективна монографія «Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу» (за ред. О. Литовченко). Науковці вказують, що виховний потенціал позашкільного навчального закладу становить комплекс чинників і умов, що визначають його педагогічні можливості.

Серед компонентів виховного потенціалу позашкільного навчального закладу дослідники розглядають: суб'єктів виховного процесу (педагогів, вихованців, батьків, адміністрацію закладу); виховне середовище закладу (духовне, матеріальне (предметне) та дієве наповнення життєдіяльності вихованців; морально-психологічний клімат тощо); принципи, покладені в основу навчально-виховного процесу; зміст навчально-виховного процесу, форми та методи реалізації змісту; взаємозв'язки з іншими соціальними інститутами тощо [84, с. 42].

Вивчення оптимізації державницького виховання в умовах позашкільного закладу потребує уточнення поняття «учнівська молодь». Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» визначає молодь як групу населення віком від 14 до 35 років.

Енциклопедія для фахівців соціальної сфери зазначає, що існує розподіл вікового етапу молоді на окремі періоди: перший період – коли молода людина визначає, ким бути, другий період – інтеграція людини у суспільство, початок трудової діяльності, третій період характеризується інтенсивною творчою працею молодої людини та завершенням соціалізації (обрано фах, освіту, створено сім'ю, є власне житло) [45, с. 150]. У контексті нашого дослідження учнівська молодь представлена учнями від 14-17 років.

На думку Д. Ельконіна, провідною діяльністю цього віку є спілкування в системі суспільно корисної діяльності (суспільно-організаційна, художня, спортивна, трудова сфери). Цей віковий період учнівської молоді, за визначенням психолога, формуються певні пізнавальні інтереси, здатність будувати життєві плани й виробляти моральні ідеали тощо [111; 112; 115; 119; 94]. Отже, зазначені психолого-педагогічні особливості є

запорукою успіху для формування державницьких поглядів в учнівській молоді у позашкільних закладах.

У процесі наукового пошуку нашу увагу привернуло дослідження Т. Гавлітіної, яка вивчала національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного закладу.

У дослідженні вчена наголошує, що ефективність національно-патріотичного виховання можлива за урахуванням наступних організаційно-педагогічних умов: інноваційна діяльність позашкільних закладів, комплекс програм національно-патріотичного виховання, активно-творча національно-патріотична діяльність, удосконалення управління процесом національно-патріотичного виховання. Термін «національно-патріотичне виховання підлітків» Т. Гавлітіна трактує як «цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес організації і стимулювання активно-творчої діяльності підлітків, оволодіння ними знаннями про культурно-історичний досвід українського народу, формування в них ціннісного ставлення до Батьківщини, суспільства, самих себе та до праці» [27, с. 9].

Національно-патріотичне виховання в умовах позашкільного навчального закладу, на думку Т. Гавлітіної, це «гнучка саморегулююча система, що оперативно реагує на національні, освітньо-культурні, суспільні та інші потреби особистості, забезпечує культурне і професійне його самовизначення, тобто здійснює активний вплив на самобудівництво молодих громадян-патріотів держави» [27, с. 9].

Про важливість процесу патріотичного виховання для представників вікового інтервалу у межах від 16 до 20 років наголошено у дослідженнях зарубіжних вчених. Так, наприклад, шведські вчені акцентують увагу на «кримінальних особливостях даного віку. Цей період пов'язаний з негативною поведінкою, і саме для учнівської молоді є нагальна потреба у створенні освітніх середовищ, що дозволили б уникнути протиправної поведінки, навіть якщо вона зумовлена сімейною приналежністю».

Провідною ідеєю вчених, яку ми також підтримуємо, є освітні реформи сучасності та відповідна організація позашкільної діяльності [160].

Ці та інші дослідження, що є концептуальними для виховання учнівської молоді, містять такі педагогічні складові, як мета, завдання, зміст, форми, методи та прийоми.

Для державницького виховання учнівської молоді важливо не лише визначити ці складові структурно, а й врахувати два рівні розгляду, наприклад:

1) загальна схема організації виховного процесу у закладах позашкільної освіти (відношення «вихователі-учні-батьки») можлива лише при наявності діалогу, взаємної зацікавленості у ньому, позитивного бачення результату виховання;

2) самоорганізація кожного елемента загальної схеми, тобто вихователів, батьків, учнів, що має бути зорієнтованою на власні зусилля покращення виховного процесу у позашкільних закладах, а саме: набуття знань про минуле рідної держави, про типи державних діячів, про цінності, які зміцнюють державу, а також безпосередні вчинки, що утверджують позицію «Я–державник».

Зазначимо, що рішенням Президії Академії педагогічних наук України 1996 року у структурі Інституту проблем виховання було створено лабораторію діяльності позашкільних закладів, концептуальні основи котрої передбачали активне залучення до розробки законодавчої бази позашкільної освіти України та науково-методичного забезпечення освітньо-виховного процесу позашкільних навчальних закладів.

Так, з перших кроків науковий колектив лабораторії брав активну участь у розробленні Законів України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства в Україні», державної Програми розвитку позашкільних навчальних закладів, Національної доктрини розвитку освіти України, інших нормативних документів.

Протягом 1997–1999 років опрацьовувалася комплексна тема

«Науково-методичне забезпечення позашкільних закладів різних типів». Під час дослідження було закладено концептуальні основи позашкільної освіти, які відображені в «Концепції позашкільної освіти та виховання» (1996 р.). У цій Концепції визначено принципи, які є базовими для нашого дослідження, а саме: гуманізація, єдність загальнолюдських та національних цінностей, демократизація, науковість, системність, безперервність, наступність, інтеграція, багатоукладність, варіативність, добровільність, доступність, самостійність, активність особистості, гармонізація родинної і суспільної освіти і виховання, практична спрямованість позашкільної освіти і виховання [63].

Підкреслимо, що основним здобутком цього періоду стало наукове обґрунтування соціально-педагогічних засад діяльності позашкільних навчальних закладів та розроблення перспективної моделі їх функціонування.

Згідно із замовленням Міністерства освіти і науки України, науковий колектив лабораторії залучався до розроблення низки проектів нормативних документів, зокрема у цей час були затверджені Закон України «Про позашкільну освіту», «Програма розвитку позашкільних навчальних закладів», Положення про «Народний художній» та «Зразковий художній» колективи у закладах освіти, Положення про Малу Академію наук України, Критерії оцінювання діяльності позашкільних навчальних закладів, Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості».

У період 2003-2005 років наукові співробітники лабораторії виконували науково-дослідну роботу «Методика виховної діяльності у позашкільних навчальних закладах». Відповідно до Програми дослідження, розроблено «Положення про районне наукове товариство учнів», програму спецкурсу з основ науково-дослідницької роботи «Наукова зміна» для членів Малої академії наук України, науково-методичний посібник «Методика виховної діяльності в Малій академії наук України», методичні рекомендації

з організації навчально-виховного процесу у наукових гуртках та секціях тощо. З метою реалізації поставлених завдань на практиці, поряд із експериментальним дослідженням, колектив лабораторії вивчав виховний процес: сутність та інноваційний потенціал 160 позашкільних закладів; працював над укладанням особливо важливих для позашкільної освіти документів, а саме: Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про позашкільну освіту» від 02 червня 2005 р., Типових навчальних планів для гуртків, секцій, творчих об'єднань за напрямками позашкільної освіти; Положення про Всеукраїнський конкурс майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості», Положення про Всеукраїнський конкурс навчальних програм, посібників з позашкільної освіти; Положення про Всеукраїнський конкурс на кращу науково-методичну розробку з питання дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти. Крім того, співробітники лабораторії брали активну участь у виконанні Програми розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002-2008 роки.

Результатом цієї роботи стали підготовлені до друку нові збірники програм, що допомогло значно оновити зміст гурткової роботи позашкільних навчальних закладів. Актуальність проблем, пов'язаних з творчим розвитком особистості, потреба розроблення їх науково-методичних засад обумовили вибір теми наукового дослідження лабораторії на 2006-2008 роки: «Науково-методичні засади розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах».

Так, об'єктом дослідження було визначено процес розвитку творчої особистості учнів, метою – наукове обґрунтування та апробація науково-методичних засад розвитку творчої особистості учнів у позашкільних навчальних закладах.

Дослідженням було визначено умови ефективності цього процесу: наукове обґрунтування мети педагогічного керівництва; розроблення та наукове обґрунтування дидактичного компоненту формування творчої

особистості; обґрунтування соціального портрета особистості учня, його творчої спрямованості; розвиток творчих рис характеру, творчих якостей інтелекту, творчої самосвідомості.

Узагальнимо, що науково-дослідна та організаційно-педагогічна робота лабораторії діяльності позашкільних закладів у 2010-2011 роках спрямовувалась на реалізацію положень Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року (постанова КМУ № 785 від 27 серпня 2010 року), зокрема вирішення завдання щодо підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів.

У 2009-2011 роках співробітниками лабораторії досліджувалася наукова тема «Педагогічні засади оптимізації виховного потенціалу навчального процесу у позашкільних навчальних закладах».

У 2012-2014 роках вченими було розкрито тему «Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей у процесі пізнавально-практичної діяльності». За результатами вивчення даної теми вченими було встановлено, що компетентнісний підхід у позашкільній освіті ґрунтується на застосуванні в меті, завданнях, змісті, формах та методах позашкільної освіти базових компетентностей особистості, що заперечує однобічний характер і передбачає посилення практичної спрямованості позашкільної освіти та виховання.

У 2016 році відбулося перейменування лабораторії, що відтепер називається лабораторією позашкільної освіти. На сьогоднішній день співробітники лабораторії досліджують дві теми: «Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах» та «Екологізація освітнього простору сучасної загальноосвітньої школи» [134].

Проаналізуємо наукові праці співробітників лабораторії. Розглядаючи виховні функції позашкільної освіти, Г. Пустовіт [101] наголошував на тому, що виховання набуде ефективності у тому разі, коли цей процес стане

важливою складовою життя самої дитини, її сім'ї, громади й суспільства загалом. Лише у такому випадку, на думку вченого, дитина матиме змогу усвідомити рівень своєї готовності та здатності до реалізації творчого потенціалу в освітній і духовно-моральній предметно-продуктивній діяльності, до соціальної мобільності на основі засвоєних моральних норм і духовно-моральної установки «ставати краще»; готовності й здатності до розвитку, морального вдосконалення, самооцінки, розуміння сенсу свого життя, індивідуально відповідальної поведінки; здатності до самостійних вчинків і дій на основі морального вибору, прийняття відповідальності за результати власної діяльності, цілеспрямованості та наполегливості в досягненні результатів. Сучасний виховний процес, за висловами вченого, це сутність та інноваційний потенціал результату; готовності і здатності виражати й відстоювати свою громадську позицію, критично оцінювати власні наміри, думки і вчинки [103, с. 95-107].

Вагомими для нашого дослідження є думки Г. Пустовіта [102] про те, що діяльність позашкільних навчальних закладів дає змогу сьогодні залучити значну кількість дітей до педагогічно орієнтованого дозвілля, створюючи сприятливі умови для їхнього розвитку і становлення як соціально активних громадян.

Роль позашкільних закладів у формуванні громадянської компетентності молоді описано у роботі В. Шахрай, яка підкреслювала важливість завдання держави щодо виховання такої молоді, яка може поєднати турботу про свою долю з відповідальністю за розвиток країни, беручи активну участь у суспільних справах.

Вдалим, на нашу думку, є зауваження дослідниці стосовно того, що в сучасних умовах найбільше уваги формуванню громадянської компетентності приділяють у США і країнах Європи, де розробляються способи управління громадянською соціалізацією, засоби регулювання й реалізації громадянської компетентності, курси громадянської освіти і виховання, формуються відповідні інститути. А це, як відомо, є показом

результативності рівня розвитку суспільства, його цивілізованості. В Україні ця проблема зараз набула актуальності. Громадянська компетентність особистості, за визначенням В. Шахрай, є важливим чинником розвитку українського суспільства, становлення його як громадянського, тому її формування (насамперед у молоді) потребує цілеспрямованих зусиль як влади (центральної та місцевої), так і широких кіл громадськості [109; 131; 140; 141; 156; 158].

Науковець О. Остапенко зазначав, що дослідження проблеми військово-патріотичного виховання також зумовлено зниженням інтересу юнаків до організації і проведення військово-патріотичних заходів у зв'язку з дією сильніших факторів (телебачення, комп'ютерні ігри тощо) й недостатньою кількістю уроків з предмета «Захист Вітчизни» та фізичної культури на тиждень; відсутністю організованої оборонно-масової та спортивної роботи за місцем проживання школярів і недоліками впровадження в загальноосвітніх навчальних закладах сучасних форм військово-патріотичного виховання молоді; відставанням наукових розробок з патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів; Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» та «Захист Вітчизни»; Програмою патріотичного виховання дітей та учнівської молоді; наказом МОНмолодьспорту № 687 від 13 червня 2012 року «Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») (затверджено Міністерством юстиції України за № 1094 / 21406 від 03 липня 2012 року); Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» (рекомендована до її впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів наказом Міністерства освіти і науки України від 25 серпня 2015 р.).

Дослідження питань військового та патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах ґрунтується на концептуальних положеннях про невідпинний вплив динамічного розвитку сучасної освіти,

суспільства, держави. А це, на нашу думку, потребує пошуку нового змісту, форм і методів для військово-патріотичного виховання особистості, що мають розвиватися, змінюватися й удосконалюватися відповідно до соціальних, моральних, естетичних, фізичних, культурних і духовних потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів як суб'єктів громадянського суспільства. Розвиток їхнього фізичного стану та сформованість військово-патріотичної вихованості має відповідати сучасним вимогам теорії і методики виховання та знаходитися в стані постійного руху, який сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості з високими патріотичними й моральними якостями та фізичними здібностями, що є домінуючими в розвитку цінностей патріотизму, а також – основами військово-патріотичного виховання сучасної молоді [52].

Великого значення має надаватися військово-патріотичному вихованню у процесі пошукової роботи, що, будучи ефективною формою організації активного відпочинку учнів, проводиться на добровільних засадах. Її зміст визначається програмою загальноосвітнього навчального закладу з урахування його матеріально-спортивної бази та умов проведення запланованих туристських походів місцями бойової слави українського народу.

Виховна робота має організовуватися на основі активності учнів старших класів, які об'єднуються у колективи (секції з хортингу, фізкультурні гуртки, туристські групи), діяльність яких спрямовується і контролюється керівниками закладу, викладачами предмета «Захист Вітчизни», учителем фізичної культури, керівником туристської секції, організатором військово-спортивних ігор та іншими членами педагогічного колективу.

На актуальній проблемі військово-патріотичного виховання молоді наголошено у дослідженні М. Зубалій та І. Білоцерківець, які запропонували застосування хортингу – сучасного єдиноборства. Вчені надають великого значення саме позакласній роботі, адже в такому разі військово-патріотичне

виховання є формою організації активного відпочинку учнів, що проводиться на добровільних засадах. При цьому педагогічне керівництво позакласною роботою має відбуватися на основі консультативно-рекомендаційного характеру, що в свою чергу спонукатиме молодь до ініціативності та творчості [52, с. 21–27].

Таким чином, у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави і її Збройних Сил за новими принципами, викладеними у Законах «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України», виникла нагальна потреба в розробці системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Це потребує нового підходу й до визначення сутності, змісту та завдань військово-патріотичного виховання. У Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді його завданнями є: формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання громадянських почуттів і свідомості, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи; формування здібностей до аналізу зовнішньої і внутрішньополітичної обстановки, вміння на цій основі самостійно адекватно оцінювати події й підтримувати належну обороноздатність країни; формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби, військової професійної орієнтації молоді, формування й розвиток мотивації, спрямованої на виховання патріотичних почуттів, підготовку до захисту Української держави й служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях у складних сучасних умовах [96].

У роботі вченої К. Журби вказано, що, з одного боку, процес глобалізації супроводжується інтеграцією культур, розмиванням національних особливостей, зближенням економіки, законодавства, моди, спрощенням комунікацій і міграційних процесів, виникненням державних

союзів, об'єднань тощо, а з другого – утверджується бажання відстояти і розвивати самобутню національну культуру, мову, народні звичаї й традиції.

Закладена суперечність може спричинювати напруження і локальні конфлікти у відносинах як між народами, так і окремими представниками багатонаціональних країн, якою на сьогодні є й Україна. Тому головним завданням освітніх закладів є виховання у дітей міжнаціональної толерантності, що забезпечило б мирне співіснування усіх народів і етносів, які населяють нашу країну.

Проблеми суспільної взаємодії у державі є актуальними не лише для України. За матеріалами проведеної конференції, що відбулася у Нью-Йорку (2018 р.), під час доповіді Ш. Джинрайт звернув увагу на одну із важливих проблем – на расизмі серед сучасної молоді. Яншим дослідником – Д. Уіль'ямом, як приклад подолання цього негативного явища було вказано назалучення молоді до адвокаційної діяльності, що мало позитивні результати для вибудовування громадянської активності сучасної молоді [175]. Ми вважаємо, що це влучне рішення, проте його реалізація у будь-якій країні потребуватиме значних ресурсів, як матеріальних, так і організаційно-педагогічних.

Схожість цих думок ми знаходимо у роботі У. Гріна, який вказував, що збереженню держави сприятиме лише державна служба, «саме ця діяльність є найкращим способом збереження освіти і саме в цьому треба переконати суспільство». Влучними є думки вченого з приводу того, що на сьогодні освіта розглядається як приватний споживацький товар, а батьки та їх діти – як клієнти, що мають конкурувати та сплачувати за послуги. Отже, як підкреслює Е. Грін, служба на державних посадах сприятиме зменшенню соціальної нерівності, що дасть змогу розглядати освіту як колективне підприємство, а не індивідуальний конкурс. Ми поділяємо ідеї вченого про те, що педагогічні працівники освітніх закладів мають бути високого професійного рівня підготовки та забезпечені автономією (виключення попередньо підготовлених сценаріїв) [166].

Але в рамках теми нашого дослідження все ж таки важливим лишається сам процес формування в учнівської молоді якостей державника. І в цьому контексті є важливим досвід Японії і Швейцарії, що представлено у колективній праці (К. Імдорф, Л. Хелблінг, А. Інуї). Вчені наголошують на важливості узгодження системи освіти й системи зайнятості в Японії, а також на тому, що швейцарська система учнівства високо оцінюється суспільством. Навчально-освітній процес у цих країнах відбувається на основі взаємодії між державою, промисловістю та професійними асоціаціями. Нами було з'ясовано, що обидві країни характеризуються чотирма системами формування навичок: державницькій, колективістській, ліберальній та сегментарній [161].

Натомість у нашій країні акцент зроблено на різних аспектах міжкультурної толерантності, взаємодії та співжиття, що висвітлювалися у творах Г. Ващенко, В. Винниченка, М. Грушевського, М. Драгоманова, А. Кримського, В. Липинського та ін.

Проблема міжнаціональної толерантності має для України виключне значення, оскільки тут проживає понад 130 етносів і національностей. Поняття толерантності походить від латинського *tolero*, який означає терпіти, витримувати, переносити. Зазначимо, що у преамбулі статуту ООН міжнаціональна толерантність означає «проявляти терпимість і жити разом, в мирі один з одним як добрі сусіди».

У Декларації принципів толерантності зазначається, що в останнім часом існує тенденція до збільшення актів насилля, тероризму, агресивного націоналізму, які є перепорою до встановлення миру [35]. Аналогічний підхід находимо і в преамбулі до Загальної декларації прав людини, де говориться про створення такого світу, в якому люди матимуть свободу слова та переконань і будуть вільні від страху та залежності, що проголошено як високе прагнення людей.

Цікавим є той факт, що значення терміна «толерантність» різняться в різних мовах. Так, в англійській мові толерантність – це «готовність бути

терплячим», у французькій «усвідомлення, що інші можуть діяти інакше, ніж вона сама», в іспанській – «здатність визнавати відмінність від власних ідей чи помислів», у китайській – «бути милосердним по відношенню до інших» [12, с. 57].

Таким чином, у багатьох документах, що відображають різні ідеї, вбачається необхідним відмежування від агресивного націоналізму заради порозуміння між народами, адже потрібно любити не лише свій народ, а й інші народи. Безсумнівним є внесок у розуміння міжнаціональної толерантності Г. Сковороди, який вчив цінувати своє рідне, українське, а також цінності інших народів. Зокрема, він писав: «Кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним. Чи француз? Будь французом. Чи татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і в своїй мірі, і все прекрасно, що чисте, природне тобто не фальшиве» [16, с. 250]. Не втратили на сьогодні актуальності і погляди М. Драгоманова, який писав: «Треба шукати чогось іншого, такого, щоб стало вище над усіма національностями та й мирило їх, коли вони підуть одна проти другої. Треба шукати всесвітньої правди, котра була б спільною всім національностям» [9, с. 469].

Зокрема, Т. Шевченко, виступаючи проти тиранії, наголошував на тому, що ми всі – діти однієї матері [153, с. 201]. Істинним гуманізмом пронизана творчість Л. Українки, Б. Лепкого, В. Стуса, В. Симоненка, Б. Грінченка.

У дисертаційному дослідженні «Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України» І. Кушніренко звертає увагу на специфіку міжнаціональної толерантності в українському соціумі, що є одним із основних напрямів державної етнополітики та етнокультури і має бути важливим чинником міжетнічного співжиття на основі принципів національного патріотизму та етнічного плюралізму [68]. В умовах плюралізму культур саме принцип діалогу видається найбільш придатною формою людського співробітництва. Відповідно зростає й актуальність

толерантності, яка є беззаперечним атрибутом і умовою діалогу. Вчена розрізняє «толерантність» і «міжнаціональну толерантність», де толерантність об'єктивно необхідна як обов'язковий регулятивний засіб, як багатопланово діюча «організуюча сила» у розвитку суспільства та соціальної свідомості, що уможливило розглядати її як структуроутворюючий компонент в організації суспільства і досягненні політичного прогресу. Тоді як міжнаціональна толерантність – це специфічна риса національного характеру, що проявляється в терпимості та оцінці національного «вони», рівнозначному «ми». За своєю суттю міжнаціональна толерантність являє собою світоглядну основу етнічного розмаїття та одночасно політику компромісу, згоди і єдності. Тому міжнаціональна толерантність стала одним із принципів державної національної політики, що характеризується співпрацею різних національностей. Міжнаціональна толерантність, на думку вченої, має неабияке значення для України, що є поліетнічною державою, до складу якої входять різні за походженням національні меншини зі своєю етнічною, культурною та мовною самобутністю. «Держава та суспільство докладають багато зусиль для досягнення міжетнічної толерантності в процесі побудови мирного поліетнічного суспільства, в якому поважаються права представників усіх національних меншин. Ухвалено ряд нормативно-правових актів, які сприяють захисту прав національних меншин. Але теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді доповнюють чинники, які ускладнюють процес міжнаціональної взаємодії в Україні та сприяють виникненню специфічного кола проблем.

Насамперед це має прояв у декларативності деяких положень українського законодавства щодо прав національних меншин та відсутності дієвих механізмів їх реалізації. Окремі політичні партії, групи та політики нерідко експлуатують теми толерантності в багатонаціональному українському суспільстві, що робить їх заполітизованими й уможливорює різноманітні політичні маніпуляції у сфері міжнаціональних взаємин.

Особливо це стосується мовних питань, проблем збереження культурної та національної ідентичності» [68, с. 3].

Значущість проблеми виховання міжнаціональної толерантності відзначає у своїй роботі «Виховання особистості» І. Бех, зауважуючи, що її вирішення залежить не стільки від невеликої групи політиків, скільки від масової свідомості громадян. «Вона потребує формування у людства єдиних моральних пріоритетів, які б забезпечували стійке мирне співіснування. Такими пріоритетами є: людина як найвища цінність цивілізації; свобода і права людини як загальнолюдської цінності; гуманізм і справедливість як універсальні принципи вселюдських стосунків; толерантне ставлення до прав та інтересів усіх народів і націй – першочергова умова мирного співіснування і недопущення збройних конфліктів; непримиренне ставлення до порушень прав і свобод людини і народів – гарантія стабільного й міцного миру на всій Землі» [6, с. 206-207]. На думку академіка, виховання підростаючого покоління на зазначених пріоритетах допоможе уникнути збройних конфліктів та протистоянь. Таке виховання передбачає використання педагогами індивідуального та диференційованого підходу, врахування вікових особливостей дітей, їхніх типологічних і статевих відмінностей, рівня культури, ціннісних орієнтацій, індивідуальної історії життя.

У французькій педагогіці сучасні підходи до виховання ліцеїстів обґрунтували Е. Дюркгейм, А. Жіль, які з цією метою розробили низку освітніх програм. Такі відомі французькі педагоги, як М. Алтьє, П. Буше, Ж. Бруне розглядають толерантність як соціальну цінність, моральну норму, принцип людських стосунків, що виявляється у повазі до чужих думок, звичаїв, вірувань, політичних переконань, інтересів, почуттів інших людей та є передусім взаємоповагою через взаєморозуміння і основою цивілізованих стосунків та пропонують виховувати толерантність підростаючого покоління у міжособистісному, міжетнічному і міжрелігійному спілкуванні. М. Дебесс, П. Факонен дійшли висновку, що виховання толерантності може бути ефективним за умови активної взаємодії школи, сім'ї, соціальних служб для

молоді, громадських організацій (національно-культурних товариств та союзів, фондів тощо), місцевих і центральних органів, світового співтовариства, ЗМІ, що й формують виховне середовище і мають вплив на виховання підростаючого покоління.

Досліджуючи особливості виховання толерантності у Франції, українська вчена О. Матієнко звернула увагу на те, що особлива увага в реалізації програм толерантності забезпечується відповідною підготовкою вчительських кадрів. З цією метою майбутніх вчителів знайомлять з народною педагогікою, педагогікою міжнаціонального спілкування, регіональною етнопедагогікою. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді розкривають зміст соціального і культурного досвіду етносів, що дозволило побачити загальне в культурах та взаємозв'язок між загальним розвитком цивілізації і внеском окремих народів у цей процес [89]. На думку О. Матієнко, толерантність є компонентом життєвої позиції зрілої особистості, яка має сформовану систему цінностей та інтересів, готова їх захищати і водночас з повагою ставиться до поглядів інших людей, свідомо відмовляється від переваг і насильства, визнає багатомірність та розмаїття людської культури, норм і вірувань, діє на основі сприйняття й згоди.

Заслуговують на увагу дослідження таких вчених, як В. Андрєєвої, Т. Бурмістрової, Є. Боровикова, Ф. Горовського, О. Дмитрієва, Л. Лаврова, що присвячені питанням виховання у дусі миру, віротерпимості, етнокультурної освіти.

Такі вчені, як Є. Боброва, В. Фурманова у своїх працях розглядають міжнаціональну толерантність у контексті діалогу культур, який, на їхню думку, є способом загальнолюдського спілкування, що охоплює обмін інформацією і культурними цінностями в контексті міжетнічної комунікації. Зокрема В. Фурманова виділила наступні характеристики міжкультурної комунікації: взаємодія культур у конкретному часі та просторі, де культурні контакти набувають певних форм і знаходять свій вираз у взаємодії і діалозі;

взаємодія культур, що полягає у виявленні загальнолюдського і специфічного кожної культури як системи; взаємодія культур через екстеріоризацію мови і вербальний зміст, що визначає картину світу. Тобто, ми вважаємо, що одним із компонентів державницького виховання має стати формування міжкультурної комунікації, що наповнить зміст виховного процесу у позашкільних закладах освіти полікультурністю, полінаціональністю тощо. При цьому цікавим є досвід позашкільних закладів освіти в Україні, де проводяться виставки народних ремесел, мистецтва, здійснюється дегустація страв різних національностей, що осучаснює виховний процес, залучає учнівську молодь до цікавих справ.

Актуальні питання щодо організації виховного процесу у позакласній роботі запропоновано у дослідженні Т. Фогель. Вказуючи на те, що підлітки є особливою віковою категорією, вчена пропонує «сконцентрувати зусилля педагогів на вихованні духовно-осмисленого, рефлексивного патріотизму, який поєднує любов до свого народу, нації, етносу, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, етнічних груп» [150, с. 4].

Підтримуючи цю думку, вважаємо також, що ідеї співдружності, позитивного ставлення до представників інших народів мають бути закладені у зміст державницького виховання.

Таким чином, проблема впровадження у державницьке виховання ідей міжнаціональної толерантності є надзвичайно актуальною і потребує не лише теоретичного, а й практичного вирішення, зокрема розроблення відповідних виховних програм, тренінгів, технологій, які б забезпечили становлення високоморальної, гуманної, толерантної особистості, здатної до активної взаємодії з представниками різних народів і етносів.

Досліджуючи діяльність позашкільних навчальних закладів, нашу увагу привернула тема ефективного використання позаурочного часу, а саме художньо-естетичне виховання школярів, що розкрита у дослідженні О. Комаровської. Вчена наголошує на актуальності проблеми художньо-естетичних виховних технологій, адже сучасні реалії демонструють

кардинальну переоцінку цінностей підростаючого покоління щодо мистецтва і життя загалом. За О. Комаровською, особливість позакласної виховної роботи полягає у проектуванні педагогічних технологій, що здатні допомогти учням зорієнтуватися і самореалізуватися у багатогранній соціокультурній ситуації. Завдяки дії виховного художньо-естетичного простору школярі-суб'єкти, як зауважує О. Комаровська, змінюють найближче оточення (середовище), залучаючи в нього привласнені цінності з об'єктивно існуючого соціокультурного простору, обов'язково навчаючись саморефлексії; і в результаті розвиваються в ньому як особистості [58].

На нашу думку, цей аспект є важливим і для реалізації завдань з державницького виховання, адже художньо-естетичне виховання сприятиме більш якісному ознайомленню з мистецькою спадщиною держави, а також – формуванню бажання примножувати культурне надбання.

Зазначимо, що у побудові виховних технологій слід враховувати творчі аспекти у роботі вихователя, що безпосередньо впливає на зміст, форми та методи виховання: для вихователя, який працює творчо, діяльність у позашкільних закладах освіти стає пріоритетом.

Враховуючи те, що заклади позашкільної освіти у сфері державницького виховання володіють широкими можливостями, наведемо деякі положення, пов'язані із духовно-моральною готовністю вихователів до роботи з дітьми, що представлена у дослідженні Т. Сущенко. Вчена акцентує увагу на тому, що діти не мають просто «ковтати» корисну інформацію. У виборі змісту виховання, як вважає вчена, вихователь має зважати на творчість виховання, що є «особливо професійно значущою якістю, що виражається в умінні педагога відкривати надзвичайно цінні ідеї виховання» [136, с. 152]. Також вчена наголошувала на важливості вміння вихователя підбирати оригінальні прийоми для вирішення складних питань, орієнтуючись на результат, що має вимірюватися через «соціально привабливі вчинки дітей, їх творче ставлення до дійсності, перетворення власної поведінки» [136, с. 152].

Нам імпонує думка Т. Сущенко про те, що слід шукати нові виховні рішення, і саме цей процес перетворює особистість вихователя, змінює його відносини як до самого себе, так і до учнів, до самого виховного процесу тощо [136, с. 154].

З приводу таких рішень нами було проаналізовано роботи, що присвячені громадянськості як основі виховання молоді. «Громадянська активність – це інтегративна якість людини, що формується у процесі навчання, освіти та розвитку, поєднуючи стійкий інтерес до демократизації» – відповідно до цього нам імпонує думка вчених про те, що специфіка педагогічного впливу залежить від рівня сформованості громадянської свідомості та від ступеня громадянської активності під час виконання громадянських обов'язків. Так, наприклад, колективом вчених акцентовано увагу на сучасній духовно-моральній кризі, що потребує відродження культурних цінностей та відновлення патріотичних орієнтирів. Засобами розв'язання даного завдання обрано історико-педагогічні методи (просвітницька робота, анкетування, тестування, творча діяльність тощо). [178].

Таким чином, як бачимо, тема творчості вихователя для процесу державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільних навчальних закладів залишається відкритою і представлені надбання вчених можуть слугувати опорною базою для розкриття його особливостей.

Сучасна позашкільна виховна система гостро відчуває потребу у створенні програм, впровадженні проектів та організацій акцій, що спрямовані на зміцнення здоров'я, формування волі і світогляду, наполегливості й витривалості, вмінні керувати своїм тілом як знаряддям духу. Враховуючи принципи та специфіку діяльності закладів позашкільної освіти, урізноманітнення виховних заходів, спрямованих на оптимізацію державницького виховання, форм, способів та засобів їх проведення, є можливим як для закладів загального типу, так і для спеціальних закладів позашкільної освіти [172; 174; 178].

Отже, аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що головним завданням позашкільних навчальних закладів є створення виховного простору, що насичено цінностями державної культури, виховання бережливого ставлення та прагнення до примноження державних надбань. Діяльність позашкільних закладів містить усі можливості для оптимізації державницького виховання учнівської молоді. Використовуючи досвід педагогів минулого та науково-технічний розвиток сучасності, ефективність діяльності позашкільних закладів для виховання державницьких поглядів в учнівської молоді, нами виокремлено такі напрями та форми діяльності: туризм (екскурсії до закладів культури України, до керівного державного апарату, до закладів, що сприятимуть розвитку правової культури учнівської молоді); наш гість – запрошення до бесіди (відеолекторії) представників державної влади, керівників закладів культури, освіти); проектна діяльність (організація та впровадження учнівською молоддю програм, акцій, проектів під керівництвом педагогів позашкільних закладів).

2.2. Критерії, показники та рівні державницької вихованості учнівської молоді

Проблеми становлення й розвитку держави багато в чому залежать від людей, які керують і керуватимуть у майбутньому тими державними інститутами, які важливі для народу. Гостра боротьба різних думок, різниця в поглядах на існування й розвиток сучасної держави актуалізують питання про цінності, зокрема духовні, соціально-моральні й політичні. Розуміння учнівською молоддю категорії цінності набуває важливого значення для розвитку духовної та матеріальної культури всього суспільства загалом, що зумовлює зростання інтересу до виконання завдань, пов'язаних з новими системами виховання, заснованими на ціннісному підході.

Проблема виховання учнів, які в майбутньому хочуть займатися управлінською діяльністю на рівні держави, є старою й новою водночас. Її порушували у своїх працях такі філософи, як Аристотель, Платон, Сенека, Макіавеллі, М. Вебер та ін.

Головний аспект цієї проблеми – людина, яка управляє державною системою, її умови для розвитку й виховання, коло її наставників і питань, які хвилюють соціальне оточення. Зауважимо, що новий погляд на виховання учнівської молоді з урахуванням природи духовних, соціально-моральних і політичних цінностей та оцінки її вихованості як специфічного компонента нового знання в педагогічній науці лише останніми роками став предметом спеціальних досліджень.

Проблемі розробки діагностичного інструментарію для виховної роботи присвячено значну кількість праць (Л. Каціпська, В. Омеляненко, І. Андрощук, І. Підласий та ін.). Вчені зауважують, що виховання як тривалий процес має віддалені наслідки. Для того, щоб дізнатися, чи досяг виховний процес мети, необхідно зіставляти заплановане з отриманими результатами. Саме діагностика, як оцінна процедура, дає змогу виявити наявний рівень вихованості.

За допомогою практичних методів діагностики стає можливим вивчення уявлень учнівської молоді, їхніх уподобань, норм поведінки.

Так, наприклад, І. Бех наголошував на важливості правильного добору методів дослідження особистісно орієнтованого освітнього процесу: «Сучасний учитель, який уміє й бажає працювати в інноваційному просторі, повинен адекватно застосовувати комплекс психодіагностичних інструментів, що ґрунтуються на знанні властивостей змінних, що вимірюються, на знанні етичних і професійних норм психодіагностичної роботи» [6, с. 463].

На роздуми про службову (управлінську) мораль, оцінювання дій і вчинків людини, а також на саме поняття «вчинок» натрапляємо в роботі Ю. Рождественського. Він зазначає: «Вчинок – це розумна дія або

бездіяльність, яку людина виконує внаслідок ухваленого рішення або під впливом почуттів. Вчинки спрямовані на зміну або, навпаки, збереження стану чого-небудь, як правило, звернені до інших людей і є значущими для них. Вчинками можуть бути предметні, мовні та емоційно-мисленнєві дії» [105, с. 35]. Учений вважав, що правильність дій залежить насамперед від знання та досвіду. Саме тому передача молодому поколінню знань про духовні, соціально-моральні й політичні цінності в цікавій для них формі має велике значення для підвищення рівня всіх досліджених нами показників.

Важливою є думка вченого й стосовно оцінки вчинку, оскільки будь-яка оцінка з боку інших людей, як підкреслює науковець, виражається через їхнє ставлення у вигляді похвали або докору, згоди або критики, вияву симпатії або антипатії, любові чи ненависті.

Щодо критеріїв оцінки вчинків, то Ю. Рождественський зазначає: «Критеріями оцінки є такі: доречність-недоречність, вчасність-невчасність, співмірність-неспівмірність, доцільність-недоцільність, швидкість-повільність» [105, с. 39-40]. Ураховуючи ці критерії в оцінці дій, ми можемо їх трансформувати для виміру рівня вихованості учнів. Також важливим для визначення рівня вихованості є погляд ученого на професійну мораль, у межах якої виділяють різні види (педагогічна, лікарська, військова та ін.).

Особливий інтерес для нашого дослідження становить визначення Ю. Рождественським категорії «службова (управлінська) мораль». Учений наголошує на тому, що такий вид моралі вимагає від осіб, які перебувають на державній службі, дорожити суспільним добробутом більше, ніж своїм особистим, вимагає чесності й узгодженості рішень з законом, поваги до гідності людини, інтереси якої службовець має ставити вище за власні: «Управлінська мораль спрямована проти корупції, намісництва й неповаги до особистості. У ній скасовується правило практичної моралі, згідно з яким власний добробут і добробут своєї сім'ї, родичів ставиться вище за добробут інших людей» [105, с. 54]. Водночас учений підкреслює, що небезпеку від наділення владою управлінських службовців суспільство намагається

врівноважити введенням суворих обмежень на їхнє приватне життя, вимагаючи від них бездоганної поведінки, порядності, самовідданості й освіченості. Саме тому, на думку вченого, нерідко вводяться особливий одяг і відзнаки. Важливим для розуміння сутності службової (управлінської) моралі є положення про те, що діяльність управлінського стану підтримується шанобливим ставленням суспільства до представників влади [31]; [32].

Отже, як переконуємося, кожна людина несе відповідальність за рішення, які вона ухвалює, проте державні діячі, орієнтуючись на управлінську мораль, повинні враховувати не стільки практичну мораль, скільки ті високі духовні традиції, які прийняті в суспільстві. Підкреслимо, що висока управлінська культура, будучи продуктом найкращих суспільних традицій, ґрунтується на духовності й моралі. Така культура створює високий рівень довіри з боку народу в тому разі, якщо впроваджуються в реальне життя цінності – духовні, соціально-моральні й політичні, що робить людей, які живуть у країні, набагато економічно більш заможними, вільними і водночас відповідальними, порівняно з тією культурою, яка не має духовних і моральних засад.

Готуючи учнів до майбутньої управлінської діяльності в умовах позашкільних навчальних закладів, необхідно враховувати ті сумніви, роздуми й внутрішні позиції, які ґрунтуються на наявному (не завжди найкращому) досвіді поведінки чиновників, що виконують управлінську діяльність на державній службі.

Значну кількість діагностичних методик для проведення виховної роботи вміщено в посібнику А. Дербеньової, яка вважає, що саме за допомогою результатів діагностики класні керівники та вчителі можуть успішно виконувати навчальні, виховні й організаційні завдання навчально-виховного процесу в школі. Метою цих діагностичних методик є виявлення інтелектуальних, організаційних і комунікативних навичок школярів, їхньої самооцінки та рівня прагнень, що сприятиме вирішенню загальнонавчальних,

психологічних й особистісних проблем [41]; [78; [142]. Без сумніву, для нашого дослідження такі діагностичні матеріали є дуже корисними, але більш детальної уваги потребує проблема діагностики особистих якостей, інтелектуальних і організаційних умінь учнівської молоді не лише в школі, а й у позашкільному закладі, що спрямувало далі наш науковий пошук.

З приводу особливостей виховної роботи з учнівською молоддю позашкільних навчальних закладів С. Максимюк зазначає: «Позашкільний заклад – це не школа, тому навчання в ньому організовано не через уроки, а через упровадження гри, особливо рухливої, практичної роботи; крім того, створюються напівродинні гуртки для спілкування дітей і дорослих» [73, с. 284].

Діагностика особистісних якостей обдарованих дітей в умовах роботи позашкільних навчальних закладів розкрита в роботі Т. Яншиної. Дослідниця наводить діагностичні методики, за допомогою яких можна виявити розвиток обдарованих дітей, і зокрема підлітків, в умовах роботи Малої академії наук. Для нашого дослідження важливими є положення про діагностику мислення в підлітковому віці, розвиток комунікативних і лідерських якостей особистості обдарованих підлітків, мотивацію досягнення й процес побудови мети.

Зокрема, Т. Яншина обстоює думку про те, що для педагогів позашкільних навчальних закладів важливою є інформація про визначення когнітивного стилю діяльності учня, яка зможе допомогти в процесі вибору стратегій і тактик роботи з молоддю, їхньої мотивації та емоційної сфери. Поділяючи цю думку, вважаємо, що важливо також було б мати діагностики, спрямовані на вивчення діяльнісно-вчинкової сфери учнів позашкільних навчальних закладів.

Аналіз наукових праць свідчить про важливість вимірювань відповідно до чітко визначених критеріїв, а також про необхідність добору якісного психодіагностичного матеріалу для розвитку людини духовної, яка жила б у злагоді й гармонії з собою, найближчим оточенням і суспільством. Така

людина має усвідомлювати свій обов'язок перед іншими людьми, які живуть з нею в одному суспільстві, в одній національній культурі. Уважаємо, що критерії державницької вихованості мають охоплювати весь спектр показників, що характеризують духовні, соціально-моральні й політичні цінності.

Пошук критеріїв і показників вихованості молодого покоління на основі ціннісного й особистісного підходів висвітлено в дослідженнях І. Беха, С. Пальчевського, І. Зайченко, К. Журби, І. Шкільної, Г. Маруніної, Г. Іванюк та ін. Так, наприклад, для досягнення стратегічних цілей виховання Г. Іванюк пропонує здійснювати діагностичний аналіз з урахуванням того, на що саме потрібно звернути увагу, яких саме дітей виховують і в яких конкретно умовах [86; 87]. На думку вченої, усі вихователі повинні володіти такою аналітичною інформацією: загальні цінності, що формують цілі й завдання виховної системи; діагноз цінностей учнів і всього учнівського колективу або рівня їхньої вихованості [124, с. 48].

Погоджуючись із цим, вважаємо, що саме в такий спосіб може бути здійснене зіставлення загальних виховних цілей самого позашкільного навчального закладу й рівня вихованості учнівської молоді. Саме така робота у майбутньому дасть змогу формулювати цілі й конкретизувати завдання щодо системи державницького виховання. Отже, правильно дібраний діагностичний матеріал зможе допомогти вихователям спланувати зміст, обрати форми й методи державницького виховання в умовах позашкільних навчальних закладів.

Для нашого дослідження, присвяченого проблемі державницького виховання учнівської молоді в позашкільному навчальному закладі, ми обрали критерії, що вимірювались за трьома рівнями: високий, середній, низький.

Визначений нами зміст поняття «державницьке виховання учнівської молоді», під яким ми розуміємо процес впливу вчителів і батьків на учнів з метою виховання в них духовних, соціально-моральних і політичних

цінностей, національно-патріотичних почуттів, громадянськості, формування ідеалу організованого політичного діяча, який слугує народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність, зумовив вибір нами таких критеріїв – ціннісно-когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльнісно-вчинковий.

Для якісної оцінки рівня державницької вихованості в учнівській молоді ми використовуємо розроблену структуру цього поняття, до складу якої входять ціннісно-когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-вчинковий компоненти.

Розглянемо компоненти, визначені нами за допомогою критеріїв і показників для характеристики стану державницької вихованості учнівської молоді. Ми, зокрема, встановили такі показники:

– ціннісно-когнітивний критерій (визначається через знання про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави, здатність застосовувати соціально-моральні знання про стратегії й тактики управління собою й оточенням, уміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням сучасних національних ідеалів державних діячів;

– емоційно-мотиваційний критерій (визначається через наявність національно-патріотичних почуттів, наявність почуття особистої відповідальності за розвиток держави, інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник»);

– діяльнісно-вчинковий критерій (готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому, здійснювати патріотичні вчинки; уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави).

Характеризуючи сформованість рівнів державницької вихованості учнівської молоді, ми спиралися на загальні вимоги щодо їх визначення, зокрема на положення про те, що рівні вихованості мають слугувати індикаторами змін, що відбуваються в учнівській молоді в позашкільних навчальних закладах; поступовий перехід від одного рівня до іншого має

відображати ступінь сформованості уявлень та ідеалів у свідомості, засвоєння отриманої інформації про життя у високій національній культурі, тобто якісні зміни суб'єктів експерименту, і при цьому кожний рівень може тісно взаємодіяти з усіма іншими рівнями. Поетапне формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді може сприяти набуттю високого рівня державницької вихованості.

Так, наприклад, для високого рівня державницької вихованості учнівської молоді характерні: повна поінформованість про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави; наявність систематизованих духовних, соціально-моральних знань про стратегії й тактики управління собою й оточенням. У таких учнів сформовано вміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів; національно-патріотичні почуття яскраво виражаються через любов до рідного краю, Батьківщини. Для учнів з високим рівнем характерне глибоке почуття особистої відповідальності за розвиток держави й стабільність, за ухвалення відповідальних рішень щодо утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей. У таких учнів чітко простежується прагнення отримувати більше знань про позицію «Я – державник» у різних видах діяльності в навколишньому середовищі; цілковито сформована готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому; спостерігається активність у здійсненні патріотичних вчинків; сформовані навички патріотичної поведінки серед оточення; наявне вміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави; чітко простежується прагнення до вдосконалення оточення на предмет утвердження цінностей власної держави.

Для середнього рівня державницької вихованості учнівської молоді характерні: фрагментарні знання про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави. У таких учнів виявляється здатність до застосування духовних, соціально-моральних знань про стратегії й тактики управління

собою й оточенням; сформовано вміння аналізувати власну діяльність з урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів, натомість її оцінювати вдається не завжди. У учнів, для яких характерний середній рівень, частково сформовані національно-патріотичні почуття, інколи можуть спостерігатися їх ситуативні вияви. Почуття особистої відповідальності за розвиток держави в таких учнів сформоване, але щодо ухвалення відповідальних рішень стосовно утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей, то їм бракує стабільності. Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник» загалом сформований, але в повсякденній діяльності такий інтерес майже не виявляється, хоча його вияв можливий у штучно створених умовах.

Також підкреслимо, що в таких учнів в основному сформована готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому, але іноді спостерігається нестабільність у позиціюванні себе в навколишньому середовищі. Учинки таких учнів мають суто формальний характер і ситуативно-позитивні вияви, що можуть іноді спрямовуватися на самоствердження серед свого оточення. Уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави в таких учнів набуто, але їм бракує сформованості організаційних здібностей для виконання такої діяльності.

Для низького рівня державницької вихованості учнівської молоді характерні: брак знань про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави. Такі учні не виявляють здатності до застосування духовних, соціально-моральних знань, вони мають уривчасті знання про стратегії й тактики управління собою та оточенням. Уміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів в учнів, що перебувають на низькому рівні, не сформоване. Для таких учнів характерний брак національно-патріотичних почуттів, вони часто виявляють бажання виїхати до іншої держави на постійне місце проживання. Також у учнів з низьким рівнем державницької вихованості спостерігається

брак почуття особистої відповідальності за розвиток держави, неспроможність ухвалювати відповідальні рішення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей держави. Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник» у таких учнів недостатньо сформований або його немає зовсім, у них недостатньо сформована готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому. Крім того, у таких учнів, за потреби здійснення патріотичного вчинку, виявляється зверхність і глузування, а іноді й знуцання, що не відповідає утвердженню духовних, соціально-моральних і політичних цінностей держави. Уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави не сформовано, спостерігається нездатність до такого виду діяльності.

Ці критерії та показники державницької вихованості учнівської молоді ми звели у таблицю 2.1.

Таблиця 2.1

**Критерії, показники та рівні
державницької вихованості учнівської молоді**

Показники оцінювання	Рівні та бали		
	Низький (від 1 до 3 балів)	Середній (від 4 до 6 балів)	Високий (від 7 до 9 балів)
1	2	3	4
Ціннісно-когнітивний критерій			
знання про духовні, соціально-моральні та політичні цінності	відсутні знання про духовні, соціально-моральні та політичні цінності держави	фрагментарні знання про духовні, соціально-моральні та політичні цінності держави	повна поінформованість про духовні, соціально-моральні та політичні цінності держави
здатність застосовувати соціально-моральні знання про стратегії і тактики управління собою та оточенням	не виявляє здатності щодо виявлення соціально-моральних знань, наявність уривкових знань про самі стратегії та тактики управління собою та оточенням	наявність здатності до застосування соціально-моральних знань про стратегії і тактики управління собою та оточенням	наявність систематизованих соціально-моральних знань про стратегії і тактики управління собою та оточенням
вміння аналізувати і оцінювати власну діяльність із урахуванням існуючих національних ідеалів державних діячів	вміння аналізувати і оцінювати власну діяльність із урахуванням існуючих національних ідеалів державних діячів не сформоване	вміння аналізувати власну діяльність із урахуванням існуючих національних ідеалів державних діячів сформоване, але її оцінювання не завжди відбувається	вміння аналізувати та оцінювати власну діяльність із урахуванням існуючих національних ідеалів державних діячів сформоване

Продовження таблиці 2.1

1	2	3	4
емоційно-мотиваційний критерій			
наявність національно-патріотичних почуттів	відсутність національно-патріотичних почуттів, часто проявляється бажання поїхати до іншої держави на постійне місце проживання	частково сформовані, спостерігаються ситуативні вияви національно-патріотичних почуттів	національно-патріотичні почуття яскраво виражені за рахунок любові до рідного краю, Батьківщини
наявність почуття особистої відповідальності за розвиток держави	відсутність почуття особистої відповідальності за розвиток держави, неспроможність у прийнятті відповідальних рішень для утвердження соціально-моральних та політичних цінностей держави	почуття особистої відповідальності за розвиток держави сформоване, але в прийнятті відповідальних рішень щодо утвердження соціально-моральних та політичних цінностей не вистачає стабільності	глибоке, міцне почуття особистої відповідальності за розвиток держави та стабільність у прийнятті відповідальних рішень щодо утвердження соціально-моральних та політичних цінностей
інтерес до сприйняття себе у позиції «Я–державник»	недостатньо сформований або відсутній інтерес	в основному сформований, але у в повсякденній діяльності майже не проявляється, іноді може проявлятися у штучно створених умовах	сформований, чітко простежується прагнення отримувати більше знань щодо позиції «Я–державник» у різних видах діяльності у навколишньому середовищі
діяльнісно-вчинковий критерій			
готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому	недостатньо сформована готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому	в основному сформована готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому, але іноді спостерігається нестабільність у позиціонуванні себе у навколишньому середовищі	повною мірою сформована готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому в навколишньому середовищі
здійснення патріотичних вчинків	проявляється зверхність і глузування, іноді знущання, коли потрібно здійснити патріотичні вчинки, що не відповідає утвердженню соціально-моральних та політичних цінностей держави	вчинки мають суто формальний характер та ситуативно- позитивні прояви, що можуть іноді спрямовуватися на самоствердження у своєму оточенні	спостерігається активність у здійсненні патріотичних вчинків, сформованість навичок патріотичної поведінки у навколишньому оточенні
уміння активізувати та організувати дії оточуючих для утвердження духовних, соціально-моральних та політичних цінностей власної держави	вміння не сформоване, спостерігається нездатність щодо утвердження духовних, соціально-моральних та політичних цінностей власної держави	вміння наявні, але не вистачає сформованості організаційних здібностей для утвердження духовних, соціально-моральних та політичних цінностей власної держави	вміння сформовані, чітко спостерігається прагнення до вдосконалення оточуючих щодо утвердження духовних, соціально-моральних та політичних цінностей власної держави

Для вивчення динаміки рівнів державницької вихованості ми розробили діагностичний інструментарій (тести й анкети для учнів, батьків, керівників гуртків позашкільних навчальних закладів). Це, зокрема, комплекс анкет і тестів (Додаток А): «З'ясування обізнаності учнівської молоді з духовними, соціально-моральними й політичними цінностями держави», «З'ясування обізнаності учнів зі стратегіями й тактиками управління собою й оточенням»; тести: «Оцінка вміння учнів аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням сучасних національних ідеалів державних діячів», «Готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому», «Діагностика наявності національно-патріотичних почуттів», «Самооцінка рівня наявності почуття особистої відповідальності за розвиток держави»; опитувальники: «Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник», «Уміння здійснити патріотичні вчинки»; ситуативні вправи на оцінювання вміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави. Такий інструментарій, на нашу думку, дасть змогу встановити загальні тенденції розвитку рівня державницької вихованості. Наведемо приклади деяких авторських анкет і опитувальників.

Наприклад, авторський опитувальник «З'ясування обізнаності учнівської молоді з духовними, соціально-моральними й політичними цінностями держави» містить запитання: 1. Як ти розумієш поняття «духовні цінності держави»? 2. Як ти розумієш поняття «соціально-моральні цінності держави»? 3. Як ти розумієш поняття «політичні цінності держави»? 4. Про кого державні діячі повинні піклуватися найбільше? 5. Як ти вважаєш, які державні діячі піклуються про тебе й твою сім'ю? 6. Чи хотів би ти в майбутньому стати державним діячем і піклуватися про людей? 7. Що потрібно знати державному діячеві? 8. Які знання ти маєш для того, щоб допомагати людям на державному рівні? 9. Чи зміг би ти допомогти людині, яка не є представником твоєї держави?

Завдяки відповідям учнівської молоді на такі запитання ми можемо з'ясувати ступінь їхньої обізнаності з духовних, соціально-моральних і політичних цінностей держави, а також зрозуміти, які методи та форми виховної роботи потрібні для кожного учня, які саме знання будуть потрібні для особистісного зростання.

Авторський опитувальник «З'ясування обізнаності учнів щодо стратегій та тактик управління собою й оточенням» містить такі запитання: 1. Як ти розумієш поняття «управління собою»? 2. Як ти розумієш поняття «управління оточенням»? 3. Чи знаєш ти людину, яка вміє керувати собою та іншими людьми в інтересах розвитку держави? 4. Чи знаєш ти, які бувають стратегії управління собою й оточенням? 5. Чи знаєш ти, які бувають тактики управління собою й оточенням? 6. Чи є хибною маніпулятивна стратегія управління людьми для розвитку держави? Чому? 7. Які обставини спонукають тебе до розвитку вміння управляти собою? 8. Які знання тобі необхідні, щоб вміти управляти іншими людьми для розвитку нашої держави? 9. Чи потрібно тобі мати професійні знання щодо управління собою й оточенням для розвитку держави? Відповіді на ці запитання дають нам змогу отримати інформацію про те, наскільки учнівська молодь обізнана зі стратегіями й тактиками управління собою та оточенням і здатна застосувати їх для розвитку держави. За допомогою учнівських відповідей ми можемо з'ясувати, чи добре учні володіють знаннями про стратегії й тактики управління, чи зможуть на практиці реалізувати ці знання.

Авторський опитувальник «Оцінка вміння учнів аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням сучасних національних ідеалів державних діячів» містить такі запитання: 1. Як ти розумієш поняття «національний ідеал державного діяча»? 2. Як ти розумієш поняття «власна діяльність для розвитку твоєї держави»? 3. Які тобі відомі національні ідеали державних діячів? 4. Хто найбільше тобі до вподоби серед сучасних національних ідеалів державних діячів? 5. Як ти вважаєш, чи потрібні нашій державі нові національні ідеали? 6. Чи ти бажаєш своїми вчинками бути

схожим на національний ідеал державного діяча? 7. Що, на твою думку, потрібно зробити в нашому суспільстві для того, щоб усім державним діячам довіряли? 8. Що ти можеш зараз зробити для того, щоб стати схожим на сучасний національний ідеал державного діяча? 9. За яких обставин ти зможеш наслідувати сучасні національні ідеали державних діячів у майбутньому?

Отже, завдяки відповідям учнівської молоді (Додаток Б), ми можемо з'ясувати, наскільки вони вміють аналізувати й оцінювати власну діяльність з огляду на сучасні національні ідеали державних діячів.

Аналіз наукової літератури й результати анкетування учнівської молоді Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області, комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради довели, що невідповідність до державницького виховання спричинено низкою труднощів у подальшій професійній діяльності. У ході дослідження респонденти – керівники позашкільних навчальних закладів та їхні заступники – виконали самооцінку професійної здатності до державницького виховання за частково адаптованою методикою О. Мармази. Кількість респондентів, які брали участь у дослідженні, становила 95 осіб.

Респондентам запропоновано:

1) з'ясувати ступінь вияву критерію оцінювання здатності до державницького виховання за 10-бальною шкалою:

1-4 бали – низький рівень готовності до державницького виховання; 5-7 балів – середній рівень; 8-10 балів – високий рівень можливостей до державницького виховання;

2) поєднати точки й побудувати графічний профіль;

3) проаналізувати загальну оцінку графічного профілю на фрагментах «мотивація», «креативність», «професійні здібності».

Аналіз графіків і відповідей респондентів дав змогу систематизувати отримані результати (див. табл. 2.2).

Результати дослідження за методикою О. І. Мармази

н/п	Критерії оцінювання	Рівні, %		
		Низький	Середній	Високий
Мотивація				
1.	Допитливість	5,3	59,5	35,2
2.	Прагнення до успіху	5,6	11,4	83
3.	Прагнення до лідерства	6,4	19	74,6
4.	Прагнення отримати зовнішню оцінку діяльності в процесі впровадження державницького виховання	7,1	43	49,9
5.	Прагнення до самовдосконалення під час державницького виховання	27,2	29,3	43,5
Креативність				
6.	Незалежність суджень	58,2	27,8	14
7.	Фантазія	44	32,4	23,6
8.	Прагнення до ризику	43,9	34	22,1
9.	Чутливість до проблем	58,3	23	18,7
10.	Критичність мислення	29,1	38,3	32,6
Здібності і здатності				
11.	Володіння методами державницького виховання	24,3	44,6	31,1
12.	Здатність до перебудови діяльності в процесі державницького виховання	63,6	24	12,4
13.	Здатність до співпраці	12,5	48,3	39,2
14.	Здатність акумулювати, використовуючи чужий досвід	19,6	31,8	48,6
15.	Здатність до самоорганізації	27,2	42,1	30,7

Відомості, представлені в таблиці 2.2, засвідчують, що респонденти назвали серед найвищих показників такі якості, як: прагнення до успіху; прагнення до лідерства; прагнення отримати зовнішню оцінку діяльності в процесі впровадження державницького виховання; здатність акумулювати, використовуючи чужий досвід.

Аналізуючи відповіді респондентів, зазначимо, що обрані якості – украй важливі, проте потребують доповнення в процесі впровадження державницького виховання. На наш погляд, саме незалежність суджень,

фантазія, прагнення до ризику, чутливість до проблем і здатність до перебудови діяльності в процесі державницького виховання є значущими для управлінців якостями, однак вони недостатні та слабо виражені.

За результатами констатувального етапу дослідження встановлено, що для високого рівня державницької вихованості учнівської молоді (12,28 % респондентів контрольної групи та 10,38 % експериментальної групи) характерні: повна поінформованість про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави; наявність систематизованих духовних, соціально-моральних знань про стратегії і тактики управління собою та оточенням. У таких учнів сформовано вміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів; національно-патріотичні почуття яскраво виражаються через любов до рідного краю, Батьківщини. Для учнів, які виявили високий рівень, характерне глибоке почуття особистої відповідальності за розвиток держави, за ухвалення відповідальних рішень щодо утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей. У таких учнів чітко простежується прагнення отримувати більше знань про позицію «Я – державник» у різних видах діяльності в навколишньому середовищі; цілковито сформована готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому; спостерігається активність у здійсненні патріотичних вчинків; сформовані навички патріотичної поведінки у суспільстві; наявне вміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави; чітко простежується прагнення до вдосконалення оточення на предмет утвердження цінностей власної держави.

Для середнього рівня державницької вихованості учнівської молоді (45,61 % респондентів контрольної групи та 46,23 % експериментальної групи) характерні: фрагментарні знання про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави. У таких учнів виявляється здатність до застосування духовних, соціально-моральних знань про стратегії й тактики управління собою й оточенням; сформовано вміння аналізувати власну діяльність з

урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів, натомість оцінювати таку діяльність їм вдається не завжди. В учнів, в яких діагностовано середній рівень, частково сформовані національно-патріотичні почуття, інколи можуть спостерігатися їх ситуативні вияви. Почуття особистої відповідальності за розвиток держави в таких учнів сформоване, але їм бракує стабільності щодо прийняття відповідальних рішень стосовно утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей. Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник» загалом сформований, але в повсякденній діяльності такий інтерес майже не виявляється, хоча його вияв можливий у штучно створених умовах. Також в таких учнів в основному сформована готовність відстоювати інтереси народу та слугувати йому, але іноді спостерігається нестабільність у позиціюванні себе як особистості в навколишньому середовищі. Учинки таких учнів мають суто формальний характер і ситуативно-позитивні вияви, що можуть іноді спрямовуватися на самоствердження серед оточення. Уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави в таких учнів набуто, але їм бракує сформованості організаційних здібностей для виконання такої діяльності.

Для низького рівня державницької вихованості учнівської молоді (42,11 % респондентів контрольної групи та 43,39 % експериментальної групи) характерні: брак знань про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави. Такі учні не виявляють здатності до застосування духовних, соціально-моральних знань, вони мають уривчасті знання про стратегії й тактики управління собою та оточенням. Уміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням наявних національних ідеалів державних діячів в учнів, які перебувають на низькому рівні, не сформовані. Для таких учнів характерно скривленість національно-патріотичних почуттів, вони часто виявляють бажання виїхати до іншої держави на постійне місце проживання. Також в учнів з низьким рівнем державницької вихованості спостерігається брак почуття особистої відповідальності за розвиток

держави, неспроможність ухвалювати відповідальні рішення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей держави. Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник» у таких учнів недостатньо сформований або його немає зовсім, в них виявлено недостатню готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому. Крім того, у таких учнів, за потреби здійснення патріотичного вчинку, виявляється зверхність і глузування, а іноді й знуцання з інших носіїв сформованої позиції «Я – державник», що не відповідає утвердженню духовних, соціально-моральних і політичних цінностей держави. Уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави не сформовано, спостерігається нездатність до такого виду діяльності.

Отже, державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу є багатограним процесом, що прогнозує оволодіння основами активної громадянської позиції та уможливорює реалізацію державницької вихованості учнівської молоді.

Висновки до 2 розділу

У матеріалах другого розділу представлено сукупність ідей, положень і теорій, що відображають сутність виховного потенціалу позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді.

У ході дослідження виявлено, що позашкільні заклади – це освітньо-виховні установи, що виступають окремим суб'єктом, інститутом, на який покладається процес виховання. В означеному контексті педагоги позашкільних закладів, як інститутів забезпечення виховання, і, зокрема державницького, мають враховувати наступні аспекти: регіон розташування позашкільного закладу (місто чи село), контингент учнівської молоді позашкільного закладу та їх психолого-педагогічні особливості (поліетнічність чи моноетнічність, соціальний статус та конфесійна

приналежність), ступінь сприймання загальнолюдських та національних цінностей).

Проведене теоретичне дослідження дало змогу визначити, що ефективність державницького виховання в умовах позашкільних закладів залежатиме від способів та методів реалізації усіх його складових. Так, до шляхів реалізації було віднесено наступні: опрацювання виховних інновацій, підвищення кваліфікації педагогічних працівників позашкільних закладів, а також врахування думки учнівської молоді щодо формування тематичного наповнення програм змістом державницького виховання.

Унаслідок теоретичного аналізу проблеми дослідження ми визначили критерії та показники для вимірювання державницької вихованості, а саме: ціннісно-когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-вчинковий. Так, ціннісно-когнітивний критерій визначається через знання про духовні, соціально-моральні й політичні цінності держави, здатність учнів застосовувати соціально-моральні знання про стратегії і тактики управління собою та оточенням, уміння аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням сучасних національних ідеалів державних діячів. Емоційно-мотиваційний критерій визначається через сформованість національно-патріотичних почуттів, наявність почуття особистої відповідальності за розвиток держави, інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник». Діяльнісно-вчинковий критерій розкрито через готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому, здійснювати патріотичні вчинки; уміння активізувати та організувати суспільну взаємодію для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави.

Характеризуючи сформованість рівнів державницької вихованості учнівської молоді, ми спиралися на загальні вимоги щодо їх визначення, зокрема на положення про те, що рівні вихованості мають слугувати індикаторами змін, які відбуваються в учнівській молоді в умовах позашкільних навчальних закладів; поступовий перехід від одного рівня до іншого має відображати ступінь сформованості уявлень та ідеалів у

свідомості, засвоєння отриманої інформації про значення високої національної культури у житті, тобто якісні зміни суб'єктів експерименту. При цьому кожний рівень може тісно взаємодіяти з усіма іншими рівнями. Поетапне формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді може сприяти набуттю високого рівня державницької вихованості.

Встановлено, що на високому рівні державницької вихованості учнівської молоді перебувають 12,28 % респондентів контрольної групи та 10,38 % експериментальної групи. Середній рівень державницької вихованості учнівської молоді виявлено у 45,16 % респондентів контрольної групи та 46,23 % експериментальної групи. На низькому рівні державницької вихованості учнівської молоді перебуває 42,11 % респондентів контрольної групи та 43,39 % експериментальної групи.

Для вивчення динаміки рівнів державницької вихованості нами було використано діагностичний інструментарій (тести й анкети для учнів, батьків, керівників гуртків позашкільних навчальних закладів). Це, зокрема, комплексна діагностика за анкетами («З'ясування обізнаності учнівської молоді з духовними, соціально-моральними й політичними цінностями держави», «З'ясування обізнаності учнів зі стратегіями й тактиками управління собою й оточенням»), тестами («Оцінка вміння учнів аналізувати й оцінювати власну діяльність з урахуванням сучасних національних ідеалів державних діячів», «Готовність відстоювати інтереси народу й слугувати йому», «Діагностика наявності національно-патріотичних почуттів», «Самооцінка рівня наявності почуття особистої відповідальності за розвиток держави»), опитувальниками («Інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник», «Уміння здійснити патріотичні вчинки»), ситуативними вправами на оцінювання вміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави та ін.

Під час дослідження також з'ясовано, що зміст, форми та методи державницького виховання залишаються недостатньо розробленими і, отже,

виховний вплив педагогів не завжди ефективний. Тому вважаємо, що для вирішення означених проблем потрібно розробити педагогічні умови, що забезпечували ефективність процесу державницького виховання учнів в умовах позашкільних навчальних закладів.

Матеріали даного розділу пройшли апробацію у таких статтях автора: «Виховний вплив позашкільних закладів на оптимізацію державницького виховання учнівської молоді» [109]; «Критерії, показники та рівні державницької вихованості учнівської молоді: діагностичний інструментарій для виховної роботи в позашкільних навчальних закладах» [118].

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

3.1. Загальна характеристика педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах

Дослідницько-експериментальна робота організована відповідно до основних вимог щодо проведення педагогічного експерименту (Ю. Бабанський, С. Гончаренко, Н. Кузьміна, В. Сластьонін та ін.).

На різних етапах роботи взяли участь науково-педагогічні працівники, керівники позашкільних закладів освіти та їхні заступники та 220 осіб учнівської молоді. Педагогічному експериментові передували пілотні дослідження, результати яких дали підстави виокремити його зміст і сформувані експериментальні й контрольні групи. У дослідженні брали участь дві експериментальні групи (ЕГ 1.1 та ЕГ 1.2) та дві контрольні групи (КГ 1.1 та КГ 1.2) учнівської молоді, яка відвідує позашкільні навчальні заклади. Дослідницько-експериментальна робота проведена нами впродовж трьох етапів. Так, I етап – підготовчий. Змістовний аспект підготовчого етапу передбачає визначення педагогічних умов формування державницької позиції. У ході першого етапу вивчено стан проблеми державницького виховання учнівської молоді в педагогічній теорії та практиці; проаналізовано філософську, психолого-педагогічну й методичну літературу, законодавчу та нормативно-правову базу за темою дисертації; уточнено сутність поняття «державницьке виховання», наукові підходи і принципи державницького виховання учнівської молоді; схарактеризовано методологічну й теоретичну основу дослідження; розроблено понятійно-категорійний апарат із проблеми дослідження; доведено актуальність і

доцільність наукового пошуку, окреслено об'єкт, предмет, мету, завдання й методи порушеної теми; розроблено методику визначення рівнів державницької вихованості учнівської молоді.

На цьому етапі розроблено та проведено констатувальний етап дослідження. Мета експерименту полягала у визначенні первинного рівня сформованості готовності учнівської молоді до впровадження державницького виховання. Так, констатувальний етап експерименту був покликаний з'ясувати лише стан аналізованої проблеми. Під час роботи констатовано наявність взаємозв'язків, залежностей процесу підготовки учнівської молоді до державницького виховання, що дало змогу визначити вихідні дані для подальшого дослідження.

Що стосується терміну «умова», то за словниковою літературою педагогічних і психологічних термінів подано три визначення: «по-перше, це умови для певної діяльності; по-друге, це обставини, що уможливають те, від чого щось залежить; по-третє, це положення, що є основою будь-чого» [105].

Також, слухним є, на наш погляд, проаналізувати й сутність поняття «умови ефективності діяльності», що у науково-педагогічній літературі визначається як об'єктивні й суб'єктивні передумови, реалізація яких дає змогу досягти запланованої мети при найбільш раціональному застосуванні сил і засобів. Так, наприклад, Ю. Бабанський, визначає педагогічні умови як «чинники (обставини), що є впливовими відповідно ефективності функціонування педагогічної системи (результат даного процесу має бути закладено у завданнях, змісті, формах та методах виховної роботи)» [13, с. 323]. Також, слушною, на наш погляд, є думка О. Єжової відповідно того, що лише наявність певних педагогічних умов уможливить реалізацію педагогічних факторів, бо педагогічні умови, на її думку, це основа включення ряду факторів для ефективної освітньої діяльності та досягнення поставленої мети [84, с. 146].

Варто зазначити, що саме поняття «педагогічна умова» розглядається нами як філософська категорія, за допомогою якої відображаються універсальні відношення певної речі до тих факторів, завдяки яким вона існує. Ми розуміємо педагогічні умови як процес організації формування державницької позиції учнівської молоді, адже від цього залежить, який ефект буде запроваджено у виховний процес позашкільного навчального закладу. У такому випадку педагогічні умови постають як одна зі сторін закономірностей процесу державницького виховання.

На сьогодні відбуваються процеси, що завершуються відмовою від колишньої позиції і заміни її на нову позицію «Я – державник» – представник української держави. Такі трансформації позицій більш за все спостерігаються у дітей із родин трудових мігрантів. Наприклад, був представником України – став представником Чехії чи Польщі тощо.

Зворотне прагнення зберегти колишню позицію в новому середовищі створює додаткові адаптаційні складності, що на сьогодні дістало назву «криза мультикультуралізму». Багато сучасних юнаків та дівчат хочуть змінити країну проживання, але не всім це вдається. Однак бажання бути представником іншої держави іноді буває таким сильним, що підлітки обирають навіть заборонені чинним законодавством напрями виїзду за кордон. Цими діями вони ще більше ускладнюють особистісне становище, не кажучи вже про сам процес розбудови держави.

Формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді, що полягає у її природній спрямованості від несвідомого до усвідомленого, зумовлює необхідність побудови систематичної роботи педагогічного працівника у напрямі державницької позиції – від їх неусвідомленого прояву до усвідомленої оцінки і позитивної зміни та трансформації.

Для змінення цих процесів доречно використовувати народне мистецтво, приклади поведінки державних діячів та національних героїв, які володіють силою національного духу. Саме ця особливість дозволяє стверджувати, що народне мистецтво, картини прикладів героїв, де

відображено красу дії людини, емоційна образність та чутливість, здатні здійснити емоційний поштовх для формування позиції «Я – державник» учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу.

У контексті нашого дослідження актуальним є те, що методи та форми виховання учнівської молоді, зазвичай, визначає сам педагогічний працівник [7]. Проте результати педагогічної роботи будуть значно успішнішими, якщо педагогічні працівники звернуть увагу на різні програми, в рамках яких відбувається реалізація принципу державної політики у сфері позашкільної освіти, що представлено у Законі України про позашкільну освіту, а саме: «...доступності позашкільної освіти громадянам України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак; фінансування державних та комунальних позашкільних навчальних закладів відповідно до їх структури; добровільності вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності; науковості, світського характеру освіти; правового і соціального захисту вихованців, учнів і слухачів в їх прагненні до вільного, різнобічного розвитку особистості» [14; 19; 49; 50].

У руслі нашого дослідження було обґрунтовано наступні педагогічні умови: 1) забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» в процесі діалогової взаємодії вихователя з вихованцем; 2) застосування різноманітних форм та методів виховної роботи з урахуванням ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; 3) реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території.

У рамках першого етапу було також визначено й розвиток здатності позитивно сприймати власну етно-національну приналежність у контексті відносин «Я – моє село, моє місто, мій регіон, моя держава», підведення

учнівської молоді до самостійного вияву бажання презентувати себе як представника України у колі різних людей [10; 23].

На цьому етапі розроблено та проведено констатувальний експеримент. Мета експерименту полягала у визначенні первинного рівня сформованості позиції «Я – державник» в учнівської молоді.

Таким чином, констатувальний експеримент був покликаний з'ясувати лише стан аналізованої проблеми. Під час роботи з'ясовано наявність взаємозв'язків, залежностей процесу підготовки учнівської молоді до державницького виховання, що дало змогу визначити вихідні дані для подальшого дослідження.

Для з'ясування рівня позиції «Я – державник» в учнівської молоді було використано критерій Розенбаума, що є простим у застосуванні непараметричним критерієм та допомагає оцінити різницю між двома вибірками за обраною ознакою. Критерієм оперують у тих випадках, коли дані представлено в порядковій шкалі, причому ознака має варіюватися в деякому діапазоні значень. Використання критерію розпочинається з упорядкування значення ознаки в обох вибірках за зменшенням вияву ознаки. Першим рядом, зазвичай, вважають той, у якому значення ознаки більше, ніж в іншому [154]; [155]; [159]; [171].

По-перше, обмеження в застосуванні критерію Розенбаума передбачають наявність у кожній із вибірок не менш ніж 11 спостережень, причому обсяги вибірок повинні приблизно збігатися. По-друге, якщо у вибірках менш ніж 50 спостережень, то абсолютна величина різниці між обома вибірками повинна бути не більшою за 10 спостережень. У ході констатувального експерименту перевірено готовність учнівської молоді Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області застосовувати когнітивний компонент у процесі впровадження державницької освіти. Отримано результати в діапазоні від 0 до 20 балів.

Перша група складалася з 20 осіб. Друга група сформована з 12 осіб – учнівської молоді Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області.

Сформульовано такі гіпотези:

- H_0 : учнівська молодь, яка демонструє рівень когнітивного компонента не більший, ніж у учнів загальноосвітніх навчальних закладів;
- H_1 : рівень когнітивного компонента учнівської молоді суттєво відрізняється від рівня учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Результати впорядкування рівня когнітивного компонента індивідуальних значень у двох вибірках представлено табл. 3.1. За таблицею з'ясуємо кількість значень першої вибірки, що більші від максимального значення другої вибірки: $S_1=8$. Аналогічно обраховуємо кількість значень другої вибірки, які менші від мінімального значення першої вибірки: $S_2=6$.

Обчислюємо $Q_{\text{емп}}$ за формулою: $Q_{\text{емп}}=S_1+S_2=8+6=14$.

За таблицею 1 визначаємо критичні значення Q для $n_1=20$ та $n_2=12$.

$$Q_{\text{кр}} = \begin{cases} 7(p \leq 0,05) \\ 10(p \leq 0,01) \end{cases}$$

Отже, $Q_{\text{емп}} > Q_{\text{крит}}$ ($p < 0,01$). Методами математичної статистики підтверджено, що рівень готовності учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах до державницької вихованості значно перевищує рівень учнів загальноосвітніх навчальних закладів, які не відвідують позашкільні заклади освіти.

Аналогічні дослідження проведено з учнівською молоддю комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради. Група респондентів налічувала 15 осіб.

Сформульовано гіпотези:

- H_0 : учнівська молодь Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області має рівень когнітивного компонента не більший, ніж учнівська молодь комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради;

– Н1: учнівська молодь Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області має рівень когнітивного компонента, що суттєво відрізняється від рівня державницької вихованості учнівської молоді комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради.

Таблиця 3.1

Результати впорядкування даних тестування учнівської молоді

№	Перша вибірка – учнівська молодь Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області		Друга вибірка – учнівська молодь комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів»	
	2	3	4	5
	Прізвище, ім'я	Результат	Прізвище, ім'я	Результат
1.	А.Р.	20		
2.		19		
3.		19		
4.		18		
5.		17		
6.		16		
7.		15		
8.		14		
9.	Н.Р.	13	А.П.	13
10.		12		
11.		11		
12.		11		
13.		11		

Продовження таблиці 3.1

14.		10		
15.		10		10
16.		9		
17.		8		8
18.		8		8
19.		7		7
20.	М.Г.	6	Р.А.	6
21.			П.Г.	5
22.				5
23.				5
24.				5
25.				5
26.				4

Результати впорядкування рівня когнітивного компонента індивідуальних значень у двох вибірках систематизовано в таблиці 3.2. За таблицею з'ясуємо кількість значень першої вибірки, що більші від максимального значення другої вибірки: $S_1=2$. Аналогічно обраховуємо кількість значень другої вибірки, що менші від мінімального значення першої вибірки: $S_2=4$.

Обчислюємо $Q_{емп}$ за формулою: $Q_{емп}=S_1+S_2=2+4=6$.

За таблицею 2 визначаємо критичні значення Q для $n_1=18$ та $n_2=15$.

$$Q_{кр} = \begin{cases} 7(p \leq 0,05) \\ 9(p \leq 0,01) \end{cases}$$

Отже, $Q_{емп} < Q_{крит}$ ($p < 0,01$). Методами математичної статистики підтверджено, що рівень готовності учнівської молоді до державницької вихованості не перевищує рівень готовності учнівської молоді комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради.

Упорядкування індивідуальних результатів
тестування учнівської молоді

№	Перша вибірка – учнівська молодь Малої академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області		Друга вибірка – учнівська молодь комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів»	
	Прізвище, ім'я	Результат	Прізвище, ім'я	Результат
1	2	3	4	5
1	Н.Р.	15		
2		14		
3		14	П.К.	14
4		13	Г.К.	12
5		12		
6		10		
7		10		
8		9		
9	Н.Р.	8	А.П.	13
10				
11				
12				
13				
14				
15				
16				
17				
18	К.А.	6	Р.І.	6
19				5
20				5
21			П.Г.	4
22				3

На початку експерименту керівникам учнівської молоді, яка відвідує позашкільні навчальні заклади, запропоновано відповісти на запитання, закінчити розпочаті думки. Так, на запитання «За якими фактами Ви робите висновки про ефективність державницького виховання» найбільш поширеними відповідями були: поліпшення якості виховного процесу (19 осіб – 20 %); покращення навчально-виховного процесу (22 особи – 22 %); налагодження контактів із громадськими організаціями (25 осіб – 29 %); здатність упроваджувати інновації у виховний процес позашкільного навчального закладу (69 осіб – 81 %); покращення навчально-методичного забезпечення (73 особи – 86 %).

У зв'язку зі складністю аналізованого феномена діагностичні процедури мали комплексний характер і були спрямовані на дослідження всіх складників готовності. Підкреслимо, що «педагогічна діагностика – важливий компонент освітньої діяльності, регулятивна основа навчального процесу, база прогнозування розвитку й управління» [105]. Так, до діагностики належать окремі структурні компоненти, найважливішими з яких є педагогічний контроль; оцінювання; накопичення статистичних даних; аналіз ситуації; прогнозування; вивчення динаміки змін і тенденцій [105].

Кількісні та якісні показники, отримані за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту, спонукали до висновків про однорідність рівнів державницької вихованості учнівської молоді.

Критеріями оцінювання рівня державницької вихованості обрані знання, уміння й навички з цього напрямку виховання. Кожен із поданих критеріїв оцінений за трьома рівнями – репродуктивним, пошуковим і творчим. У роботі зазначено, що перехід учасника експерименту до більш високого рівня є основним показником необхідності й достатності педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Другий етап – основний. Змістовний аспект цього етапу формувального експерименту полягає у залученні учнівської молоді до активного соціально-

виховного процесу засобами тренінгу та розвитку критичного мислення, спрямованого на розвиток бачення реальних потреб нашої держави та діяльності людей, які обирають певні професії, що важливі для розбудови нашої країни.

На цьому етапі спостерігається розвиток уяви, творчості, активізується словник, виникають асоціативні зв'язки між змістом державницького виховання та життєвим досвідом учнівської молоді.

У ході педагогічної роботи нами використовувалися завдання, що спрямовані на корекцію способів взаємодії з людьми інших національностей – відбувається розширення мотивів, розвивається державницька позиція.

Результатом зазначених впливів є створення сприятливих умов для державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу.

Відповідно до впроваджених умов основними є загальнопедагогічні та специфічні принципи державницького виховання.

В основу представлених умов покладено такі загальнопедагогічні принципи: науковості; систематичності й послідовності; доступності; цілеспрямованості; оптимального поєднання всіх форм організації навчального процесу; зв'язку з життям; свідомості та активності учнівської молоді; наочності; міцності знань, умінь і навичок; індивідуального підходу; гармонізації процесу навчання; мотивації; розвивального навчання; єдності педагогічних вимог; комплексного та ціннісного підходів; єдності свідомості й поведінки; виховання особистості в колективі; позитивного наслідування; практичної спрямованості; зв'язку класно-урочної та позакласної навчально-виховної роботи з учнівською молоддю; керівної ролі викладача у навчанні в позашкільних навчальних закладах.

Серед специфічних принципів державницького виховання учнівської молоді виокремлено: принцип інноваційності та відкритості; принцип раціонального поєднання традиційного й інноваційного у навчально-виховному процесі. Варто наголосити, що принцип інноваційності повинні

впроваджувати й керівники позашкільних навчальних закладів у процесі професійної діяльності.

Аналіз праць спонукає до висновків, що впровадження принципу інноваційності сприяє істотній зміні завдань фахової діяльності директора позашкільного навчального закладу, мети, змісту, форм і методів його роботи. Водночас необхідно зазначити, що реалізація аналізованого принципу стимулює учасників навчально-виховного процесу та суттєво покращує результати їхньої подальшої діяльності в аспекті державницького виховання.

З огляду на теоретичні засади дослідження та зафіксований нами реальний стан державницької вихованості учнівської молоді особливу увагу потрібно зосередити на змістовому складнику поданої проблеми. Загалом зміст державницького виховання базується на основі навчальних програм та методичних рекомендацій.

Зважаючи на багатоаспектний підхід до проблеми державницької вихованості, зазначимо, що для опанування навичок зазначеного необхідно використовувати такі форми організації навчального процесу, як: навчальні заняття; самостійна робота; контрольні заходи, тренінгові вправи та проектна діяльність тощо.

У науковій літературі також акцентовано на тому, що сьогодні існує потреба в проведенні лекції-бесіди та лекції-полілога з аудиторією. За умов їх застосування можна використовувати більш активні форми семінарів, такі як: брифінг; авторський семінар; круглий стіл; конференція; диспут; мозковий штурм тощо.

Особливу увагу потрібно приділити також і методам державницького виховання. Загально визнано, що педагоги обирають свій підхід до використання методу в навчально-виховному процесі. Важлива роль при цьому належить науковому аналізу фактів і результатам виховання учнівської молоді.

Слід зазначити, що на досягнення мети у державницькому вихованні впливовим є комплекс організаційних методів – традиційних і нетрадиційних. Унаслідок усебічного аналізу порушеної проблеми зроблено висновки про необхідність раціонального поєднання традиційних і нетрадиційних форм та методів виховання учнівської молоді.

Підготовка вихователя до державницького виховання покликана сприяти досягненню таких освітніх результатів, що відповідали б сучасним вимогам суспільства. Викладачі позашкільних навчальних закладів повинні концентрувати зусилля на сформульованій меті, відокремлювати першочергове від другорядного, знаходити однодумців, організовувати педагогічний колектив для виконання інноваційних завдань у контексті державницького виховання.

Так, наприклад, для розвитку дослідницької, творчої, пізнавальної діяльності учнівської молоді викладачеві необхідно створювати особливі умови під час занять. При цьому важливо впроваджувати інноваційні інтерактивні технології, що нададуть змогу розвивати в учнів аналітичне мислення, уміння прогнозувати, формувати відповідні навички в аспекті державницького виховання.

В умовах сучасного розвитку освіти в Україні пріоритетним стає розроблення нового змісту, методів виховання учнівської молоді, якій потрібні не лише знання, а й конкретні навички з державницької вихованості.

З огляду на це інтерактивне навчання й виховання суттєво стимулює пізнавальну діяльність учнівської молоді та сприяє формуванню предметних і загально-виховних компетентностей: оволодінню етапами навчальної діяльності; удосконаленню критичного мислення; зростанню впевненості у власних силах; розвитку самостійності; утвердженню позитивної «Я-концепції»; посиленню креативності; оптимізації організаторських і комунікативних здібностей; формуванню життєвих і професійних

компетенцій; створенню атмосфери співпраці та ефективної взаємодії; зростанню успішності.

Однією з форм навчальних занять, спрямованих на формування високої інноваційної культури, є «круглі столи». Особливість такого формату полягає в розробленні системи питань для поглибленого розкриття змісту теми, використанні різноманітних наукових джерел, а також у вільному обміні думками. «Круглий стіл» використовують для обговорення складних теоретичних проблем та обміну досвідом. Методика проведення «круглого столу» передбачає окремі етапи. Слід зазначити, що викладач за два тижні до проведення практичного заняття видає учнівській молоді план. Учнівська молодь заздалегідь готує виступи за низкою питань. Це дає змогу учасникам «круглого столу» підготуватися до обговорення, знайти аналітичні дані й цікаві фактичні матеріали з порушеної проблеми, що робить засідання активним і результативним. Варто наголосити, що основна мета «круглого столу» полягає в розвитку самостійності, логічного мислення, комунікативної компетентності учнівської молоді. Роботу організовує викладач. На початку виконання практичного завдання викладач повинен створити атмосферу дослідницької, креативної, пізнавальної діяльності учнівської молоді. Кількість учасників «круглого столу» – 6-10 осіб. Викладач розміщує учасників за одним столом. Поряд із кожним ставить табличку, на якій зазначена інформація про особу. Перед початком виступів та обговорення викладач представляє всіх присутніх і оголошує регламент. Створюючи сприятливі умови для активної участі всіх учасників, викладач має дотримуватися рекомендацій щодо проведення дискусії. Його завдання полягає також у тому, щоб забезпечити змістовний і всебічний аналіз аналізованої проблеми.

Підбиваючи підсумки «круглого столу», викладач має оцінити вміння кожного учня формулювати та обстоювати свою позицію. Закінчується «круглий стіл» ухваленням пропозицій стосовно вдосконалення державницької вихованості.

Практичне заняття має таку структуру: вступне слово викладача; організаційна частина, окреслення проблеми; заслуховування виступів, виконання завдань; дискусія навколо основних питань заняття; підбиття підсумків практичного заняття.

Так, для розвитку в учнівської молоді знань та вмінь щодо державницької вихованості необхідно сформувати у неї загальне уявлення про впровадження зазначеного компоненту виховання.

Сучасний етап розвитку освіти України вимагає використання викладачем інтерактивних методів навчання, що сприяють реалізації інтелектуально-творчого потенціалу учнівської молоді.

На початку виконання завдання викладач повинен заохотити учнівську молодь, створити атмосферу, що оптимізує розвиток мислення, уяви, творчого пошуку, зацікавленості в кінцевому результаті. Досягти цього можна за допомогою методу «мозкового штурму».

Названий метод ефективний для вирішення проблем і конфліктів, зокрема для побудови структури організації, затвердження показників державницької вихованості. Застосування методу «мозкового штурму» сприяє подоланню психологічної інерції, продукуванню максимальної кількості нових ідей за мінімальний термін. Під час «мозкового штурму» заборонена будь-яка критика, схвалюють будь-які ідеї. Усі висловлені ідеї молодь записує для аналізу групою експертів. Після ухвалення рішення «генератори ідей» поділяються на «противників» і «прибічників» для виявлення й виправлення слабких місць.

Використовуючи метод «мозкового штурму» у своїй професійній діяльності, викладач повинен ознайомити учнів з основними правилами поведінки під час його застосування.

Правила поведінки під час «мозкового штурму»: 1. Намагайтеся зібрати якомога більше ідей щодо вирішення проблеми. 2. Активізуйте свою уяву: не відмовляйтеся від будь-якої ідеї тільки тому, що вона суперечить усталеній думці. 3. Пропонуйте скільки завгодно ідей або розвивайте ідеї

інших учасників. 4. Не обговорюйте, не критикуйте висловлювання інших осіб, не намагайтеся оцінювати запропоновані ідеї. На практичному занятті-конференції учнівська молодь досліджує конкретні проблеми, зазначені в планах до заняття.

На початку практичного заняття учнівську молодь розподіляють на дослідників-доповідачів (п'ять осіб), опонентів (п'ять осіб), учасників конференції. Обирають керівника секції й секретаря. Викладач може бути координатором-спостерігачем. Основне завдання практичного заняття – підготувати учнівську молодь до участі в конференціях різного рівня. Питання для обговорення й завдання до практичного заняття будуть доповідями учнів.

У ході заняття-конференції викладач повинен продумати завдання так, щоб усі учні були охоплені роботою. Використовуючи систему індивідуальних і колективних робіт, викладач має стежити за якісним виконанням усіх завдань, дотриманням технології проведення конференції.

Зазначимо, що реалізація педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді відбувалася завдяки розробленню та впровадженню «Програми формування державницької позиції учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу». В даному контексті мається на увазі певна система з наявною метою, завданнями, змістом, етапами, що передбачає врахування керівних принципів та застосування різних форми і методів.

Метою розробленої програми є формування державницької позиції учнівської молоді, здатної до вияву патріотичних почуттів та позитивного сприймання своєї держави. Основними завданнями програми є: ознайомлення учнівської молоді з різними типами державницької позиції представників різних національностей, які проживають в Україні, цінностями свого народу; формування уявлення про державні символи, державні свята; розвиток здатності до сприйняття власної етно-національної приналежності; виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей;

виховання любові до свого народу; формування толерантного ставлення до представників інших етнічних груп; культивування позитивного ставлення до рис українського характеру – відповідальності, емоційності, працелюбності, свободи, альтруїзму, справедливості, доброти, чесності, любові до оточення, чуйності тощо.

Вихідними даними для організації програми є такі стратегії, концепції та положення: Закон України про позашкільну освіту; Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки; Стратегія розвитку позашкільної освіти 2018; Концепція виховання дітей і молоді в національній системі освіти;

У процесі формування позиції «Я– державник» учнівської молоді нами виділено чотири основні напрями: корекція потреб, емоцій, мотивів через формування почуття державницької відповідальності; початкове формування моделі державної культури; усвідомлення оптимістичного боку історичного розвитку держави; спрямування вчинків на удосконалення розвитку держави.

Серед засобів, що дають змогу корегувати ці напрями, спонукати перетворення вищих моральних переживань і цінностей на особистісні, ефективними є тренінгові завдання. Корекційний вплив цих засобів полягав у розширенні та посиленні духовної спрямованості вправ, що представлені на основі народознавчого матеріалу.

На цьому етапі застосовуються вправи на усвідомлення символічності державних свят, народних пісень («Ой на горі та й жінці жнуть», «Їхав козак за Дунай», «Ой у лузі червона калина»), народних приказок («Місяць – козацьке сонце», «Земля – мати» тощо), що вбирають у себе народну мудрість. Особлива увага у цих засобах надається моральній функції.

Наведемо приклад спостережень під час впровадження взаємопов'язаних блоків програми: «Я – державник» (перегляд та обговорення кінофільмів); «Державник-fast» (цикл тренінгових вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення); «Дослідник чудес» (соціально-виховний проект).

Зміст першої умови – забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» в процесі діалогової взаємодії вихователя з вихованцем – було розкрито в рамках організації кіноперегляду та колективного обговорення вражень. Згідно знашою програмою до переліку запропонованих (сім кінофільмів та один серіал) увійшли наступні: «Богдан Хмельницький» (1941 р., режисер І. Савченко); «Пропала грамота» (1972 р., режисер Б. Івченко), «Легенда про княгиню Ольгу» (1984 р., режисер Ю. Ілленко); «Нескорений» (2000 р., режисер О. Янчук); «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001 р., режисер Ю. Ілленко); «Поводир» (2014 р., режисер О. Санін); «Кіборги» (2017 р., режисер: А. Сеїтаблаєв), а також кіноцикл із 108 документальних фільмів (15-хвилинних фільмів) «Невідома Україна», (1994-1996 р., над серіалом працювали 68 режисерів і 50 операторів).

За цим блоком програми учнівська молодь разом з педагогами двічі на тиждень переглядали кінофільми. Після кожного перегляду усіх запрошували до круглого столу, де в центрі було розміщено табличку «Я – державник» з конвертом, де позначено три ключові питання для дискусії, наприклад: «Які Ваші враження від переглянутого фільму?», «Якщо Вам видалася б можливість дещо змінити у сюжеті, що саме, на Вашу думку, було б кращим?» тощо.

У ході обговорення вражень від переглянутої стрічки кожний учасник також мав сформулювати три питання до обговорення. Зі змісту наших бесід вдалося з'ясувати, що жоден із фільмів учні не бачили раніше. Відповідаючи на запитання «Чи бачили Ви цей фільм раніше? Якщо ні, то чому?» і дівчата, і хлопці відповідали, що не знали про їх існування або їх батьки таке не дивляться, або це ніколи не обговорювалося ні у школі, ні вдома тощо.

Перед початком та наприкінці впровадження даного блоку нами було запропоновано учнівській молоді анкети із запитаннями, пов'язаними зі змістом фільмів та взагалі сутністю держави та життя суспільства у ній. З

опрацювання відповідей учасників можна стверджувати про ефективність даного блоку програми.

Другу педагогічну умову – застосування різноманітних форм та методів виховної роботи з урахуванням ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді – було впроваджено завдяки тренінговій роботі («Державник-fast» – цикл тренінгових вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення). До зазначеного циклу увійшло 25 вправ. Наведемо опис деяких із них.

Вправа «Найважливіші речі». До обговорення пропонується по колу вказати на три важливі речі у житті (обговорення в колі).

Далі до застосування пропонується стратегія розвитку критичного мислення, що має назву «Кубування». За її змістом, розглядаючи будь-яку проблему, треба спиратися на основні шість пунктів-вказівок: опиши, зроби асоціацію, порівняй, проаналізуй, вияви аргументи «за» і «проти» та застосуй. Для учнівської молоді нами було передбачено роботу з такими словами, як «життя», «держава» та «цінності».

Учасники отримували паперові кубики з опорними пунктиками-вказівками та висловлювали власні думки.

Потім ведучий розповів притчу:

Один юнак постійно непокоївся з приводу свого життя і майбутнього. Якось, гуляючи берегом моря, зустрів він мудрого старця.

– Що тебе бентежить, юначе? – запитав той.

– Здається, я не можу збагнути, що в житті для мене найважливіше, – відповів юнак.

– Це дуже просто, – сказав старець. Він підняв із землі порожнього глечика і почав заповнювати його камінням завбільшки з кулак.

Заповнивши глечик по вінця, запитав:

– Цей глечик повний, чи не так?

– Так, – погодився юнак.

Старець мовчки кивнув, узяв жменю дрібних камінців, кинув їх у глечик і злегка потрусив. Камінці заповнили пустоти між великим камінням. Він усміхнувся і запитав:

– А тепер глечик повний? Юнак ствердно кивнув. Тоді старець узяв пригорщу піску і висипав його у глечик. Пісок заповнив пустоти, що залишилися.

– Ось відповідь на твоє запитання, – сказав старець. – Велике каміння – це найважливіші речі в житті: родина, кохана людина, твій духовний розвиток, мудрість. Якщо втратиш усе, крім цього, твоє життя все одно буде повним. Він хвилюк помовчав, а відтак мовив:

– Дрібні камінці – це також важливі для тебе речі: робота, дім, матеріальний добробут. А пісок – дрібниці, що насправді не мають жодного значення.

Юнак слухав дуже уважно, а старець продовжив:

– Деякі люди роблять помилку. Вони спочатку засипають у глечик пісок, і в ньому не лишається місця для каміння. Так і в житті. Якщо витратити сили на дрібні й незначущі речі, у ньому не буде місця для найважливіших цінностей. Тому передусім подбай про велике каміння, не забувай і про дрібне. А пісок хвилі життя самі наб'ють у проміжки між ними.

Подальше обговорення відбувалося в межах таких запитань: Які життєві цінності схожі на велике каміння, які – на мале, які – на пісок? Як Ви їх розрізняєте? У якому порядку Ви «наповнюєте глечик» на цьому етапі свого життя? Як можна більше дбати про велике каміння?

Спостерігаючи за учнями, ми зауважили, що усі учасники виявляли інтерес під час обговорення, хоча дехто – мав сумніви під час висловлювань, але вже наприкінці вправи усі учасники відповідали впевнено, навіть пропонували розвивати обговорення у ширшому напрямі.

Особливої популярності серед учнівської молоді набула стратегія «Таблиця Елвермана». Наприклад, під час вправи «Так і не так», виховне завдання якої полягало у формуванні в учнів навичок ведення діалогу, ми

прагнули навчити учнів розпізнавати ситуації, що потребують чітко сформульованої відповіді «так» або «ні», адже для учнівської молоді характерним є наслідування думки однолітків без рефлексивних актів щодо певної інормативності.

За змістом стратегії розвитку критичного мислення учасникам було продемонстровано таблицю, що складалася з трьох стовпців, права частина означає «так», ліва частина означає «ні». У центрі таблиці ми позначали певну ситуацію. Нашу розминку було розпочато з окремих фраз: наприклад, «Всі школярі є невихованими», «Наші батьки – це люди, які завжди справедливі», «Вчителі усіх шкіл та усіх міст однаково цінують учнівські здібності», «Мати і батько обмежують своїх дітей-підлітків відповідно до політичної інформації», «Наша держава піклується про своїх громадян» тощо. Завдання полягало у проведенні аналізу запропонованої ситуації, у сміливому висловленню власної думки, а також у поважному сприйнятті думки інших. Зазначимо приклади щодо висловлювань: «Так, але ...», «Я поділяю думку, проте...», «Так, адже ...». Виконання таких завдань сприятиме формуванню вмінь вести діалог, мати витримку під час висловлювань та вміти відстоювати певну точку зору. Такі вміння, на нашу думку, є корисними для комунікативної діяльності, що є вкрай частим у сучасному житті кожної особистості.

Під час зворотного зв'язку з учнівською молоддю, що відображена в анкетних даних, було з'ясовано, що учасники виявляють неабияку зацікавленість відповідно до навичок самоконтролю, саморегуляції, вміння вести діалог тощо. Низка питань щодо держави та життя суспільства у ньому для більшості учасників були новими, а відтак були помітними їх непевненість та деяка розгубленість. Але такі ознаки їх поведінки та відчуттів поступово зникали, що є підтвердженням ефективності нашої дослідницької діяльності.

З метою впровадження третьої педагогічної умови – реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням

специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території – до змісту програми було введено розділ з організації проектної діяльності.

В контексті нашого дослідження вважаємо, що проектна діяльність сприятиме досягненню очікуваним результатам, адже учнівська молодь матиме можливість самостійно орієнтуватися в інформативних матеріалах та завдяки особистому досвіду життя в українській державі приймати рішення та робити відповідні висновки [60]. А це, в свою чергу призводить до формування особистості, яка володіє інформаційною культурою в цілому.

Упродовж етапів виконання проекту є можливість впровадити різновид виховних вправ та завдань, що сприятимуть розвитку творчих здібностей учнівської молоді. Розв'язання поставлених завдань у процесі реалізації третьої педагогічної умови буде фіксуватися нами у відповідних бланках, що дозволить за необхідності корегувати та визначати траєкторію державницького виховання.

Варто підкреслити, що робота в групі формує особистість, здатну здійснювати колективне цілепокладання і планування, розподіляти завдання і ролі між учасниками групи, діяти в ролі лідера і виконавця, координувати свої дії з діями інших учасників проекту, колективно підбивати підсумки, розподіляючи відповідальність.

Отже, для дослідження проект обрано нами як унікальне починання, що містить в собі як певну ідею, задум, а також способи втілення цих задумів у виховний процес позашкільних закладів. Принцип комплексності під час розробки та впровадження нашого проекту є основним, адже саме він передбачає обґрунтованість, реальність, а також – оптимальність та наступність відповідно стану та тенденцій розвитку об'єкту проектної діяльності.

У нашому дослідженні за характером запланованих змін вважаємо, що проект є комплексний, адже містить як інноваційні, так і традиційні форми та методи виховної взаємодії з представниками учнівської молоді.

Таким чином ефективність даної педагогічної умови підтверджено результатами впровадженого проекту «Дослідник чудес» (Додаток В).

До участі в проекті були залучені учнівська молодь, їх батьки та педагоги позашкільних закладів. Мета проекту полягала у сприянні формуванню державницьких почуттів учнівської молоді засобами включення їх до колективної діяльності разом із їх батьками та завдяки виконання ними різних видів та форм пізнавально-творчих завдань.

Завданнями проекту були такі, як ознайомлення з історичними пам'ятками України; виконання тренінгових вправ, що змістовно пов'язані з темою кожного з семи днів реалізації проекту; сприяння формуванню пізнавальної активності завдяки отриманим завданням. Наш проект було розраховано на сім днів.

Очікувані результати від проектної діяльності:

- учні повною мірою володіють інформацією щодо наявності національно-державних пам'яток України;
- можуть чітко характеризувати, хто такий державник;
- володіють знаннями щодо термінології (держава, державний герб, державний гімн, «Я – державник»);
- активізація педагогічного колективу щодо організації виховного процесу, а саме формування позиції «Я–державник» в учнівської молоді (використання різноманітних форм, нетрадиційних методів та технологій; позакласна виховна робота вийшла на новий рівень: діти-батьки-педагоги).

Загалом форми і методи, що використовують педагогічні працівники, мають ґрунтуватися на взаємодії і спрямовуватися на самостійний пошук істини, сприяти формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості [4; 64].

Упродовж аналізованого етапу проведено формувальний експеримент. Зауважимо, що в ході експерименту застосовано спеціально розроблену систему заходів, спрямованих на формування в учнівської молоді державницької вихованості. Формувальний експеримент проведено як

системне дослідження, сутність якого полягала в модернізації форм і методів виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Серед умов проведення формувальньо-камерного етапу педагогічного експерименту виокремлено такі: дотримання послідовності етапів дослідження; модернізація форм і методів виховання учнівської молоді; створення сприятливого мікроклімату в групі; налагодження комфортної й конструктивної взаємодії вчителів та учнів; використання в процесі навчання та виховання інтерактивних форм і методів; якісне оброблення даних дослідження; інтерпретація отриманих відомостей і формулювання висновків; упровадження результатів експерименту.

Зазначимо, що на третьому узагальнювальному етапі дослідження акцентовано увагу на перевірці результативності педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. На цьому етапі застосовано основні методи теоретичного й емпіричного рівнів наукового дослідження: аналіз і синтез, індукція та дедукція, спостереження, бесіди, порівняння, вимірювання, експеримент, узагальнення.

Практика доводить, що названі методи наукового дослідження дають змогу вивчати, накопичувати, порівнювати, узагальнювати й систематизувати науковий матеріал, який стосується державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах [64].

Так, методи аналізу й синтезу допомогли з'ясувати сутність і структуру державницького виховання; узагальнити стан готовності учнівської молоді позашкільних навчальних закладів до державницького виховання. Метод спостереження послугував підставою для отримання первинної інформації про об'єкт дисертаційного пошуку у вигляді сукупності емпіричних тверджень. Зазначимо, що метод спостереження відповідав таким вимогам: «задуманості заздалегідь» (спостереження проводять для певного, чітко сформульованого завдання); планомірності (виконують за планом, складеним згідно із завданнями спостереження); цілеспрямованості (аналізують лише

певні аспекти явища, що викликають інтерес для дослідження); активності (спостерігач активно шукає потрібні об'єкти, риси явища); систематичності (спостереження ведуть безперервно або за певною системою) [63, с. 72].

Метод бесіди допоміг з'ясувати думку практиків стосовно необхідності впровадження державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Унаслідок такого підходу виокремлено проблеми державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Для з'ясування рівня готовності учнівської молоді до державницької вихованості був застосований метод анкетування (див. Додаток Б). Загальновідомо, що анкетування як метод – це фактично усне чи письмове опитування за спеціально підготовленими контрольними запитаннями або завданнями для одержання високого рівня достовірної інформації з важливих аспектів професійної компетентності педагогічних працівників [55, с. 93]. Характерною особливістю анкетування є те, що воно передбачає такий набір запитань, у якому кожне чітко пов'язане з основним завданням дослідження.

У процесі анкетування диференційовано кілька етапів: підготовчий (опис композиції анкети; формулювання запитань); з'ясування змісту анкети (складання анкети, що фіксує найбільш суттєві запитання, відповіді на які дадуть значущу для нашого дослідження інформацію); проведення анкетування; оброблення й інтерпретація одержаних результатів; узагальнення та систематизація інформації про отримані відомості (див. Додаток В).

Підсумовано, що доцільність анкетування учнівської молоді умотивована насамперед потребою окреслити основні проблеми готовності її до державницької вихованості. За результатами контрольного діагностування рівнів готовності до державницької вихованості експериментальних і контрольних груп формувального етапу педагогічного експерименту отримано відомості, що засвідчують ефективність упровадження розроблених нами педагогічних умов та уможлиблює поглиблення й

оновлення теоретичних знань із проблем державницького виховання, ознайомлює з досвідом державницької вихованості учнівської молоді та окреслює основні тенденції реалізації новітніх ідей щодо державницького виховання.

3.2. Аналіз та опрацювання результатів дослідно-експериментальної роботи

За результатами теоретичного опрацювання наукових джерел нами розроблено програму формування державницької позиції, в рамках чого було реалізовано соціально-виховний проект «Дослідник чудес», що передбачає розвиток знань про рідний край, народ, державу та уявлень про власну етно-національну приналежність, патріотичних почуттів тощо; також було впроваджено практикум з розвитку критичного мислення учнівської молоді «Я – державник».

Зазначимо на етапах реалізації проекту [2]. На підготовчому етапі ми передбачали активізувати роботу педагогічного колективу. Під час знайомства з педагогами позашкільних закладів, було обговорено мету та завдання, а також – створено творчу групу.

На цьому ж етапі було проведено зустрічі й з батьками учнівської молоді, під час чого батькам було повідомлено сутність реалізації соціально-виховного проекту. Варто відмітити зацікавленість більшості батьків, як мами, так і татусі виявляли активність в обговоренні щодо участі в проекті їх дітей. Метою надання методичних порад для педагогів та батьків ми провели консультативні зустрічі за змістом проекту.

Оформлення кабінету для реалізації проекту відбувалося вже під час наступного, основного етапу. Для цього ми запропонували усім учасникам прийняти участь у виготовленні відповідних матеріалів для зручності виконання творчих завдань. Активізація учасників сприяла виготовленню вітальних листівок-цитат, що були розташовані на підвіконнях.

Окрім цього, цінним, на нашу думку є також і організація фотогалереї «Мисливці за пригодами», тобто розміщення портретів учасників проекту: учнівської молоді, їх батьків та педагогів. Змістовними виявилися фотоматеріали учнів, що висвітлюють їх повсякденне життя в українській державі.

Щодо проведення зустрічей, які відбувалися упродовж семи днів поспіль, нами було надано різновид завдань інтерактивного, творчого характеру, що відповідали темі зустрічі. Так, наприклад, тему однієї із зустрічей було присвячено острову Хортиця. Під час цієї зустрічі, як і з кожною наступною, учасним було запропоновано прийняти правила для роботи. Серед традиційних правил, таких, як-от: «правило конфіденційності», «правило поваги до будь-якої думки та відповіді», учасниками було прийнято таке правило, як «правило піднятої ноги». Сутність даного правила полягала у можливості учасників вільно пересуватися під час групової роботи, мінятися місцями з іншими учасниками (але за умови двосторонньої згоди).

Представим опис проведення вправи: «Мандрівник». Для цього ми попередньо підготували інформативні картки, матеріали яких було присвячено символам української держави.

Учасники розподілилися на команди, в даній вправі у нас вийшло п'ять команд, кожна з яких обрала свого лідера. Завдання полягало у наступному: команди, опрацьовуючи матеріали, що є в конверті, складали по десять тестових запитань та по 10 запитань-суджень. Потім, лідер кожної команди вирушав до команд-суперників для здобуття нової інформації. Відповідно, зустрівши у своїй команді лідера з іншої, учасники мали надати повідомлення своєї теми. Лідери, обійшовши усі команди, мали «принести» здобуту інформацію до своєї команди. Таким чином, усі команди мають свого представника-мандрівника, який здобуває інформацію, а потім розповідає своїй команді. Перевірка та закріплення отриманих знань

відбувалася під час блиц-опитувань між командами. Команду-переможця ми обирали за кількістю набраних балів.

Найбільш цікавими серед тестових запитань були про рушник та писанку, відповіді учасників були чіткими та найбільш правильними. Проте, інформація про калину як символ життя, крові, вогню, а також символічність материнства даної рослини (кущ – сама мати; цвіт, ягідки – діти) – була для учасників маловідомою або взагалі новою.

Для державника важливим, на наш погляд, є володіння знаннями з приводу державної символіки. Так, наприклад, ми спонукали учасників до створення ряду питань саме про державний прапор як символ країни, що є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення. Завершення даної справи було під супровід державного гімну України – як одного з головних державних символів України поряд з прапором і гербом.

Для сприяння розуміння учасниками проекту сутності патріота та державника, ми запропонували вправу «Я – державник». Завдання полягало в утворенні команд та роботи з фліпчартом, де було вертикально напиано слово «патріот» та слово «державник». Команди мали по черзі підходити до фліпчарту та занотовувати по одному з прикладів слів, що характеризують дане поняття (починаючи з певної літери). Після цього ми зачитували утворені описи патріота та державника. Підкреслимо, що відповіді були не однозначними, наприклад, «патріот» – «п» – позитивний, «полюбляє країну», «працює в Україні», «а» – активний, «т» – товариський, «р» – радісний. Дещо відмінною були характеристики «державника»: «д» – державотворчий, «е» – енергійний, «р» – рішучий, розумний, «ж» – жвавий тощо. Як бачимо, змістовності що конкретної суті учнівська молодь не в повній мірі продемонструвала, але варто відмітити їх активність та зацікавленість у такому виді роботи.

Під час однієї із зустрічей, темою якої було «Києво-Печерська Лавра», учасникам було запропоновано вправу: «Уважний мандрівник». На дошці були малюнки із зображенням і назвами церков, що входять до Києво-

Печерської Лаври. Учнівська молодь розподілялася на 3 (5) команд. Кожний представник по черзі підходив до дошки, де магнітом прикріплено фото із назвою певної церкви чи споруди Лаври. Дівчата та хлопці спочатку дивилися на дошку, потім – відверталися, а ведучий робив три зміни у розташуванні карток. Учасники мали відгадати, які саме зміни відбулися. Вправа спрямована на засвоєння знань, а також – на розвиток уваги та спостережливості.

Під час нашого спостереження помітним було більш активну роботу саме хлопців. Натомість, дівчата прагнули весь час до внесення корективів. Ще одним видом роботи з приказками був такий: команди отримували картки з повним текстом трьох приказок, за короткий час потрібно було намалювати сутність кожної з приказок.

Після завершення малювання командам-суперникам пропонувалося відгадати, про яку саме приказку йдеться мова.

І третім, не менш цікавим способом роботи з приказками було завдання дібрати відповідну пісню, наспівування якої мало наштовхнути команду суперників на зміст певної приказки.

Наведемо приклади приказок представників не лише українських народів: японські приказки: «Дотримуватись звичаю – шанувати злагоду і мир», «Коли втрачають народ, втрачають державу», «Вірний самурай двом князям не служить»; вислови шведів: «Удома ти король, а на чужині – попихач», «Де твоя родина, там гарна кожна травина»; зі спадщини чехів: «Хто береже своє – не заздритиме на чуже». Цікавими для завдань були й постулати фінів: «Ліпше жменя рідної землі, ніж купа чужої», «Який птах, така й пісня; яка земля, такий і звичай»; угорців «Свою державу будуй на славу», «Нікчемна та пташка, яка власне кубельце нівечить», «Доти мир триває, доки сусід бажає»; азербайджанців: «Рідне гніздо – наймиліше», «Хто народ свій любить, той і світ весь любитиме». Найбільш легко впізнаними були все ж таки українські приказки, такі, як: «Мудрій голові досить два слова!», «Мудрий не все каже, що знає, а дурень не все знає, що каже»,

«Мудрим ніхто не вродився, а навчився» тощо. Даний вд роботи було проведено й під час першого дня проекту, коли тема зустрічі була «Хортиця». Розглядаючи фото та відео матеріали цієї пам'ятки українського народу, учнівська молодь із адоволенням виконувала завдання з приказками про козаків: «Без гетьмана військо гине», «Всі люди – козаки, всі козаки – отамани», «Де козак, там і слава», «До булави треба голови», Хліб та вода – то козацька їда». За пропозицією учнівської молоді було роботу з приказками було проведено й за допомогою пантоміми: розподілившись на команди, і дівчат, і хлопці мали продемонструвати зміст та сутність приказки лише пантомімою.

Добираючи об'єкти для тренінгових завдань, нами було враховано, що ставлення учнівської молоді до власної етно-національної приналежності у контексті відносин «Я-моя родина, мій рід» загалом формується крізь призму й ставлення до об'єктів найближчого оточення. Саме тому ми зважали на положення необхідності запровадження у виховних процес індивідуально-унікальної Я-культури та загальнонаціональної Ми-культура.

«Я-культура» учнівської молоді є тією динамічною силою, що привносить у культурну самобутність нашого народу її здатність до нового, її відкритість до розвитку через встановлення форм національної культури. «Ми-культура», що діє на загальнонаціональному рівні, наділена здатністю та прагненням самозбереження через механізми трансляції культурних кодів новим поколінням (через звичаї, традиції, еталони культурної поведінки).

Зміст ігрових завдань коректувався позитивним ставленням до соціально значущих справ, серед яких, наприклад, є такі: «Допоможи літнім людям», «Допоможи малюкам». Не менш важливими є колективні творчі справи, що спрямовані на поліпшення спільного життя, а також участь у соціально значущих проектах («Допоможи бійцям АТО», «Допоможи дітям з інвалідністю», «Справи Держави» тощо).

Для державницького виховання, що цілеспрямовано здійснюється у позашкільних навчальних закладах, велике значення мають тренінгові

заняття [1], з елементами ознайомлення із шедеврами світової літератури (Платон «Держава», Геродот «Історія», Мігель де Сервантес Сааведр «Хитромудрий Ідальго Дон Кіхот з Ламанчі», Г. Сковорода Пісня «Всякому місту – звичай і права», Софокл «Едіп-цар»); театралізовані постанови, які сприятимуть більшому розумінню внутрішнього світу героїв та їх переживанням у різних ситуаціях, що пов'язані із любов'ю до Батьківщини. Корисними також були тематичні зустрічі з відомими особами для обговорення питань про історію творення держави, про можливі варіанти розвитку певних суспільно-значущих подій, про перспективу розбудови нашої країни.

Змістовний аспект узагальнюючого етапу полягає у розвитку здатності сприймати себе у контексті відносин «Я-Інший» у різних видах самостійної діяльності учнівської молоді.

То ж формувальний експеримент включав у себе систему взаємодії педагогічного працівника з учнівською молоддю, що спрямована на формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді. Після проведення тренінгових вправ було виявлено такі позитивні зміни в учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу: усвідомлення моделі державної культури; державний спосіб думок; духовне збагачення внутрішнього життя.

Зацікавленість у змаганнях на кращу розповідь про свій рід, про своїх рідних, про улюблених героїв виявляють підлітки. Перед проведенням таких виховних вправ було проведено попередню роботу, а саме: спостереження за основними характерними рисами поведінки оточуючих з подальшим обговоренням та порівнянням вражень; збір фото, малюнків, фактів вияву патріотизму, патріотичної поведінки, вчинків, добродіянь, любові до свого народу.

Таким чином, заключний етап реалізації проєкту «Дослідник чудес» також включав сумісну роботу педагогів, батьків та учнівської молоді. За час семиденних зустрічей було зроблено чимало фотографій, що дозволили розширити організовану на початку проєкту фотогалерею. В урочистій

атмосфері ми вручили учням посвідчення «Дослідник чудес», де було розміщено персональне фото учасника. Заврешальне засідання учасників проекту було присвячено складанню плану для подальшої виховної роботи в контексті державницького виховання учнівської молоді.

Отже, експериментальна робота дала змогу виявити найефективніший результат. Різноманітність використаних форм і методів державницького виховання сприяла отриманню успішних результатів щодо формування державницької позиції учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. На останньому етапі дослідницько-експериментальної роботи перевірено ефективність педагогічних умов та розроблених на їх основі методичних рекомендацій «Особливості державницького виховання учнівської молоді» для педагогів, психологів, які працюють з учнівською молоддю.

Система, ґрунтована на основі запропонованого змісту, принципів, педагогічних умов, форм і методів державницького виховання учнівської молоді, дає підстави констатувати зростання якості виховного процесу. Зазначимо, що апробація теоретично обґрунтованих методичних рекомендацій засвідчує їх ефективність і впливає на підвищення рівня державницької вихованості. Виокремлені педагогічні умови уможливають ефективне професійне самовдосконалення педагогів та психологів позашкільних навчальних закладів, зокрема стимулювання досвіду інноваційної професійної діяльності, створення викладачами рефлексивного середовища, озброєння знаннями, уміннями й навичками з інноваційних методів, реалізацію принципів інноваційності та відкритості, раціонального поєднання традиційного й інноваційного в навчально-виховному процесі. Усі запропоновані теоретичні та практичні положення, науково-методичні рекомендації щодо державницького виховання позитивно вплинули на ефективність педагогічного процесу, на розвиток інноваційної компетентності педагогів позашкільних навчальних закладів.

У дослідженні диференційовано й обґрунтовано критерії готовності учнівської молоді до державницької вихованості, апробовано інтерактивні форми та методи навчально-пізнавальної й дослідницької діяльності учнівської молоді. Серед основних компонентів готовності учнівської молоді до державницької вихованості виокремлено: ціннісно-когнітивний, емоційно-мотиваційний, діяльнісно-вчинковий.

Для підтвердження ефективності формування в учнівській молоді окреслених вище компонентів проведено не лише якісні, а й кількісні виміри. Зазначимо, що якісний аналіз сприяв визначенню рівнів готовності учнівської молоді до державницької вихованості (від низького до більш високого рівня). Кількісним аналізом була охоплена учнівська молодь, яка перебувала на різних рівнях готовності до державницької вихованості – до та після проведення експерименту. Результати формувального етапу експерименту оброблені за допомогою потужного статистичного критерію. Проведено два заміри на одній експериментальній вибірці, тому в разі якісного оцінювання (кількісного оцінювання у вузькому діапазоні) рекомендовано використовувати критерій знаків G. У випадку ранжування кількісних змін за інтенсивністю можливе застосування критерію Вілкоксона T, що призначений (за О. Сидоренко) для зіставлення результатів, вимірених за двох різних умов на одній і тій же вибірці досліджуваних [92; 116; 114; 133; 155; 156; 159]. Критерій дає змогу схарактеризувати не тільки спрямованість, а й вираженість змін; його застосовують тоді, коли ознаки виміряні за шкалою порядку, а зміни між першим і другим вимірюваннями можуть бути впорядковані. Для цього вони повинні варіюватися в досить великому діапазоні. Сутність методу полягає в зіставленні вираженості в одному чи в протилежному напрямі за абсолютною шкалою. Для цього спочатку ранжують всі абсолютні величини змін, а потім сумують ранги. Якщо зміни в позитивний чи в негативний бік відбуваються випадково, то суми рангів будуть приблизно рівними. Якщо інтенсивність змін в одному з напрямів є суттєвою, то сума рангів абсолютних значень змін у

протилежному напрямі суттєво нижча, ніж за випадкових змін вимірюваної величини. На початку експерименту висловлюють припущення, що типовою є зміна в більш поширеному напрямі, а нетиповою, менш поширеною, – зміна в протилежному напрямі. Сформульовано такі статистичні гіпотези: – H_0 : інтенсивність змін у типовому напрямі не перевищує інтенсивності змін у нетиповому напрямі; H_1 : інтенсивність змін у типовому напрямі перевищує інтенсивність змін у нетиповому напрямі.

Критерій Вілкоксона має обмеження: мінімальна кількість респондентів становить понад п'ять осіб, а максимальна кількість не повинна перевищувати 50 осіб. Нульовий зсув не беруть до уваги, чисельність спостережень зменшується на таку ж кількість. Кількість учнівської молоді в експериментальній групі – 20 осіб, тому немає перешкод для застосування критерію Вілкоксона в межах цієї вибірки. Критерій можна обрахувати за таким алгоритмом: складання переліку учнівської молоді (за алфавітом); з'ясування різниці між індивідуальними значеннями в першому та другому вимірюваннях; визначення, який зсув буде типовим для цього експерименту; переведення різниці в абсолютні значення та запис їх в окремий стовпчик; ранжування абсолютних значень, надання меншому значенню меншого рангу; перевірка рівності отриманої суми рангів із теоретичним значенням; фіксація рангів, які відповідають нетиповому зсуву; обчислення суми таких рангів; визначення за таблицею критичних T для цієї кількості досліджуваних осіб; порівняння $T_{\text{емп}}$ і $T_{\text{кр}}$ (якщо $T_{\text{емп}}$ менше або дорівнює $T_{\text{кр}}$, зсув у типовому напрямі за інтенсивністю достовірно переважає); формулювання висновку про підтвердження або про спростування статистичних гіпотез. Розрахунок критерію T під час зіставлення результатів контрольних робіт учнівської молоді позашкільних навчальних закладів подано в таблиці 3.3, відповідно до якої із 20 одержаних різниць – 16 додатні, лише чотири – від'ємні. Це означає, що в 16 осіб кількість правильно відтворених дидактичних одиниць після другої контрольної роботи зросла, а в чотирьох – зменшилася. У таблиці представлено також

абсолютні величини відхилень і їхні ранги. Меншому значенню відповідає менший ранг, при цьому сума рангів дорівнює 78 (див. формулу 3.1).

$$\sum R_i = \frac{N \cdot (N + 1)}{2} = \frac{20(20 + 1)}{2} = 105 \quad (3.1)$$

Таблиця 3.3

Розрахунок критерію Т Вілкоксона під час зіставлення результатів вибірки учнівської молоді в ході формувально-камерного експерименту

№	Код досліджуваного	Кількість відтворених дидактичних одиниць		Різниця значень	Абсолютне значення різниці	Ранг різниці
		до початку експерименту	після експерименту			
1	2	3	4	5	6	7
1	А.Е.	12	20	8	8	18
2	А.Б.	28	35	7	7	16
3	Б.Р.	20	23	3	3	4
4	В.О.	25	21	-4	4	7
5	В.Д.	26	24	-2	2	2
6	Г.Р.	34	38	4	4	7
7	Д.Е.	26	32	6	6	13
8	К.А.	20	14	-6	6	13
9	К.Р.	24	28	4	4	7
10	Т.О.	30	36	6	6	13
11	Т.М.	56	60	4	4	7
12	С.М	68	74	6	6	13
13	Т.О.	42	48	6	6	13
14	Т.М.	40	36	-4	4	7
15	Т.М	20	29	9	9	20
16	Т.Г.	80	82	2	2	2
17	С.А.	62	68	6	6	13
18	С.Ол.	42	50	8	8	18
19	П.Р.	40	45	5	5	10
20	Т.К.	68	70	2	2	2
					сума	105

Нетипові відхилення, в аналізованому випадку – від’ємні, виділені сірим кольором. Сума рангів цих «рідкісних» зрушень і становить емпіричне значення критерію T , формула 3.2.

$$T = \sum R_r, \quad (3.2)$$

де R_r – рангове значення відхилень із найбільш рідкісним знаком.

Отже, за формулою 3.3 в аналізованому випадку $T_{емп} = 29$

$$T_{емп} = 7 + 2 + 13 + 7 = 29. \quad (3.3)$$

За таблицею критичних значень критерію T Вілкоксона для рівнів статистичної значущості $\rho \leq 0,05$ і $\rho \leq 0,01$ визначено критичне значення T для $n=20$, формула 3.4.

$$T_{кр} = \begin{cases} 60 (\rho \leq 0,05) \\ 43 (\rho \leq 0,01) \end{cases} \quad (3.4)$$

Побудовано вісь значущості (рис. 3.1)

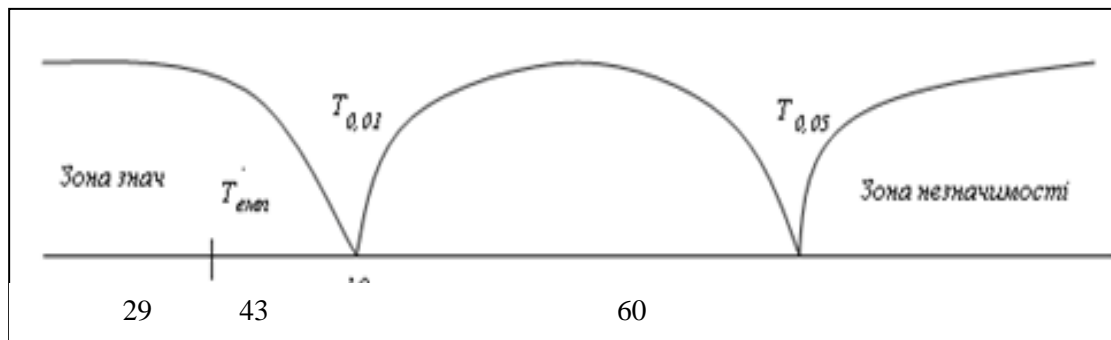

Рис. 3.1. Вісь значущості.

Емпіричне значення T потрапляє до зони значущості, що розташована ліворуч. Оскільки $T_{емп} < T_{кр}$, то нульова гіпотеза може бути спростована. Порівняння результатів тестування учнівської молоді до початку експерименту та після проведення формувального експерименту дає підстави стверджувати, що відбулися суттєві зміни. Напрямок цих змін засвідчує позитивні зрушення в якості підготовки учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах.

Для перевірки відмінностей у розподілі ознаки застосовано потужний параметричний критерій Пірсона χ^2 , що слугує для зіставлення двох емпіричних розподілів за однією й тією ж ознакою. Критерій

χ^2 відповідає на запитання дослідника про однаковість частот розподілу у двох емпіричних розподілах. Формули для розрахунку теоретичних частот були спеціально подані для варіанта зіставлення. Що більша розбіжність між двома вибірками, які порівнюють, то більше емпіричне значення χ^2 . Досліджувана вибірка охоплює учнівську молодь, яка навчається в позашкільних навчальних закладах. Результати тестування учнівської молоді оброблені за рівнями вияву компонентів готовності їх до державницького виховання. Отримані тестові бали за кожним із компонентів були додані, а потім визначений середній бал за готовністю до державницької вихованості. Виконано розподіл учнівської молоді за трьома розрядами: репродуктивним, пошуковим і творчим. На першому етапі експерименту порівняно результати тестування експериментальних та контрольних груп. Такий підхід допоміг пересвідчитися, що рівень підготовки за традиційною методикою суттєво не відрізняється в позашкільних закладах.

Сформульовано статистичні гіпотези:

– H_0 : емпіричний розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних груп не відрізняється від емпіричного розподілу результатів тестування учнівської молоді контрольних груп;

– H_1 : емпіричний розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних груп відрізняється від емпіричного розподілу результатів тестування учнівської молоді контрольних груп.

Розрахунки критерію χ^2 рекомендовано виконувати за алгоритмом: фіксація в таблиці найменування розрядів і емпіричних частот (перший стовпчик); запис поряд із кожною емпіричною частотою теоретичної частоти, підрахованої за спеціальною формулою (другий стовпчик); визначення різниці між емпіричною й теоретичною частотою за кожним розрядом; запис їх до третього стовпчика; визначення кількості ступенів вільності за формулою $v=k-1$, де k – кількість розрядів ознаки; піднесення до квадрата отриманої різниці та фіксація в четвертому стовпчику; поділ отриманих квадратів різниць частот на значення теоретичної частоти, запис результату

до п'ятого стовпчика; сумування результатів п'ятого стовпчика. Отримана сума дорівнюватиме χ^2 .

Необхідно також визначити за таблицею 3.4 критичні значення для певної кількості ступенів вільності [79; 114; 160; 161; 162]. Якщо вони менші від критичного значення, відмінності між розподілами статистично достовірні, якщо ж дорівнюють критичному значенню або перевищують його, відмінності між вибірками статистично достовірні.

Таблиця 3.4

Розподіл емпіричних частот результатів тестування учнівської молоді

Розряди	Емпіричні частоти результатів тестування учнівської молоді				
	Експериментальні групи		Контрольні групи		Суми
Репродуктивний	58	А	63	Б	121
Пошуковий	32	В	22	Г	54
Творчий	6	Д	5	Е	11
Суми	96		90		
Усього					186

Для з'ясування критичних значень потрібно визначити кількість ступенів вільності, зважаючи на аналізований випадок. Кількість ступенів вільності дорівнює добутковій кількості стовпчиків, мінус один таблиці, на кількість рядків мінус один. Отже, кількість ступенів вільності дорівнює 2.

Розрахункова таблиця емпіричних і теоретичних частот виконання усних завдань учнівської молоді

Назви таблиці частот	Емпірична частота	Теоретична частота	Різниця частот	Відношення квадрата частот до теоретичної частоти
а	58	62,45	-4,45	0,338
б	63	58,55	4,45	0,711
в	32	27,87	4,13	0,652
г	22	26,13	-4,13	3,003
д	6	5,68	0,32	0,020
е	5	5,32	-0,32	0,001
Суми	186	186	0,00	4,725

За таблицею 3.5 визначено критичні значення для $\nu=2$ за формулою 3.5.

$$\chi_{кр}^2 = \begin{cases} 5,991; & p \leq 0,05 \\ 9,21; & p \leq 0,01 \end{cases}$$

Отримано $\chi_{кр}^2 > \chi_{екс}^2$ за $p \leq 0,05$.

Отже, H_0 підтверджена. Розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних і контрольних груп не має суттєвих відмінностей до початку експериментальної роботи.

У Малій академії наук Мелітопольської міської ради Запорізької області та комунальному закладі «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради відбувалася експериментальна робота, що передбачала впровадження педагогічних умов щодо підвищення рівня державницького виховання.

Після впровадження педагогічних умов учнівська молодь пройшла повторне тестування. Результати тестових випробувань оброблені за алгоритмом, описаним вище. Сформульовано статистичні гіпотези:

– H_0 : емпіричний розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних груп, що пройшли впровадження педагогічних умов, не відрізняється від емпіричного розподілу результатів тестування учнівської молоді контрольних груп;

– H_1 : емпіричний розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних груп, що пройшли впровадження педагогічних умов, відрізняється від емпіричного розподілу результатів тестування учнівської молоді контрольних груп.

Таблиця 3.6

Розподіл емпіричних частот результатів тестування учнівської молоді

Розряди	Емпіричні частоти результатів тестування учнівської молоді				
	Експериментальні групи		Контрольні групи		Суми
Репродуктивний	14	А	32	Б	46
Пошуковий	62	В	50	Г	112
Творчий	20	Д	8	Е	28
Суми	96		90		
Усього					186

Таблиця 3.7

Розрахункова таблиця емпіричних і теоретичних частот тестування

Назви таблиці частот	Емпірична частота	Теоретична частота	Різниця частот	Відношення квадрата частот до теоретичної частоти
а	14	23,74	-9,74	4,264
б	32	22,26	9,74	1,642
в	62	57,81	4,19	0,325
г	50	54,19	-4,19	1,217
д	20	14,45	5,55	2,272
е	8	13,55	-5,55	0,166
Суми	186	186	0,00	9,885

Отримано $\chi_{кр}^2 < \chi_{екс}^2$ за $p \leq 0,05$. Отже, H_0 спростована, натомість підтверджена альтернативна гіпотеза H_1 . Розподіл результатів тестування учнівської молоді експериментальних і контрольних груп має суттєві відмінності, які можна пояснити результатом експериментальної роботи.

Перед початком і наприкінці експерименту в експериментальній та контрольній групах також проведено діагностику рівня готовності учнівської молоді до державницької вихованості за методами, які використані в ході проведення констатувального експерименту (див. табл. 3.8).

Подані відомості засвідчують суттєву динаміку всіх компонентів готовності до державницької вихованості в учнівської молоді експериментальної групи порівняно з контрольною.

Рівень підготовки учнівської молоді до державницької вихованості перевіряють за допомогою комплексу тестових завдань. Основний акцент у створенні тестів зроблено на використанні стандартизованих вимірювань, що підлягають кількісному оцінюванню, статистичному обробленню та порівняльному аналізу.

Особливістю створення комплексу тестів є систематизація завдань за навчальними модулями, їхніми темами, типами завдань, рівнями готовності учнівської молоді до державницької вихованості.

Матриця діагностування учнівської молоді щодо змісту їхньої готовності до державницької вихованості складається з трьох компонентів. Перший – когнітивний домен (за Б. Блумом): знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання; другий – складові компоненти соціально-виховного проекту «Дослідник чудес»: організаційно-методологічні засади підготовки учнівської молоді до державницького виховання, самовдосконалення учнівської молоді як один зі шляхів формування її готовності до впровадження державницької вихованості; третій – компетентності учнівської молоді щодо впровадження державницької вихованості (див. табл. 3.8).

Мета матриці змісту – визначити сформованість компетенцій учнівської молоді до державницької вихованості.

Досягненню мети сприяє поступове виконання таких взаємопов'язаних завдань: усвідомлення мети й завдання щодо реалізації державницької вихованості; визначення основних видів державницької вихованості; ознайомлення учнівської молоді з нормативно-правовими основами впровадження державницького виховання; засвоєння понять, які відображають сутність державницької вихованості; формування вмій творчо впроваджувати державницьке виховання; формування вмій оцінювати показники державницької вихованості.

Процес підготовки учнівської молоді до державницької вихованості уможливорює: формування мотиваційно-цільового, когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивно-оцінювального компонентів; вивчення кваліметрії; застосування методики визначення рівнів готовності учнівської молоді до державницького виховання за когнітивними доменами Б. Блума.

Таблиця 3.8

Матриця діагностування учнівської молоді стосовно змісту їхньої готовності до державницького виховання

Складові компоненти соціально-виховного проекту «Дослідник чудес»	державницька вихованість					
	Знання В1	Розуміння В2	Застосування В3	Аналіз В4	Синтез В5	Оцінювання В6
A1	K1	K2	K4	K3	K4	K5
A2	K1	K2	K4	K3	K4	K5
K1 Засвоєння знань з організації впровадження державницького виховання	K2 Формування умінь творчо виконувати організаційні та виробничі завдання з упровадження державницького виховання		K3 Мотивація до державницького виховання		K4 Розвиток навичок державницького виховання	K5 Забезпечення ефективності державницького виховання

У контексті зазначеної проблеми варто звернути увагу на те, що матриця змісту готовності учнів до державницького виховання забезпечує їхню компетентність у цьому напрямі.

Їх готовність представлена таким чином:

К1 – засвоєння знань з питань державницького виховання;

К2 – сформованість умінь творчо виконувати організаційні завдання з питань державницького виховання;

К3 – мотивація до державницького виховання;

К4 – розвиток позиції «Я–державник»;

К5 – здійснення патріотичних вчинків.

Для з'ясування сформованості названих компетенцій розроблено комплекс тестових завдань за форматами А, Х, N, R та відкритої форми.

1. Формат А – тестові завдання, що передбачають одну правильну відповідь. 2. Формат Х – тестові завдання, які потребують відповіді «правильно – неправильно». 3. Формат N – тестові завдання, що вимагають вибору всіх правильних відповідей. 4. Формат R – тестові завдання для з'ясування відповідності. 5. Тестові завдання, які вимагають від учня розгорнутої відповіді. Розподіл балів за форматами тестових завдань представлений у таблиці (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Розподіл балів за форматами

Змістові модулі спецкурсу	Формат А		Формат Х		Формат N		Формат R	Відкриті завдання		
	Кількість тестових завдань	Кількість балів за кожну правильну відповідь	Кількість тестових завдань	Кількість балів за кожну правильну відповідь	Кількість тестових завдань	Кількість балів за кожну правильну відповідь	Кількість тестових завдань	Кількість балів за кожну правильну відповідь	Кількість тестових завдань	Кількість балів за кожну правильну відповідь
A1	15	1	2	1	2	6	1	4	1	18
A2	15	1	2	1	1	6	2	4	1	18
Максимальна кількість балів	30 б.		4 б.		18 б.		12 б.	36 б.		

Методика оцінювання рівнів державницької вихованості за когнітивними доменами подана в таблиці (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Методика оцінювання рівнів державницької вихованості учнівської молоді за когнітивними доменами

№ з/п	Когнітивні домени	Умовні позначки	Кількість тестових завдань	Максимальна кількість балів
1.	Знання	B1	11	11
2.	Розуміння	B2	10	10
3.	Застосування	B3	9	9
4.	Аналіз	B4	5	15
5.	Синтез	B5	5	19
6.	Оцінювання	B6	2	36
Усього			42	100

Шкала оцінювання рівнів державницької вихованості учнівської молоді

За допомогою компонентів Б. Блума та за результатами виконання тестових завдань виокремлено низький, середній, високий рівні державницької вихованості.

1. Низький рівень – від 0 до 33 балів (державницька вихованість виявляється обмежено, учнівська молодь не може розв'язувати поставлені завдання).

2. Середній рівень – від 34 до 66 балів (чітко виражене володіння учнівською молоддю системою базових знань з державницького виховання, але використання їх на практиці є спорадичним і ситуативним).

3. Високий рівень – від 67 до 100 балів (державницька вихованість яскраво виражена, учнівська молодь демонструє найвищий вияв зацікавленості та спроможність демонструвати позицію «Я–державник»).

Розподіл тестових завдань виконано за рівнями вихованості учнівської молоді.

Так, методика оцінювання рівнів сформованості компетенцій учнівської молоді у напрямі державницького виховання виконана за когнітивними доменами (знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання). У таблиці 3.11 комплекс тестових завдань визначений трьома рівнями когнітивного домену – знання, розуміння, застосування. Педагогічна діагностика учнівської молоді у даному напрямі представлена також тестовими завданнями на основі аналізу, синтезу, оцінювання (див. табл. 3.12).

Структура діагностики учнівської молоді з державницького виховання визначається: розподілом тестів за форматами та когнітивними доменами Б. Блума – знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінювання; основними напрямками діяльності учнівської молоді. Вагомість зазначених показників представлена в таблиці (див. табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Розподіл тестових завдань за форматами

Складові компоненти соціально-виховного проекту «Дослідник чудес»	В1 (11 %)	В2 (10 %)	В3 (9 %)	В4 (15 %)	В5 (19 %)	В6 (36 %)
A1	ФА – 6	ФА – 5	ФА – 4	ФХ – 1, ФN – 2	ФХ – 1 ФR – 1	Есе – 1
A2	ФА – 5	ФА – 5	ФА – 5	ФХ – 2	ФN – 1, ФR – 2	Есе – 1
Кількість тестових завдань	11	10	9	5	5	2
Максимальна кількість балів	11 б.	10 б.	9 б.	15 б.	19 б.	36 б.

Відомості таблиць 3.9, 3.11 дали змогу розподілити тестові завдання за компетентностями К1, К2, К3, К4, К5 та за форматами А, Х, N, R і відкритої форми (див. табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Розподіл тестових завдань за компетентностями

Компетентності	Формат А	Формат Х	Формат N	Формат R	Відкриті завдання
К1	11				
К2	10				
К3		3	2		
К4	9	1	1	3	
К5					2
Усього	30	4	3	3	2

Так, для проведення тестових завдань сформульовано низку вимог.

1. Методика проведення тестів повинна відповідати меті дослідження.
2. Процедура проведення тестових завдань має бути заданою у вигляді однозначного набору послідовних дій.
3. Місце проведення тестових завдань – позашкільний навчальний заклад.
4. Форма проведення тестів – письмова.
5. Час проведення – 45 хвилин.
6. Інструкція перед проведенням тестових завдань – 5 хвилин.
7. Процедура проведення тестування проходить у пристосованій аудиторії.
8. Тестові завдання перевіряє викладач, обізнаний у загальних теоретичних принципах діагностики.
9. Викладач під час підготовки до завдання відкритої форми – есе – повинен дотримуватися таких правил:

– завдання відкритої форми перевіряють знання учнівської молоді з тематики державницького виховання;

– завдання мають бути чітко сформульовані;

– завдання-есе супроводжуються простими та зрозумілими вказівками.

Отже, тестування як метод вимірювання рівня готовності учнівської молоді до впровадження державницької вихованості тісно пов'язаний із процедурою оцінювання. Тестування й оцінювання підготовки учнівської молоді до зазначеного виду виховання дають змогу сформулювати висновки на основі порівняння кількісних показників із визначеними рівнями готовності до державницької вихованості (репродуктивний, пошуковий, творчий).

Зазначимо, що за результатами проведення тестування потрібно заповнити звіт за таким розподілом:

1. Індивідуальний результат учня з комплексу тестових завдань.
2. Загальний результат групи із комплексу тестових завдань.
3. Визначення рівнів державницької вихованості учнівської молоді:
 - низький рівень (від 0 до 33 балів);
 - середній рівень (від 34 до 66 балів);
 - високий рівень (від 67 до 100 балів).

Підкреслимо, що аналіз зібраних звітів дає змогу з'ясувати групи учнів, які окреслили перелік труднощів та обмежень у впровадженні державницького виховання й потребують навчання, науково-методичної допомоги; групи учнів, які мають пошуковий рівень готовності до державницького виховання, демонструють високий рівень логічного мислення, креативності; групи учнів, яким властиві найвищий рівень готовності до державницького виховання, інтелектуальна активність, оригінальність мислення.

Отже, унаслідок тестування можна з'ясувати ступінь сформованості компетенцій учнівської молоді щодо державницького виховання,

диференціювати рівні державницької вихованості в учнівської молоді (див. табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Рівні вияву компонентів готовності до державницької вихованості в учнівської молоді ЕГ та КГ на початку й наприкінці експерименту, у %

Компоненти	Рівні, %	До експерименту		Після експерименту	
		ЕГ 106 осіб	КГ 114 осіб	ЕГ 106 осіб	КГ 114 осіб
Ціннісно-когнітивний	Високий	9,38	12,28	40,72	12,06
	Середній	46,23	45,61	54,72	45,53
	Низький	44,39	42,11	4,56	57,59
Емоційно-мотиваційний	Високий	10,38	12,35	38,52	13,16
	Середній	45,33	44,60	52,92	46,49
	Низький	44,29	43,05	8,56	40,35
Діяльнісно-вчинковий	Високий	11,38	12,21	39,62	14,26
	Середній	47,15	46,63	56,52	47,47
	Низький	41,47	41,16	3,86	38,27

Кількісний аналіз доводить, що після формувального експерименту суттєво зросли кількісні показники високого й середнього рівнів ціннісно-когнітивного компонента в учнівської молоді експериментальної групи, особливо завдяки їх зниженню на низькому рівні – відповідно із 44,39 % до 4,56 % (див. рис. 3.2).

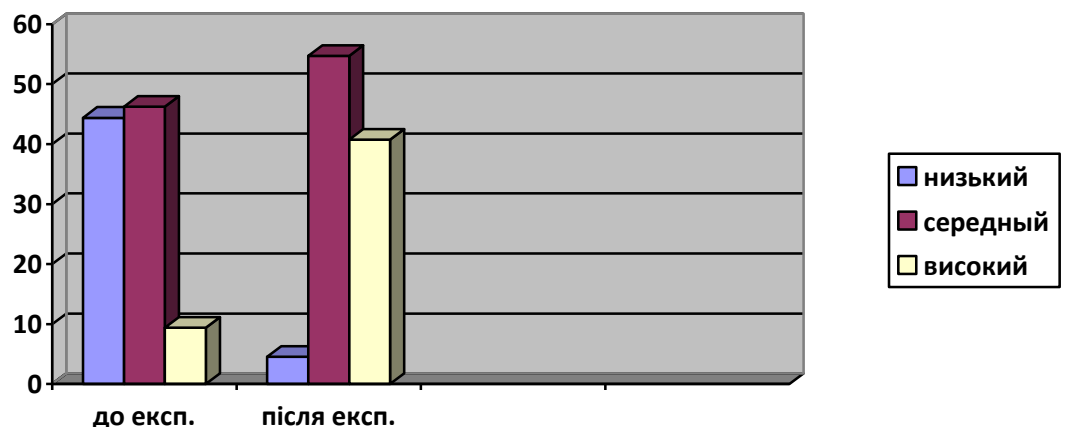

Рис. 3.2. Рівень вияву ціннісно-когнітивного компонента державницької вихованості учнівської молоді ЕГ на початку та наприкінці експерименту.

Покращення рівня сформованості ціннісно-когнітивного компонента виявилось в посиленні мотивації до державницької вихованості в учнівській молоді експериментальної групи. У контрольній групі динаміка позитивних змін значно менша (див. рис. 3.3).

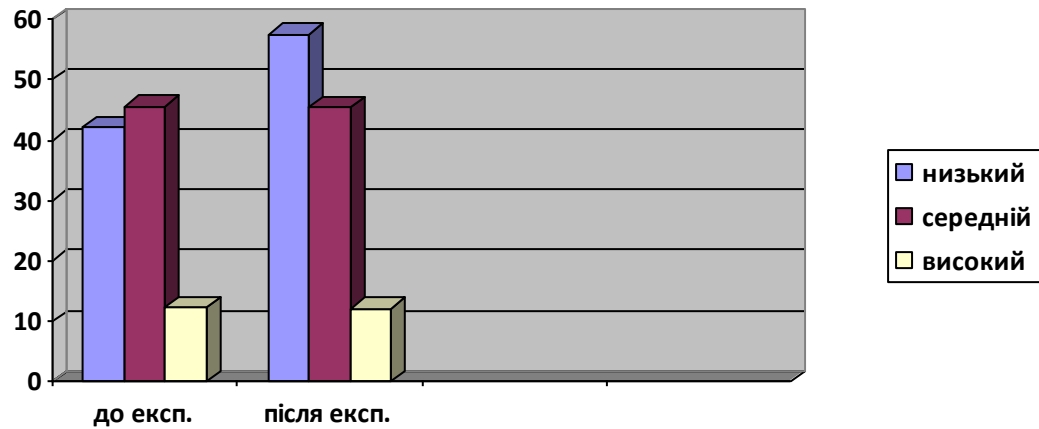

Рис. 3.3. Рівень вияву ціннісно-когнітивного компонента державницької вихованості учнівської молоді КГ на початку та наприкінці експерименту.

Аналізуючи емоційно-мотиваційний компонент, зазначимо, що в експериментальній групі учнівської молоді помітна позитивна динаміка їх державницької вихованості завдяки зменшенню низького рівня з 44,29 % до 8,56 % та збільшенню середнього (із 45,33 % до 52,92 %) і високого (із 10,38 % до 38,52 %) рівнів (див. рис. 3.4).

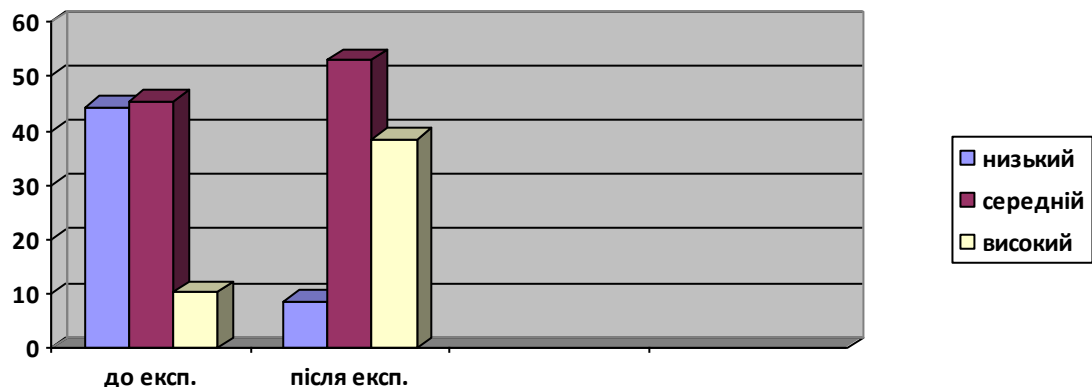

Рис. 3.4. Рівень емоційно-мотиваційного компонента державницької вихованості учнівської молоді ЕГ на початку та наприкінці експерименту.

Це відображає зростання в учнівській молоді усвідомлення сутності національного виховання, патріотичного розвитку й успішності їхньої підготовки за результатами навчально-виховної роботи. Наголосимо, що в контрольній групі також відбулися позитивні зміни, але порівняно несуттєві (див. рис. 3.5).

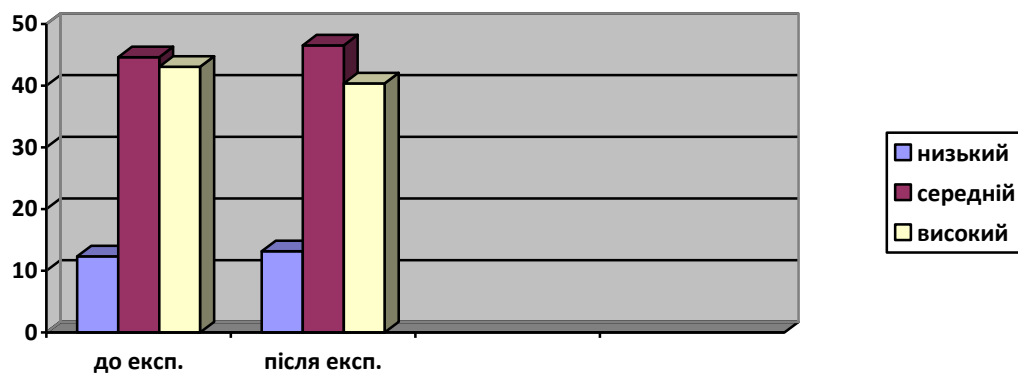

Рис. 3.5. Рівень емоційно-мотиваційного компонента державницької вихованості учнівської молоді КГ на початку та наприкінці експерименту.

Відомості таблиці засвідчують, що в учнівської молоді експериментальної групи позитивна динаміка державницького виховання помітна і в діяльнісно-вчинковому критерії: зафіксовано збільшення кількісних показників високого та середнього рівнів цього компонента у зв'язку зі зниженням на низькому рівні – відповідно з 41,47 % до 3,86 %. Наприкінці експерименту в 56,52 % учнівської молоді експериментальної групи констатовано середній рівень розвитку діяльнісно-вчинкового критерію, а в 39,62 % учнівської молоді – високий рівень, порівняно з учнівською молоддю контрольної групи, у яких високий рівень сформованості цього критерія суттєво не змінився (див. рис. 3.6 та рис. 3.7).

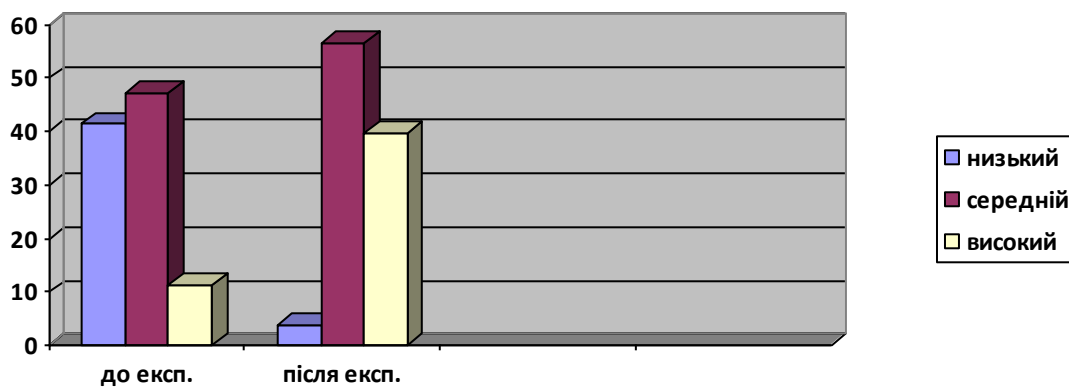

Рис. 3.6. Рівень вияву діяльнісно-вчинкового критерія державницької вихованості учнівської молоді ЕГ на початку та наприкінці експерименту.

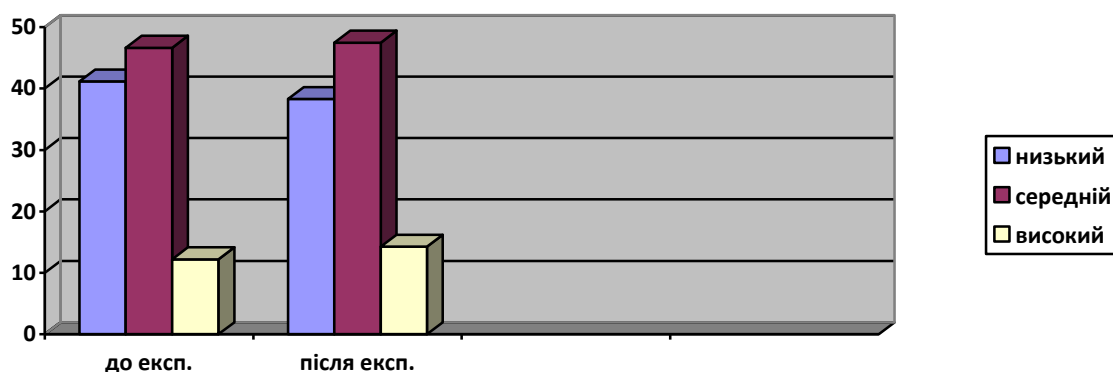

Рис. 3.7. Рівень вияву діяльнісно-вчинкового критерія державницької вихованості учнівської молоді КГ на початку та наприкінці експерименту.

Зазначимо, що позитивна динаміка розвитку діяльнісно-вчинкового критерія в експериментальній групі засвідчує розвиток в учнівської молоді низки вмінь: свідомо використовувати в практичній діяльності патріотичні вчиники; використовувати рекомендації вихователів стосовно застосування мультимедійних презентацій з питань державницького виховання; організувати ефективний діалог стосовно різних уявлень про державницьке виховання.

Результати експериментальної перевірки дають нам змогу представити рівні державницької вихованості в узагальненому вигляді (див. табл. 3.14).

Рівень державницької вихованості учнівської молоді
ЕГ та КГ на початку й наприкінці експерименту

Рівні	Контрольна група				Експериментальна група			
	На початку експерим.		На кінець експерим.		На початку експерим.		На кінець експерим.	
	Абс. числа	%	Абс. числа	%	Абс. числа	%	Абс. числа	%
Високий	14	12,28	15	13,16	11	10,38	42	39,62
Середній	52	45,61	53	46,49	49	46,23	58	54,72
Низький	48	42,11	46	40,35	46	43,39	6	5,66

Зіставлення відомостей, поданих у таблицях 3.8 і 3.9, доводить, що на початку експерименту респонденти ЕГ та КГ перебували приблизно на одному рівні державницької вихованості. Якісний аналіз результатів державницького виховання учнівської молоді проведено за допомогою методів теоретичного й емпіричного рівнів наукового дослідження. Зміну рівнів сформованості компонентів державницької вихованості ми спостерігали через якісне оцінювання результатів експерименту.

У процесі дослідження ціннісно-когнітивного компонента за допомогою авторських анкет з'ясовано стан державницької вихованості на початку та наприкінці експерименту.

Для вивчення стану державницької вихованості на початку експерименту запропоновано відповісти на запитання анкети «Чи буде складним для Вас упровадження національно-патріотичного виховання». Отримано такі відповіді респондентів: «так» – 123 особи (56 %); «ні» – 33 особи (15 %); «частково» – 64 особи (29 %).

На запитання «Чи готовий, на Вашу думку, сучасний позашкільний навчальний заклад до впровадження державницького виховання» зафіксовано відповіді учнівської молоді: «так» (49 осіб – 22 %); «ні» (64 особи – 29 %); «частково» (107 осіб – 49 %). Аналіз стану державницького виховання переконливо доводить, що рівень їхньої підготовки до названого напрямку виховання є недостатнім. Отже, для

розвитку значущих якостей в учнівської молоді важливо оновити зміст, форми й методи державницького виховання, розробити навчальні вправи, створити навчальні ситуації, доповнити виховний процес позашкільних навчальних закладів. Аналіз відповідей респондентів, зіставлення результатів формування державницької вихованості на початку й наприкінці експериментальної роботи дають підстави зафіксувати кількісні та якісні зміни щодо державницької вихованості учнівської молоді експериментальної групи готовності. Результати дослідницько-експериментальної роботи представлено в таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Динаміка рівнів державницької вихованості учнівської молоді за результатами констатувального та формувального етапів експерименту

Рівні	Контрольна група				Динаміка	Експериментальна група				Динаміка
	На початку експерим.		На кінець експерим.			На початку експерим.		На кінець експерим.		
	Абс. числа	%	Абс. числа	%		Абс. числа	%	Абс. числа	%	
Високий	14	12,28	15	13,16	+0,88	11	10,38	42	39,62	+29,24
Середній	52	45,61	53	46,49	+1,08	49	46,23	58	54,72	+8,49
Низький	48	42,11	46	40,35	-1,76	46	43,39	6	5,66	-37,73

Згідно з отриманими результатами щодо рівнів державницької вихованості учнівської молоді в експериментальній і контрольній групах підсумовано, що в контрольній групі рівень сформованості компонентів зріс із низького до середнього. Кількісний аналіз даних свідчить про суттєві зміни в результатах експериментальної групи: показник рівня державницької вихованості окреслених компонентів зріс із низького до високого. Отже, формування одного критерію державницького виховання суттєво впливає на сформованість іншого, тому що всі критерії взаємопов'язані.

Унаслідок порівняльного аналізу державницького виховання учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах в експериментальній та контрольній групах на початку експерименту й після його завершення констатовано підвищення рівня цього напрямку виховання, що доводить ефективність створених педагогічних умов (див. рис. 3.8 і рис. 3.9).

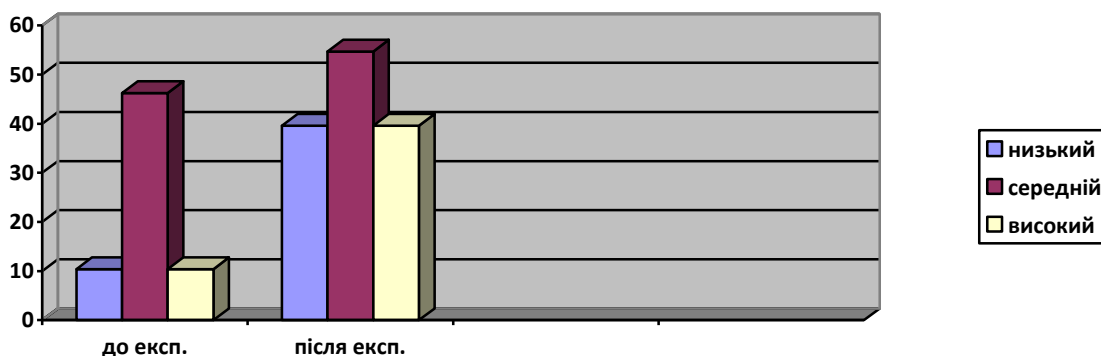

Рис. 3.8. Динаміка рівнів державницької вихованості учнівської молоді ЕГ на початку та наприкінці експерименту.

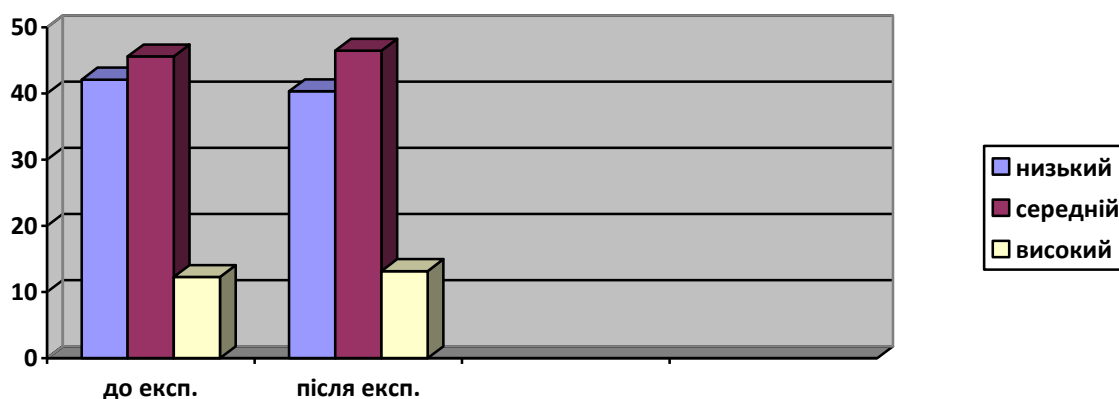

Рис. 3.9. Динаміка рівнів державницької вихованості учнівської молоді КГ на початку та наприкінці експерименту.

На підставі аналізу отриманих емпіричних даних, що характеризують результати впровадження педагогічних умов у навчально-виховний процес позашкільних навчальних закладів, сформульовано низку висновків.

1. Ефективність проведеної дослідницько-експериментальної роботи зі створення педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах підтверджена позитивною

динамікою щодо сформованості ціннісно-когнітивного критерія; позитивними якісними показниками сформованості емоційно-мотиваційного критерія; якісними показниками розвитку діяльнісно-вчинкового критерія.

2. Позитивна динаміка щодо процесу державницького виховання учнівської молоді до впровадження до та після проведення формувального етапу експерименту залежить від практичної реалізації усвідомлених знань зі специфіки даного виховання та від вміння вихователів організувати цілісний виховний процес.

3. Методи математичної статистики доводять, що використання обраного комплексу методів позитивно впливає на процес державницького виховання учнівської молоді.

4. Одержані результати дослідницько-експериментальної роботи підтверджують ефективність і доцільність розроблених педагогічних умов.

5. Унаслідок аналізу результатів дослідницько-експериментальної роботи підсумовано, що позитивна динаміка помітна за всіма показниками державницького виховання. За результатами дослідження констатовано підвищення рівня сформованості знань, умінь і навичок відповідно до визначених критеріїв та показників в експериментальній групі.

6. Узагальнення результатів формувального експерименту послугувало підставою для загальних висновків про те, що педагогічні умови та методика їх впровадження у діяльності позашкільних навчальних закладів є достатньо ефективними в аспекті державницького виховання учнівської молоді.

Висновки до 3 розділу

У розділі теоретично обґрунтовано педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах, подано хід, методичне забезпечення та результати педагогічного експерименту. На основі аналізу та узагальнення отриманих експериментальних даних обґрунтовано такі умови: забезпечення позитивної мотивації та установки

на формування позиції «Я – державник» в процесі діалогової взаємодії вихователя з вихованцем; застосування різноманітних форм та методів виховної роботи відповідно до ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території.

Формування позиції «Я – державник» в учнівської молоді, що полягає у її природній спрямованості від несвідомого до усвідомленого, зумовлює необхідність побудови систематичної роботи педагогічного працівника у напрямі державницької позиції – від їх неусвідомленого прояву до усвідомленої оцінки і позитивної зміни та трансформації.

За результатами проведеного дослідження нами було встановлено, що в експериментальній групі суттєво збільшилася кількість учнів, які належали до середнього та високого рівнів державницької вихованості, та зменшення їх кількості на низькому рівні. Так, якщо до експерименту низький рівень становив 43,39 % респондентів, то після експерименту – 5,66 %. Середній рівень до експерименту налічував 46,23 %, то після експерименту – 54,72 %, високий рівень до експерименту – 10,38 %, після експерименту – 39,62 %. Отже, низький рівень державницької вихованості в експериментальній групі зменшився на 37,73 %, середній рівень збільшився на 8,49 %, тоді як на високому рівні відбулося збільшення на 29,24 %.

У контрольній групі аналогічних суттєвих змін у динаміці рівнів державницької вихованості не зафіксовано. За результатами експерименту доведено, що на низькому рівні залишилися 40,35 % учнів, на середньому – 46,49 % учнів, на високому – 13,16 % учнів. Цим підтверджується ефективність розроблених педагогічних умов державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах.

Згідно з отриманими результатами щодо рівнів державницької вихованості учнівської молоді в експериментальній і контрольній групах підсумовано, що в контрольній групі рівень сформованості державницької

вихованості не істотно підвищився із низького до середнього.

Кількісний аналіз даних свідчить про суттєві зміни в результатах експериментальної групи: встановлено позитивну динаміку зростання рівнів державницької вихованості.

Унаслідок порівняльного аналізу державницького виховання учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах в експериментальній та контрольній групах на початку експерименту й після його завершення констатовано підвищення рівня цього напрямку виховання, що доводить ефективність розроблених педагогічних умов.

Матеріали розділу апробовані у таких роботах автора: «Формування державницької позиції учнівської молоді позашкільних навчальних закладів як виховна система» [92]; «Формування державницької свідомості учнівської молоді в умовах позашкільних закладів як педагогічна проблема» [96]; «Позашкільні заклади як інститут забезпечення державницького виховання: експериментальне дослідження» [98].

ВИСНОВКИ

У межах наукового пошуку виконано теоретичне й експериментальне дослідження проблеми державницького виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу. Отримані результати слугують підставою для низки вмотивованих висновків.

1. Проаналізовано історико-педагогічний аспект державницького виховання та схарактеризовано сутність поняття «державницьке виховання». На основі теоретичного аналізу проблеми уточнено, що упродовж історичних етапів розвитку виховний процес набув суттєвих змін. Зазначено, що виховна система сьогодення спрямована на розвиток компетентності, творчості, інтелігентності, духовно-морального потенціалу. Так, виховання людини, яка є представником своєї держави, є складним і довготривалим процесом. Встановлено, що підвищення рівня виховного впливу значно сприятиме покращенню людських якостей та міцності держави.

Аналіз наукових джерел доводить, що в умовах сьогодення вагоме значення має державницьке виховання у діяльності позашкільного навчального закладу. Подолання даної проблеми дає змогу усунути протиріччя між необхідністю створення ефективних педагогічних умов і браком належного науково-теоретичного обґрунтування цього процесу. У цілому здійснений аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що при вирішенні даної проблеми необхідно зосереджувати увагу на виконанні окремих завдань позашкільного навчального закладу, а саме: зміст спеціальної підготовки педагогів до державницького виховання; широке впровадження інтерактивних технологій та методів у процесі реалізації державницького виховання. Наголошено, що комплексний підхід до розв'язання даної проблеми сприятиме покращенню розвитку державницької вихованості учнівської молоді.

Теоретико-методологічний аналіз наукових праць дав змогу схарактеризувати сутність поняття «державницьке виховання». Так,

«державницьке виховання» представлено як процес впливу вчителів і батьків на учнів з метою виховання в них духовно-моральних цінностей, національно-патріотичних почуттів, громадянськості, формування ідеалу свідомого політичного діяча, який служить народу, що проживає на території, за яку влада несе відповідальність.

2. Досліджено виховний потенціал позашкільних навчальних закладів для оптимізації системи державницького виховання учнівської молоді. Унаслідок осмислення фахової літератури з проблеми дослідження та практичного досвіду визначено, що з огляду на реалії сьогодення, виховний потенціал позашкільних навчальних закладів полягає у створенні необхідних умов для оновлення виховного процесу, що має сприяти подальшому вдосконаленню навчально-виховного процесу позашкільного навчального закладу до впровадження державницького виховання.

3. Визначено критерії, показники й рівні державницької вихованості в учнівської молоді. Критеріями державницької вихованості є: ціннісно-когнітивний (знання про духовні, соціально-моральні та політичні цінності держави, здатність реалізовувати соціально-моральні знання); емоційно-мотиваційний (сформованість національно-патріотичних почуттів, наявність почуття особистої відповідальності за розвиток держави, інтерес до сприйняття себе з позиції «Я – державник»); діяльнісно-вчинковий (готовність відстоювати інтереси народу й служити йому, здійснювати патріотичні вчинки; уміння активізувати й організувати дії оточення для утвердження духовних, соціально-моральних і політичних цінностей власної держави). Відповідно до зазначених критеріїв і показників, а також за результатами тестування та анкетування учнівської молоді, яка відвідує позашкільні навчальні заклади, визначено рівні державницької вихованості (високий, середній, низький) та надано їх детальну характеристику.

4. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови державницького виховання учнівської молоді у позашкільних навчальних закладах. Так, у нашому дослідженні виокремлено

наступні педагогічні умови: забезпечення позитивної мотивації та установки на формування позиції «Я – державник» в процесі діалогової взаємодії вихователя з вихованцем; застосування різноманітних форм та методів виховної роботи відповідно до ступеня активності громадянської позиції та інтелектуальних якостей учнівської молоді; реалізація стосунків у системі «вихователь – вихованці – батьки» з урахуванням специфіки організації політичної влади для населення, яке мешкає на певній території.

Для впровадження педагогічних умов обрано як групові, так і індивідуальні форми роботи, що було урізноманітнено іграми, бесідами, вправами тощо. Серед ефективних занять виокремлено практичні заняття патріотичної спрямованості, брифінги, семінари, круглі столи, конференції, тощо, а також такі форми роботи, як акція «Сім чудес України», перегляд та обговорення кінофільмів; соціально-виховний проект «Дослідник чудес», цикл тренінгових вправ, спрямованих на розвиток критичного мислення «Державник-fast».

Порівняльний аналіз результатів експерименту довів, що в учнів, які знаходилися у експериментальній групі, після проведення роботи зафіксовано позитивну динаміку високого рівня, що зріс на 29,24 %. Учні, що знаходилися на середньому рівні, продемонстрували певні позитивні зміни (+8,49 %). Кількість учнів, що були на низькому рівні державницької вихованості, суттєво зменшилася на 37,73 %. У контрольній групі суттєвих змін не зафіксовано, після проведення роботи спостерігалось незначне зменшення кількості учнів, що знаходилися на низькому рівні (-1,76 %).

Проведене дослідження не вичерпало всіх аспектів теоретичного та методичного пошуку розв'язання проблеми державницького виховання учнівської молоді.

Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з процесом формування досвіду у прояві позиції «Я – державник». Перспективою *подальших досліджень* є лонгітюдні дослідження зростання рівнів державницького виховання в умовах розбудови України як європейської

держави, розширення експериментальної роботи відповідно специфіки закладів освіти та їх виховного потенціалу.

Зважаючи на актуальність досліджуваної теми, *рекомендовано*: запровадити у роботу позашкільних закладів освіти тренінгові вправи та спеціальні методики державницького виховання, передбачити в системі підвищення кваліфікації вчителів семінари «Особливості державницького виховання учнівської молоді», «Форми і методи державницького виховання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алфімов, В., Вітко, Т. (2010). *Діяльність клубу «Інтелігент» у виховній системі ліцею*. Рідна школа. № 4-5. 69-71.
2. Амонашвили, Ш. (2017). *Как любит детей. Опыт самоанализа*. Москва: Амрита.
3. Аристотель. (1983). *Сочинения: в 4 т.* Москва : МЫСЛЬ, Т. 4.
4. Берека, В. Є. (2001). *Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957-2000 рр.)* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
5. Бех, І. Д. (1997). *Цінності як ядро особистості*. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. (ред.) О. В. Сухомлинська ; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. Київ. 8-11.
6. Бех, І. Д. (2008). *Виховання особистості: підручник*. Київ: Либідь.
7. Бех, І. Д. (2006). *Виховний потенціал позашкільної освіти*. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: зб. матеріалів наук.практ. конф. кол. авт. К. 4-10.
8. Бех, І. Д. (2014). *«Наголос – державницьке виховання»*. Освіта: громад. політ. тижневик. № 47. 3.
9. Бех, І. Д. (2016). Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. ПІВ НАПН України. Вип. 20. Кн.1. 6-11.
10. Болгаріна, В. С. Терещенко, Ю. І. (1997). *Ідеал: цінність і духовний вектор*. Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. (ред.) О. В. Сухомлинська; АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні. Київ. 16-19.
11. *Большой толковый социологический словарь (Collins)* (1999). Дэвид Джери, Джулия Джери; пер. с англ. Москва : Вече, АСТ, Т. 1 (А – О).
12. *Большой юридический словарь*. (2001). В. Н. Додонов, В. Д. Ермаков и др. Москва : ИНФРА-М.

13. Бондарук, Т., Владимирський-Буданов, М. (1996). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; [редкол.: Римаренко Ю.І. (відп. ред.) та ін.]. Київ : Довіра, Генеза, 832.
14. Бондрухін, В. М., Довжук, І. В. Литвиненко, В. Ф. (2001). *Нариси з історії української державності (XX століття)*. Луганськ : СНУ.
15. Бочковський, О. І. (1932). Народ – собі [Товариство прихильників української господарської академії]. Прага-Подєбради : Друкарня «Legiografie».
16. Будков, Д., Веденєєв, Д. (2004). Слово правди про Україну. Міжнародна інформаційна діяльність Української держави 1917-1923 рр. Київ : Вид-во «К.І.С.».
17. Васюта, І. (1996). *Західноукраїнська державність 1918-1920 рр.: альтернативні типи становлення і причини падіння*. (Третій міжнародний конгрес україністів 26-29 серпня Історія). Харків. 82-87.
18. Ващенко, Г. (2003). Хвороби в галузі національної пам'яті. К.: Школяр. Фада ЛТД.
19. Вербицький, В. В., Литовченко, О. В., Ковбасенко, Л. І. та ін. (2012). *Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу* (Коллективна монографія). Київ : Педагогічна думка.
20. Верига, В. (2005). *Визвольні змагання в Україні 1914-1923*. Львів, Т. 1.
21. Винниченко, В. К. (1920). *Українська державність*. Відень; Київ.
22. Винниченко, В. К. (1990). *Відродження нації (Історія української революції марець 1917 р. грудень 1919 р.) Ч. III*. Репринтне відтворення видання 1920 року. Київ: Вид-во політичної літератури України.
23. *Виховні системи у контексті життєтворчості особистості: Практико зорієнтований збірник* (2006). (Ред.) Г.О.Терпиловська К.:ТОВ «Енергія плюс».
24. Віднянський, С. В. (2001). *Україна в Європі у минулому столітті: від об'єкта до суб'єкта міжнародних відносин*. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Київ. Вип. 10. 9-21.

25. Вілкул, Т. Л. (2012). *Руська Правда*. Енциклопедія історії України : у 10 т. редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Наук. думка, Т. 9. 391.
26. *Всемирная энциклопедия: Философия* (2001). (Ред.) А. А. Грицанов. Москва: АСТ, МН.: Харвест, Современный литератор.
27. Гавлітіна, Т. М. (2007). *Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
28. Гевко, О. І. (2003). *Національно-патріотичне виховання студентів вищих педагогічних закладів засобами декоративно-ужиткового мистецтва* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
29. Гегель, Г. В. (1990). *Философия права; пер. с нем.* (Ред.) Д. А. Керимов и В. С. Нерсесян. Москва: МЫСЛЬ.
30. Головченко, В. (1999). *Соборна Україна на міжнародній арені 1919 р.: надії і втрачені шанси. Українська соборність: ідея, досвід, проблеми*. Київ, 212–220.
31. Головчук, С. Ю. (2018). *Проблема виховання патріота-державника у педагогічній спадщині Григорія Ващенка (1878–1967)* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
32. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
33. Гошуляк, І. (1996). *Проблема соборності України в контексті національного державотворення 1917-1920 рр. Незалежність України: історичні витoki та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 22 серпня 1996 р.)*. Київ, 53–62.
34. Гошуляк, І. (2002). *Історичне значення Української революції 1917-1920 рр. та причини її поразки. Пам'ять століть*. Київ, № 3 (36). 18-33.
35. *Декларація принципів толерантності від 16.11.1995*. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
36. *Державна Національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття»*. (1994). К.: Райдуга, 4.

37. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми (2003). За ред. В.М. Князева та ін. К.: Вид-во НАДУ.
38. Держалюк, М. С. (1998). *Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917-1922 роках*. Київ : Оріяни.
39. Доватур, А. И. (1983). *«Политика» Аристотеля. Аристотель. Сочинения: в 4 т. ; пер. с древнегреч.* Москва: Мысль, Т. 4.
40. Докучаєва, В. В. (2005). *Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі (Монографія)*. Луганськ.
41. Донцов, Д. (1991). *Дух нашої давнини*. 2-ге вид. Дрогобич: Відродження.
42. Доценко, О. (1923). *Літопис української революції*. Матеріали й документи до історії української революції. 1917-1922. Львів.
43. Дубасенюк, О. А. (2005). *Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст. Основні засади розвитку професійної освіти : збірник документів і матеріалів*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, Ч. I, 121-133.
44. *Духовні цінності українського народу*. (1999). Івано-Франківськ : Плай, 293.
45. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери*. 2-ге вид. (2013). За заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум.
46. Євтух, М. Б. (1996). *Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ століття)* (Дис. у формі наук. доповіді д-ра пед. наук). Київ.
47. *Закон України «Про позашкільну освіту»* (2001). Освіта України. Нормативно-правові документи. К.: Міленіум, 227-263.
48. Заруба, В. (2004). *Історик держави і права України академік Михайло Слабченко*. Дніпропетровськ, 278-298.
49. *Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923*. (2001). Документи і матеріали: у 5 т. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, Т. 2: Державотворчі та адміністративно-організаційні процеси.

50. Зеленов, Є. А. (2008). *Теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді* (Монографія). Луганськ : Ноулідж.
51. Зленко, А. (2003). *Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін*. Харків : Фоліо.
52. Зубалій, М., Білоцерківець, І. (2014). *Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи з хортингу. Теорія і методика хортингу. Вип. 2, 21-27.*
53. Ївженко, Ю. В. (2017), *Формування у студентської молоді почуття громадянськості в молодіжних громадських організація* (Дис. канд. пед. Наук). Київ.
54. *Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний словник.* (1998). За ред. кол. Ю. І. Римаренко, В. Г. Кремень, О. М. Мироненко та ін. Київ; Донецьк.
55. Кендзьор, П. І. (2004). *Інноваційні форми організації громадянського виховання старшокласників у позакласній роботі* (Дис. канд. пед. наук). Київ.
56. Кершенштайнер, Г. (1918). *Що таке державно-громадянське виховання. Раїштат*, Київ.
57. Ковбасенко, Л. І. (2000). *Організаційнопедагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу* (Методичний посібник). К.: ІМЗН, 33.
58. Комаровська, О. А. (2015). *Теоретико-методичні засади розвитку художньо обдарованої особистості у школах естетичного виховання* (Автореф. дис. д-ра пед. наук). Київ.
59. Кононко, О. Л. (2008). *Енциклопедія освіти*. Акад. пед. наук України; (Ред.) В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 87-88.
60. *Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України: від 16.06.2015 р. № 641* (2015). К.: М-во освіти і науки України.
61. *Концепція національно-патріотичного виховання молоді (наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства*

освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України: від 27.10.2009 р. № 3754/981/538/4 (2009). К.: М-во освіти і науки України.

62. Концепція національно-патріотичного виховання молоді: наказ МОНУ № 3754/981/538/49 від 27.10.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovopatriotichna-robota/normativno-pravova-bazavijskovo-patriotichnogo-vihovannya/konczepczijanaczionalno-patriotichnogo-vihovannyamolodi.html>

63. Концепція позашкільної освіти і виховання: затверджено колегією Міністерства освіти України (протокол № 16/3-8 від 25 грудня 1996 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/pkpo.pdf>

64. Кремень, В. (2011). *Інновація – alter ego глобалізації*. Рідна школа. № 3, 3-8.

65. Кремень, В. Г. (2004). *Створюємо освіту майбутнього*. Освіта. Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. № 27 (5103), 1-2.

66. Кузнецов, В. Г. (ред.) (2005). *Словарь философских терминов*. Москва : ИНФРА-М.

67. Кульчицька, О. І., Музика, О. О. (1999). *Зовнішні та внутрішні чинники мотивації творчої активності обдарованої особистості*. Духовність як основа консолідації суспільства. Міжвідомчий науковий збірник. (авт. колект.: А. Л. Комарова, С. І. Табачківський та ін.). Київ: Науково-дослідний інститут «Проблема людини», Том 16, 342-348.

68. Кушніренко, І. Ю. (2008). *Міжнаціональна толерантність в політичному процесі сучасної України* (Автореф. дис. канд. політ. наук). Одеса.

69. Лациба, М. В. Вінніков, О. Ю. (2008). *Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: оцінка рішень*. Друге півріччя 2007 р. Укр. незалеж. центр політ. дослідж. К.

70. Лисяк-Рудницький, І. (1973). *Між історією та політикою*. Мюнхен : Сучасність.
71. Литвин, М. (2000). *ЗУНР на геополітичній карті Центрально-Східної Європи*. Україна: культурна спадщина, національна свідомість. Львів, Вип. 6: Західно-Українська Народна Республіка: історія і традиції, 208-229.
72. Литовченко, О. (2015). *Роль позашкільних навчальних закладів у формуванні світогляду та ціннісних орієнтацій учнів*. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб.наук.пр. Київ, Вип.19 (Кн.1), 330-340.
73. Максимюк, С. П. (2009). *Педагогіка: навч. посіб.* Київ : Кондор.
74. Марчук, В. П. (уклад.) (2003). *Словник юридичних термінів*. Київ : МАУП.
75. Мачуський, В. В., Гаврилюк, В. Ю. (2006). *Формування творчої активності старшокласників у клубах позашкільних навчальних закладів: Навчально-методичний посібник*. Біла Церква: КОППОПК.
76. Мельникова, І. М. (1993). *Позашкільні заклади України : основні напрямки розвитку та оновлення діяльності*. Концепція. К. : Освіта.
77. *Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах, додаток до Наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 (2015)*. К.: М-во освіти і науки України.
78. Мироненко, О. М. (1997). *Українське державотворення*. Київ : Либідь.
79. Мірчук, П. (1967). *Українська державність. 1917-1920*. Філадельфія.
80. Москальова, Л.Ю., Яковенко І.О. (2016). *Християнська етика як ідейне джерело творення й розвитку історико-педагогічної думки на Україні XVI - XVII століття*. Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Мелітополь, 3-4 червня 2016р.). : Вид-во МДПУ ім.Б.Хмельницького, 149-52.

81. *Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні* / Освіта України. № 94 (від 3.12. 2004 р.), 6-10.
82. Нижник, Н. Р., Машков, О. А., (Ред.) Н. Р. Нижник. (1998). *Системний підхід в організації державного управління : навч. Посібник*. К. : Вид-во УАДУ.
83. Остапчук, О. (2005). *Ефективні педагогічні системи : інноваційна стратегія проектування*. Рідна школа. № 8, 16-19.
84. Павленко, Ю. (1995). *Українська державність у 1917-1919 рр. (історико-генетичний аналіз)*. Київ : Манускрипт.
85. *Педагогічний словник* (2001). Редкол. : М. Д. Ярмаченко, І. А. Зязюн, В. М. Мадзігон, Н. Г. Ничкало, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська та ін. Київ : Педагогічна думка.
86. Пинзеник, О. М. (2006). *Педагогічна майстерність викладача вищої школи як передумова якісної громадянської освіти студентської молоді*. Зміст громадянської освіти і виховання: історія, реалії, перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Херсон, 14-15 вересня 2006 р.). : РІЛО, 117-118.
87. Платон (1994). *Собрание починений: в 4-х т. Т.4*. Москва: Мысль.
88. *Позашкільна освіта: історичні поступи та здобутки* (2008). Зб. матеріалів Всеукраїнської педагогічної конференції (Київ, 2-3 грудня 2008 р.) (Ред.) Вербицький В. В. К.: АБЕРС.
89. Пометун, О. (2007). *Енциклопедія інтерактивного навчання*. Вид-во А.С.К.
90. Пометун, О. (2007). *Інтерактивні методика та система навчання*. Київ, Шкільний світ.
91. Попенко, Я. В. (2015). *«Українське питання» під час роботи Паризької мирної конференції: невикористані шанси та втрачені можливості (січень 1919 – січень 1920 рр.)*. Актуальні проблеми історії України нової і новітньої доби (Монографія). Мелітополь : Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 131-164.

92. Попенко, Я. В. (2009). *Реалізація державницької ідеї за доби Гетьманату П. Скоропадського*. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, Вип. XXVII, 113-117.
93. *Пріоритети національної стратегії збалансованого (стійкого) розвитку України* (2003). Погляд НУО. К.: Діа.
94. *Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття)»: постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.1993 р. № 896*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
95. *Про загальну середню освіту*: Закон України від 13.05.1999 р. № 651-XIV. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
96. *Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді*: Указ Президента України від 25.10.2002 р. № 948/2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/948/2002>
97. *Про Національну доктрину розвитку освіти*: Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>
98. *Про позашкільну освіту*: Закон України від 22.06. 2000 р. № 1841 – III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
99. *Програма розвитку позашкільних навчальних закладів* (2002). Освіта України. № 28, 8-9.
100. Пустовіт, Г. П. (2012). *Теоретичні концепти мети сучасної позашкільної освіти і виховання*. Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. Київ : Педагогічна думка, Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти, 95-107.

101. Пустовіт, Г. П. (2004). *Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах* (Монографія). К. Луганськ: Альма-матер.
102. Пустовіт, Г. П. (2005). *Соціалізація підлітків у процесі гурткової роботи у позашкільному навчальному закладі*. Соціальна педагогіка: теорія і практика. №3, 36-44.
103. Реєнт, О. (1997). *Проблеми реалізації української державницької ідеї в часи визвольних змагань (1917-1921 рр.)*. Незалежність України: історичні витоки та перспективи: матеріали наук.-пр. конф. (Київ, 22 серпня 1996 р.), 48-53.
104. Рибалка, В. (1996). *Психологія розвитку творчої особистості*. К.: ІЗМН.
105. Рождественский, Ю. В. (2002). *Словарь терминов*. (Общеобразовательный тезаурус) Мораль. Нравственность. Этика. Москва : Наука, 54.
106. Русова, С. (1918). *Позашкільна освіта. Засоби її переведення*. К.: Дзвін.
107. Савенко, Н. І., Ковганич, Г. Г., Кириченко, В. І., Єрмаков, І. Г. (2009). *Прогностичні орієнтири інноваційного розвитку позашкільного закладу: Практико зорієнтований посібник*. Х. : Витдавництво «Точка».
108. Світлицький, А. А., Межейко, В. І. Власова, Н. Ф. та ін. (2009). *Запорізька обласна концепція патріотичного виховання громадян України*. Запоріжжя : Акцент.
109. Сенік, А. М. (2016). *Виховний вплив позашкільних закладів на оптимізацію державницького виховання учнівської молоді*. *Вісник Дніпропетровського університету імені А. Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. №1 (11), 106-111.
110. Сенік, А. М. (2016). *Формування державницької свідомості учнівської молоді в умовах позашкільних закладів як педагогічна проблема*. *Тенденції розвитку психології та педагогіки*: матеріали Міжнародної наук.-практ.конф. (Київ,4-5 листоп. 2016р.). Київ, 51-53.

111. Сенник, А. М. (2017). Формування державницької позиції учнівської молоді позашкільних навчальних закладів як виховна система. *Педагогічний часопис Волині : науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки. №3 (6), 28-36.*
112. Сенник, А. М. (2015). Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого. *Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка. № 7 (296), 61-663.*
113. Сенник, А. М. (2015). Теоретичні аспекти визначення поняття «державницьке виховання учнівської молоді». *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. № 1(4), 365-371.*
114. Сенник, А. М. (2016). Актуальність ідей Б. Хмельницького у системі державницького виховання сьогодення. *Еврика : наук.-практ. журнал. № 1 (3). Мелітополь, 51-53.*
115. Сенник, А. М. (2016). Наукові підходи до процесу формування державницької позиції молоді в умовах позашкільного навчального закладу: теоретичні та практичні аспекти. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсон, Вип. LXXIV. Т. 2. С. 64-69.*
116. Сенник, А. М. (2016). Позашкільна освіта і державницьке виховання як зразок самовизначення учнівської молоді. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір (Мелітополь, 3-4 червня 2016). Ч. II. Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення, 191-193.*
117. Сенник, А. М. (2016). Позашкільні заклади як інститут забезпечення державницького виховання: експериментальне дослідження. *VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ medzinárodný nekonferenčný zborník. Vydala: © Prešovská univerzita v Prešove, 390-394.*
118. Сенник, А. М. (2017). Критерії, показники та рівні державницької вихованості учнівської молоді: діагностичний інструментарій для виховної роботи в позашкільних навчальних закладах. *Науковий вісник*

Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. № 1 (18), 272-278.

119. Сенік, А. М. (2018). Виховання державницького ідеалу в учнівській молоді засобами проектної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць*. Запоріжжя: КПУ, № 60. Т.1, 148-152.

120. Сергійчук, В. І. (2002). Неусвідомлення України. Ставлення світу до Української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. Львів : Свічадо.

121. Сидорова, О. В. (2010). *Управлінські функції керівника освітнього закладу*. Управління школою. № 2 (266), 28-29.

122. Сиротенко, А. Й. (2006). *Громадянське виховання учнівської молоді у позашкільній роботі*. Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: Зб. матеріалів наук.-практ. конф. Кол. авт. К., 4-8.

123. *Система діяльності обласних відділень МАН України у формуванні креативної культури учнівської молоді (2007) : матеріали конференції з нагоди 10-ї річниці діяльності Івано-Франківського обласного відділення МАН України*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 225.

124. Слюсаренко, А. Г., Томенко, М. В. (1997). *Історія української Конституції*. Київ: Право.

125. Смолій, В. А. (2001). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ: Альтернативи.

126. Смолій, В., Степанков В. (1997). *Українська державна ідея*. Київ,

127. Снігур, Л. А. (2000). *Розвиток громадянської особистості: етапи формування*. Наука і освіта. № 4, 74-76.

128. Солдатенко, В. Ф. (1998). *Українська революція і державність*. Київ.

129. *Соціологія: словник термінів і понять (2006)*. Ред.кол: Є. А.Біленький, М. А. Козловець, І. В. Саух, В. О. Федоренко, А. А. Котвицький, В. В. Цибульський, А. С. Жиловага, В. М. Дебой. Київ : Вид-во «Кондор»

130. *Стратегія розвитку позашкільної освіти* (2018). (Ред.) О. В. Биковської. К.: ІВЦ АЛКОН.
131. Субботин, А. Д. (1974). *Фрэнсис Бекон*. Москва : Мысль.
132. Сухомлинский, В. А. (1971). *Рождение гражданина*. Пер. с укр. Н. Дангуловой. М. : Мол. гвардія.
133. Сухомлинский, В. А. (1979). *Избранные произведения* : в 5 т. К. : Рад. школа, Т. 4.
134. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* (2017): матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2016 рік. Ред. І. Д. Бех, Ж. В. Петрочко. Івано-Франківськ : НАІР, Вип. 5.
135. Сущенко, Т. І. (1996). *Позашкільна педагогіка*: Навчальний посібник. К.: ІСДО.
136. Сущенко, Т. І. (2010). *Теоретические аспекты педагогического творчества воспитания и управления им*. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. Запоріжжя, Вип. 9, 147-156.
137. Таланчук, Н. М. (1991). *Введение в неопедагогику*. (2001). Москва : Педагогіка. *Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т.* Ред. кол. Т. Гунчак, О. Сліпушко та ін. Київ: Дніпро, Т. VI: 90-ті роки XIX 20-ті роки XX ст.
138. Тихенко, Л. В., Бондар, Л. М., Перепелиця, Н. В., Сидоренко, Н. Ю. (2008). *Розвиток творчих здібностей дітей та учнівської молоді в креативному позашкільному навчально-виховному мікросоціумі*. З досвіду роботи Сумського обласного центру позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю. Суми: ВТД йНотаббене».
139. Тищик, Б. Й., Вівчаренко, О. А., Лешкович, Н. О. (2000). *Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.)* (Монографія). Львів; Івано-Франківськ: Світ.
140. Ткач, В. (2006). *Управлінська культура майбутнього спеціаліста у контексті особистісно орієнтованої освіти*. Рідна школа. № 6 (917), 18-20.

141. Толстой, Л. Н. (1989). Педагогические сочинения. Москва : Педагогика.
142. *Тренінги розвитку педагогічної майстерності* (2012). Авт.-уклад. Ю. С. Запрожцева. Київ : Шк. світ, (Бібліотека «Шкільного світу»).
143. *Українська державність у ХХ столітті* (1996). Історико-політологічний аналіз. Київ: Політична думка.
144. *Українська революція і державність (1917-1920 рр.)* (1998). Авт. колектив Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк та ін. Київ: Парламентське вид-во.
145. *Українські народні думи та історичні пісні* (1955). Упор. П.Д. Павлій, М.С. Родіна, М.П. Стельмах. За ред. М.Т. Рильського. К. : Вид-во АН УРСР.
146. *Ушинский, К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2 т.* (1974). Под ред. А. И. Пискунова [и др.]. Москва : Педагогика, Т. 1.
147. *Философский словарь* (2003). Москва : Республика.
148. *Философский энциклопедический словарь* (1989). Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. 2-е изд. Москва : Сов. энциклопедия.
149. Фихте, И. Г. (1993). *Сочинения: в 2 т.* / сост. и примеч. Владимира Волжского. СПб.: Мифрил, Т. II.
150. Фогель, Т. М. (2013). *Виховання культури міжетнічних стосунків підлітків у процесі позакласної роботи* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Тернопіль.
151. Чупрій, Л. В. (2006). *Патріотичне виховання в Україні: стан і перспективи*. К. : Навчальна книга.
152. Шевченко, Г. П. (2004). *Духовність і цінності життя. Духовність особистості : методологія, теорія і практика: зб. наук. пр.* Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, Вип. 5, 3-15.
153. Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів: у 6 т.* Київ: Наукова думка, Т. 5.
154. Шлемкевич, М. (1992). *Загублена українська людина*. Київ: МП «Фенікс».

155. Щекатунова, Г. (2011). *Інноваційний розвиток загальноосвітніх навчальних закладів незалежної України: творення школи майбутнього*. Рідна школа. № 6, 21-27.
156. Эльконин, Б. Д. (2008). *Психология развития*. Москва: Академия.
157. Ягупов, В. В. (2002). Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь.
158. Яневський, Д. (2003). *Політичні системи України 1917-1920 років: спроби творення і причини поразки*. Київ : Дух і літера.
159. Янісів, Ю. (2013). Природа і сутність сучасних освітніх інновацій. Директор школи, ліцею, гімназії. № 1, 25-29.
160. Åslund, Olof; Grönqvist, Hans; Hall, Caroline King Barnard; Vlachos, Jonas (2015) Education and criminal behavior: insights from an expansion of upper secondary school. URL:<http://hdl.handle.net/10419/129376>
161. Christian Imdorf, Laura Alexandra Helbling, Akio Inui (2017). Transition systems and non-standard employment in early career: comparing Japan and Switzerland. Journal of Education and Work. URL:<https://doi.org/10.1080/13639080.2016.1243234>
162. Educational studies, (2014) Copyright C. American Educational Studies Association. Performing Allegiance: An Adolescent Refugee's Construction of Patriotism, 447-463.
163. Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department Staff Report May 2004 The Intergenerational State: Education and Pensions. Michele Boldrin. University of Minnesota, Federal Reserve Bank of Minneapolis, and Center for Economic Policy Research, 336.
164. Goloborodko, A. Chelysheva, I., S. Galazova, O. Kravets, A. Rudkovsky (2018). The use of media education technologies in the patriotic education of students in the context of the modernization of pedagogical education. Media Education. № 1, 101-106.
165. Green, A. (1997). Education, Globalization and the Nation State. URL: <https://www.researchgate.net/publication/234629585>

166. Green, A. (2014). Education and the State Whatever Happened to Education as a Public Good? . URL:<https://www.researchgate.net/publication/275333252>
167. Haim Eshach (2007). Bridging In-school and Out-of-school Learning: Formal, Non-Formal, and Informal Education. URL:<https://www.researchgate.net/publication/225729733>
168. Kahne, J., Middaugh, E. (2006) Is patriotism good for democracy? A study of high school seniors' patriotic commitments. Phi Delta Kappan, journals.sagepub.com
169. Karmokar, S. (2018). Outreach programmes using the Triple Helix model to encourage interest in Science and Technology among underrepresented youth. URL: <https://ojs.lboro.ac.uk/DATE/article/view/2279>
170. Licheng Qian, Bin Xu & Dingding Chen (2016): Does History Education Promote Nationalism in China? A 'Limited Effect' Explanation, Journal of Contemporary China. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/10670564.2016.1223103>
171. Per Mouritsen, Astrid Jaeger (2018). Designing Civic Education for Diverse Societies. Models, tradeoffs, and outcomes. Migration policy institute Europe . URL: <https://www.migrationpolicy.org/research/designing-civic-education-diverse-societies-models-tradeoffs-and-outcomes>
172. Peter Gries, Huajian Cai, H. Michael Crowson (2011). Patriotism, Nationalism and China's US Policy: Structures and Consequences of Chinese National Identity. URL: <https://www.researchgate.net/publication/259406852>
173. Richez, Jean-Claude (2017). «Participation and civic dialogue» through the prism of public policy in franc. Thinking seriously about youth work and how to prepare people to do it. Council of Europe Publishing F-67075 Strasbourg Cedex. URL:<http://book.coe.int>, 389
174. Senik, A. M. (2016). Formation of pupil's position «I am the statist» in extracurricular educational institutions in Ukraine: diagnostic research results. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie* Nr4 (48). Lodz. Wydawnictwo Naukowe Wyzszej Szkoły Informatyki i Umiejetnosci, 15–21.

175. The State Of The Youth Development (2018). June 07, 2018. URL:<http://www.ydinstitute.org/newsandupdates/2018/6/7/state-of-the-youth-nyc-2018>.

176. There's Still Not Justice: Youth Civic Identity Development Amid Distinct School and Community Contexts BETH C. RUBIN Rutgers, the State University of New Jersey. Youth Civic Identity Development. Teachers College Record Volume 109, Number 2, February 2007, pp. 449–481, Columbia University 0161-468.

177. Zhengisbek Tolen et al. (2013). Formation of civil and patriotic education of youth in Kazakhstan. World Conference on Educational Sciences WCES 2013

178. Zulfiya, M. Hodzhageldievaa, Gulzhan C. Imambekovab, Rysty K. Kerimbayevab, Madina A. Myrkassymovab, Ayauzhan M. Shukeyevab, Laila A. Alpysbayb, Saira T. Bekberdiyevaa (2016). Citizenship as Fundamentals of Youth Upbringing. International journal of environmental & science education, 2016, VOL. 11, N 11, 4587-4594.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНКЕТИ ТА ОПИТУВАЛЬНИКИ (АВТОРСЬКІ)

**«З'ЯСУВАННЯ ОБІЗНАНОСТІ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ З
ДУХОВНИМИ, СОЦІАЛЬНО-МОРАЛЬНИМИ Й ПОЛІТИЧНИМИ
ЦІННОСТЯМИ ДЕРЖАВИ»**

1. Як ти розумієш поняття «духовні цінності держави»?
2. Як ти розумієш поняття «соціально-моральні цінності держави»?
3. Як ти розумієш поняття «політичні цінності держави»?
4. Про кого державні діячі повинні піклуватися найбільше?
5. Як ти вважаєш, які державні діячі піклуються про тебе й твою сім'ю?
6. Чи хотів би ти в майбутньому стати державним діячем і піклуватися про людей?
7. Що потрібно знати державному діячеві?
8. Які знання ти маєш для того, щоб допомагати людям на державному рівні?
9. Чи зміг би ти допомогти людині, яка не є представником твоєї держави?

«З'ЯСУВАННЯ ОБІЗНАНОСТІ УЧНІВ ЩОДО СТРАТЕГІЙ І ТАКТИК УПРАВЛІННЯ СОБОЮ ТА ОТОЧЕННЯМ»

1. Як ти розумієш поняття «управління собою»?
2. Як ти розумієш поняття «управління оточенням»?
3. Чи знаєш ти людину, яка вміє керувати собою та іншими людьми в інтересах розвитку держави?
4. Чи знаєш ти, які бувають стратегії управління собою й оточенням?
5. Чи знаєш ти, які бувають тактики управління собою й оточенням?
6. Чи є хибною маніпулятивна стратегія управління людьми для розвитку держави? Чому?
7. Які обставини спонукають тебе до розвитку вміння управляти собою?
8. Які знання тобі необхідні, щоб вміти управляти іншими людьми для розвитку нашої держави?
9. Чи потрібно тобі мати професійні знання щодо управління собою й оточенням для розвитку держави?

**«ОЦІНКА ВМІННЯ УЧНІВ АНАЛІЗУВАТИ Й ОЦІНЮВАТИ
ВЛАСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ
НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕАЛІВ ДЕРЖАВНИХ ДІЯЧІВ»**

1. Як ти розумієш поняття «національний ідеал державного діяча»?
2. Як ти розумієш поняття «власна діяльність для розвитку твоєї держави»?
3. Які тобі відомі національні ідеали державних діячів?
4. Хто найбільше тобі до вподоби серед сучасних національних ідеалів державних діячів?
5. Як ти вважаєш, чи потрібні нашій державі нові національні ідеали?
6. Чи ти бажаєш своїми вчинками бути схожим на національний ідеал державного діяча?
7. Що, на твою думку, потрібно зробити в нашому суспільстві для того, щоб усім державним діячам довіряли?
8. Що ти можеш зараз зробити для того, щоб стати схожим на сучасний національний ідеал державного діяча?
9. За яких обставин ти зможеш наслідувати сучасні національні ідеали державних діячів у майбутньому?

ОПИТУВАЛЬНИК «ДЕРЖАВ І Я»

1. Державою керує _____
2. Областю керує _____
3. Містом керує _____
4. Символом України є _____
5. Герб України зображено у вигляді _____
6. Прапор України має такі кольори _____
7. Права і свободи громадян України регулюють такі законодавчі документи, як... _____

8. Другий куплет Гімну України починається зі слів

9. Міністерство освіти і науки України створено з метою

10. Міністерство соціальної політики України функціонує для

11. Міністерство охорони здоров'я України вирішує

12. Законодавчий орган влади України називається

13. Перший Президент незалежної України _____

Дякуємо за відповіді!

ПРИКЛАДИ ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

1.

Завдання 1. Як Ви розумієте подані вислови? Занотуйте		
А. Духовні цінності держави – це ...	Б. Соціальні цінності держави – це...	В. Політичні цінності держави – це...
Завдання 2. У поданих клітинках намалюйте по три приклади кожної цінності		
Приклад А1.	Приклад Б1.	Приклад В1.

Приклад А2.	Приклад Б2.	Приклад В2.
Приклад А3.	Приклад Б3.	Приклад В3.

2.

**ЗНАЙДІТЬ ЗВ'ЯЗОК, ПОЗНАЧТЕ СТРІЛКОЮ
ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ДО КОЖНОЇ ЦІННОСТІ**

Мова

Політичні цінності держави

Християнська релігія

Людина з її потребами

Суспільство і його потреби

Національна символіка (прапор, гімн, герб)

Права та свободи

Соціальні цінності держави

Суверенітет

Війна

Мир

Державна влада

Духовні цінності держави

Правопорядок

ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Опитувальник «ДЕРЖАВІЯ»

Опитувальник «ДЕРЖАВІЯ»

1. Державою керує Порошенко П.О. ✓
2. Областю керує — ✓
3. Містом керує Богородиця ✓
4. Символом України є герб ✓
5. Герб України зображено у вигляді тризубця ✓
6. Прапор України має такі кольори синий і жовтий ✓
7. Права і свободи громадян України регулюють такі законодавчі документи, як ... Конституція ✓
8. Другий куплет Гімну України починається зі слів — ✓
9. Міністерство освіти України створено з метою — ✓
10. Міністерство соціальної політики України функціонує для — ✓
11. Міністерство охорони здоров'я України вирішує — ✓
12. Законодавчий орган влади України називається Рада ✓
13. Перший Президент незалежної України Кучма ✓

Дякуємо за відповіді!

1. Державою керує Порошенко президент ✓
2. Областю керує — ✓
3. Містом керує Львів ✓
4. Символом України є Тризуб, Тризуб ✓
5. Герб України зображено у вигляді Тризубця ✓
6. Прапор України має такі кольори жовто-блакитний ✓
7. Права і свободи громадян України регулюють такі законодавчі документи, як ... Конституція ✓
8. Другий куплет Гімну України починається зі слів Земле наша ✓
9. Міністерство освіти України створено з метою здобуття освіти ✓
10. Міністерство соціальної політики України функціонує для — ✓
11. Міністерство охорони здоров'я України вирішує — ✓
12. Законодавчий орган влади України називається — ✓
13. Перший Президент незалежної України Кучма ✓

Дякуємо за відповіді!

Опитувальник «ДЕРЖАВІЯ»

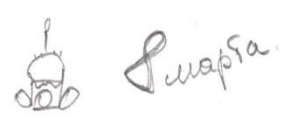
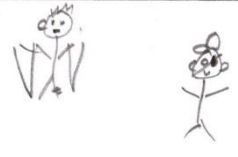

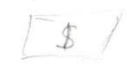

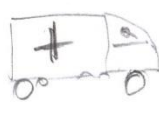
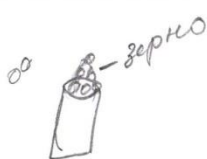
1. Державою керує Порошенко П.О. ✓
2. Областю керує — ✓
3. Містом керує — ✓
4. Символом України є Тризуб; тризуб ✓
5. Герб України зображено у вигляді тризубця ✓
6. Прапор України має такі кольори жовтий, синій; жовтий ✓
7. Права і свободи громадян України регулюють такі законодавчі документи, як ... Конституція ✓
8. Другий куплет Гімну України починається зі слів Земле наша ✓
боронячи, як роса на сонці.
9. Міністерство освіти України створено з метою навчати та по- ✓
—
10. Міністерство соціальної політики України функціонує для — ✓
11. Міністерство охорони здоров'я України вирішує що має ✓
право на життя і ін.
12. Законодавчий орган влади України називається — ✓
13. Перший Президент незалежної України Кучма ✓

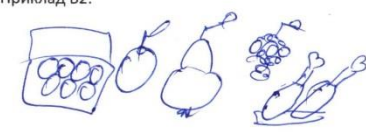

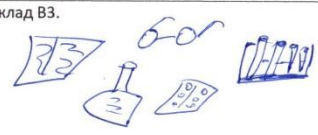
Дякуємо за відповіді!

Опитувальник «ДЕРЖАВІЯ»

1. Державою керує президент Порошенко П.О. ✓
2. Областю керує — ✓
3. Містом керує — ✓
4. Символом України є герб ✓
5. Герб України зображено у вигляді тризубця ✓
6. Прапор України має такі кольори синьо-жовтий, жовто-синий ✓
7. Права і свободи громадян України регулюють такі законодавчі документи, як ... Конституція, Закон ✓
«Про внесення змін до Конституції»
8. Другий куплет Гімну України починається зі слів земле наша ✓
боронячи, як роса на сонці.
9. Міністерство освіти України створено з метою здобуття освіти, ✓
навчання нових поколінь.
10. Міністерство соціальної політики України функціонує для — ✓
11. Міністерство охорони здоров'я України вирішує — ✓
12. Законодавчий орган влади України називається Рада ✓
13. Перший Президент незалежної України Кучма ✓

Дякуємо за відповіді!

<p>1. Як Ви розумієте подані вислови? Занотуйте 2. У поданих клітинках замалюйте по 3 приклади кожної цінності</p>		
<p>А. Духовні цінності держави – це ... захищати бюджет, Соблювати традиції.</p>	<p>Б. Соціальні цінності держави – це... Помогати біднякам, пенсіонерам, інвалідам.</p>	<p>В. Політичні цінності держави – це... Обережати країну територію мирними путями. Договарюватися з іншими країнами в - продавати.</p>
<p>Приклад А1.</p> 	<p>Приклад Б1.</p> 	<p>Приклад В1.</p>
<p>Приклад А2.</p> 	<p>Приклад Б2.</p> 	<p>Приклад В2.</p>
<p>Приклад А3.</p> 	<p>Приклад Б3.</p> 	<p>Приклад В3.</p>

<p>1. Як Ви розумієте подані вислови? Занотуйте 2. У поданих клітинках замалюйте по 3 приклади кожної цінності</p>		
<p>А. Духовні цінності держави – це ... віра народу в державу, та справедливість та чесність держави перед народами</p>	<p>Б. Соціальні цінності держави – це... підприємство держави люди які заступаються захищають</p>	<p>В. Політичні цінності держави – це... Бюджет права, розу- міли, справедливість чесність. розвиток</p>
<p>Приклад А1.</p> <p>Зеркало</p> 	<p>Приклад Б1.</p> <p>Барометр</p> 	<p>Приклад В1.</p>
<p>Приклад А2.</p> <p>Одеяло</p> 	<p>Приклад Б2.</p> <p>інваліди носили ногу</p> 	<p>Приклад В2.</p>
<p>Приклад А3.</p> 	<p>Приклад Б3.</p> <p>Бездомні</p> 	<p>Приклад В3.</p>

<p>1. Як Ви розумієте подані вислови? Занотуйте 2. У поданих клітинках замалюйте по 3 приклади кожної цінності</p>		
<p>А. Духовні цінності держави – це ... віра народу по-перше в Бога, а по-друге в єдність та довіру до нього, щоб в. один до одного.</p>	<p>Б. Соціальні цінності держави – це... допомога безкоштовно на місцевих сім'ях. Добре ставлення між народами один до одного, рівність народу.</p>	<p>В. Політичні цінності держави – це...</p>
<p>Приклад А1.</p>	<p>Приклад Б1.</p>	<p>Приклад В1.</p>
<p>Приклад А2.</p>	<p>Приклад Б2.</p>	<p>Приклад В2.</p>
<p>Приклад А3.</p>	<p>Приклад Б3.</p>	<p>Приклад В3.</p>

<p>1. Як Ви розумієте подані вислови? Занотуйте 2. У поданих клітинках замалюйте по 3 приклади кожної цінності</p>		
<p>А. Духовні цінності держави – це ... те, що наповнює моралью, в словесній формі, релігій, і м. з.</p>	<p>Б. Соціальні цінності держави – це... взаємодопомога, взаємодовіра між людьми.</p>	<p>В. Політичні цінності держави – це... дружба між народами, взаємодопомога.</p>
<p>Приклад А1.</p>	<p>Приклад Б1.</p>	<p>Приклад В1.</p>
<p>Приклад А2.</p>	<p>Приклад Б2.</p>	<p>Приклад В2.</p>
<p>Приклад А3.</p>	<p>Приклад Б3.</p>	<p>Приклад В3.</p>

Соціально-виховний проект

«Дослідник чудес»

ВСТУП

Учасники проекту: учнівська молодь, вихованці позашкільних навчальних закладів, їх батьки, педагоги.

Мета проекту: сприяти формуванню державницьких почуттів учнівської молоді засобами включення їх до колективної діяльності разом із їх батьками та завдяки виконання ними різних видів і форм пізнавально-творчих завдань.

Завдання проекту:

- ознайомити з історичними пам'ятками України;
- виконати тренінгові вправи, що змістовно пов'язані з темою кожного з семи днів реалізації проекту;
- сприяти формуванню пізнавальної активності завдяки отриманим завданням.

Термін виконання: сім днів.

Актуальність:

Кожна дитина – це творіння природи. Жодна людина не має можливості змінити задум природи, проте є можливість «плідної взаємодії» з нею. Лише завдяки співпраці батьків, педагогів та самої дитини результат не примусить довго чекати. Особливої уваги потребує процес патріотичного виховання дитини. Вихователь має значні можливості відповідно до формування державницьких поглядів підростаючого покоління.

Проект може бути реалізований як з колективом однієї групи, так і з групою учнів у позашкільних закладах освіти.

Очікувані результати:

- учні повною мірою володіють інформацією щодо наявності національно-державних пам'яток України;
- можуть чітко характеризувати, хто такий державник;

- володіють знаннями щодо термінології (держава, державний герб, державний гімн, «Я – державник»);

- активізація педагогічного колективу щодо організації виховного процесу, а саме формування позиції «Я–державник» в учнівській молоді (використання різноманітних форм, нетрадиційних методів та технологій; позакласна виховна робота вийшла на новий рівень: діти-батьки-педагоги).

Етапи реалізації проекту:

Підготовчий

1. (робота педагогічного колективу, створення творчої групи, яка буде відповідальною за реалізацію проекту).

2. Робота з батьками учнів (повідомлення про реалізацію соціально-виховного проекту, обговорення бажання батьків щодо прийняття участі в проекті їх дітей; консультування за змістом проекту).

Основний

3. Оформлення кабінету для реалізації проекту.

4. Організація фотогалереї «Мисливці за пригодами» (Розміщення портретів учасників проекту).

5. Проведення зустрічей (сім днів поспіль) з метою виконання тематичних завдань.

Заключний

6. (Сумісна робота педагога, батьків та учнів).

7. Доповнення фотогалереї (розміщення фотографій, що були зроблені під час виконання тренінгових вправ).

8. Вручення учням посвідчень «Дослідник чудес».

Підготовчий етап реалізації проекту

Зустріч батьків та педагогів з метою отримання інформації про організацію та впровадження проекту.

Вступна бесіда

Семиденні зустрічі тематично пов'язані між собою і проводитимуться у формі тренінгів. Враховуючи вікові особливості, час заняття становитиме 40–45 хв.

За основу проекту нами обрано результати проведення акції «Сім чудес України» – Сім історико-культурних пам'яток України, визначених всеукраїнським однойменною конкурсом, що стартував у травні 2007 року за ініціативою українського політика Миколи Томенка. Конкурс здійснювали з урахуванням Інтернет-голосування та думки експертної ради з сотні осіб: культурологів, істориків, фахівців туристичного бізнесу. В інтернет-голосуванні, взяло участь 77000 осіб.

По завершенні проекту «Дослідник чудес» ми зустрінемося знов для підбиття підсумків: доповнимо виставку фотоматеріалами; учні отримають іменні посвідчення, батькам буде вручено листи від дітей.

Основний етап реалізації проекту

(Під час щоденної зустрічі бажано використовувати презентації, віртуальні екскурсії).

День перший

Привітання: знайомство, обговорення правил.

Всі учасники розміщені по колу. Кожен називає своє ім'я та улюблену справу, що часто робить. Ведучий повідомляє, що мета наших зустрічей – це ознайомлення з історико-культурними пам'ятками нашої країни з метою здобути звання «Дослідник чудес».

Розпочинаємо подорож найвидатнішими та найцікавішими місцями України.

Ми – українці, а отже, наша держава – вона дійсно наша. Ми живемо у державі, що має величну історію, томуголовним завданням суспільства є збереження, примноження та передача усього «багатства» нашої Батьківщини.

ХОРТИЦЯ

Привітання: знайомство, обговорення правил

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Супер-швидко-будівельник»

Вправа: «Мандрівник»

Вправа: «Я – українець»

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

Національний заповідник Хортиця включає сам острів Хортиця, острови, прилеглі до нього і скелі: Байда, Дубова, Три Стоги, Близнюки і інші. Ця територія 12,5 x 2,5 км містить у собі усі географічні ландшафти країни від степів до пустель і гір. Із понад тисячі видів місцевих рослин налічується 105 природних і 33 рідкісних видів. 12 видів хребетних і 33 види безхребетних тварин занесені в Червону книгу України.

Хортиця стала відомою за часів Запорізької Січі (спочатку – укріплений військовий табір, згодом – найбільша організація вільних українських козаків). Сухопутні й водні шляхи з півночі на південь перетиналися на Хортиці. Поряд з островом починався Дніпро з порогами і човни вікінгів та козачі «Чайки» не могли йти далі.

Перша фортеця була побудована тут скіфами (VI і V ст. до н.е.). За часів Київської Русі острів був гарнізоном для наших військ, які боролися з кочівниками, як вказано в літописах від 1103, 1190 і 1223 років.

У кінці XV ст. козаки побудували фортецю на острові. Основа Запорізької Січі була закладена на Хортиці в 1552–1556 роках гетьманом Українського козацтва Байдою-Вишневецьким. Він побудував тут замок, звідки сам відправився в похід проти Туреччини. Байда витримав облогу кримського хана Девлет-Герая (1557), а рік потому ображений хан повернувся зі своїми турецькими союзниками. Вишневецький був вимушений покинути острів і усі укріплення були знищені. Козаки знову побудували поселення на Хортиці в 1618–1620 роках. До знищення

Запорізької Січі Катериною II (5 червня 1775р.) Хортиця була оплотом козацтва.

За останні 50 років острів назбирав регалій і звань. У 1965 році він був оголошений історико-культурним заповідником державного значення.

У 1994 році Хортиця і прилеглі до нього острови і скелі отримали статус Національного заповідника і в 2004 році тут почалося будівництво історичного і культурного центру Запорізької Січі. Козацькі станиці XVI і XVII ст. вже почали кінокар'єру: у 2008 році режисер Володимир Бортко зняв тут фільм «Тарас Бульба».

Під час вправ учасники можуть розподілитися на команди та перебувати у такому складі під час усіх вправ цього дня, або навпаки – для кожної вправи змінювати склад своєї команди.

Вправа: «Супер-швидко-будівельник».

Обладнання: малюнки із зображенням Хортиці (пазл).

Як бачимо, для збереження пам'ятки, що на острові Хортиця, знадобилося багато часу, довелося подолати чимало перешкод. Та сьогодні у нас є право взяти участь у збереженні цієї пам'ятки. Кожен із вас може побути у ролі будівельника, який буде виконувати роботу якісно та швидко. То ж розділимося на команди та отримаємо конверти із завданням. (У конверті розрізане зображення певної частини споруд о. Хортиця та деякий інформаційний матеріал до неї). Завдання учасникам: команди мають скласти пазл та представити свій результат разом з інформаційним повідомленням.

Вправа: «Мандрівник».

Обладнання: конверти із завданням.

Скажіть, а чи всі пам'ятають символи нашої країни? Зараз перевіримо!

Сьогодні ми спробуємо помандрувати, але щоб не гаяти часу, наша мандрівка буде саме у цій аудиторії. Розподіляємося на команди та отримуємо завдання. Кожна команда має ознайомитися з матеріалами, що є в конверті (Фото та інформаційне повідомлення). Потім по одному із представників вирушають у мандрівку до інших команд, де мають отримати

інформацію та «принести» її до своєї команди. Таким чином, усі команди мають свого представника-мандрівника, який добуває інформацію, а потім розповідає своїй команді.

Орієнтовані картки:

Картка № 1.

Рушник. Смуга полотна сама по собі має насичене символічне значення – дороги, долі, захисту. А коли ця смуга ще й містить на собі виткані чи вишиті знаки-обереги – захисна сила її, відповідно, посилюється. У всій Україні рушником накривали хліб на столі. Коли син вирушав у далеку дорогу, мати дарувала йому рушник. Хлібом-сіллю на рушнику і досі зустрічають гостей. В українській хаті рушники вивішують над іконами і над портретами родичів (ще коровай). Рушник використовується в багатьох обрядах, насамперед тих, що пов'язані зі шлюбом і провадами в потойбіччя.

Калина – це символ життя, крові, вогню. Деякі дослідники пов'язують її назву із сонцем, жаром, паланням. Калина часто відіграє роль світового дерева, на вершечку якого птахи їдять ягоди і приносять людям вісті, іноді з потойбіччя. Та й саме дерево пов'язує світ мертвих зі світом живих. Калина символізує материнство: кущ – сама мати; цвіт, ягідки – діти. Це також уособлення дому, батьків, усього рідного. Калина – український символ позачасового єднання народу: живих з тими, які відійшли в потойбіччя і тими, котрі ще чекають на своє народження. Калина уособлює й саму Україну. Як символ Батьківщини, вона «проросла» в гімнові січових стрільців.

Писанка – символ Сонця; життя, його безсмертя; любові і краси; весняного відродження; добра, щастя, радості. Кожен орнаментальний мотив має певне сакральне значення. З них на писанці складається мальована молитва про злагоду і мир поміж людьми. У християнській культурі українців писанка стала символом воскресіння. В народі кажуть: «У світі доти існуватиме любов, доки люди писатимуть писанки».

Дідух (його ще називають: дід, коляда, колядник, сніп, король, дідок) – українська різдвяна прикраса, символ пожертвування найкращого збіжжя у хліборобських культурах. Дідух – символ урожаю, добробуту, багатства, безсмертного предка, зачинателя роду, духовного життя українців, оберега роду. Дідух є одним із найдавніших культів у різдвяній обрядовості українців. Традиція дідуха сягає дохристиянських часів.

Картка № 2.

Державні символи

Державний прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3. Державний прапор, незалежно від того, де він встановлюється, символізує державу, а тому завжди повинен перебувати в належному стані й негайно замінюватися в разі пошкодження, забруднення тощо. Державний прапор, який став непридатним для подальшого використання, має знищуватись гідним чином, бажано через спалення. В США навіть існує спеціальна церемонія віддання останньої пошани та спалення такого державного прапора. Державний прапор як символ країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення. Під його знаменом ми йшли до проголошення самостійної Української держави, під ним йдемо сьогодні до створення української України, до перемоги. Це прапор миролюбства. Український національний прапор має здатність кликати не тільки на урочисті мітинги і свята, а й на боротьбу за свободу і честь нації. Це наш історичний дух, наша совість і наша незламність, це вічно жива пам'ять і вічна мрія нашого народу.

Великий Державний Герб України, згідно зі ст. 20 Конституції України, встановлюється з урахуванням малого Державного Герба, як його головного елемента, і герба Війська Запорізького, і затверджується не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. 19 лютого 1992 року Верховною Радою України ухвалено постанову «Про Державний Герб України», якою було затверджено «Тризуб, як малий герб України» і,

відповідно, головний елемент великого герба. З найдавніших часів тризуб шанується як магічний знак, свого роду оберіг. Його зображення археологи зустрічали у багатьох пам'ятках культури, датованих першими століттями нашої ери. Перша згадка у літописах про такі знаки належить до X століття. За часів Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком. Після київського князя Ігоря (912–945 рр.) при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. Київський князь Володимир Святославович (980–1015 рр.) карбував тризуб на монетах, де з одного боку зображувався портрет володаря, а з другого – тризуб.

Державний гімн України – один із головних державних символів України поряд з прапором і гербом. Державним гімном є перший куплет та приспів пісні «Ще не вмерла України і Слава, і Воля» (слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького). Офіційно його «Музичну редакцію» ухвалила Верховна Рада України 15 січня 1992 року; слова гімну затверджено Законом України про Гімн України від 6 березня 2003 року.

Ще не вмерла України ні слава, ні воля,
 Ще нам браття молодії, усміхнеться доля.
 Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
 Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим
 за нашу свободу,
 І покажем, що ми, браття,
 козацького роду.

Продовжуючи нашу зустріч, пропоную перейти до наступної вправи. Виконати її вам допоможуть знання, отримані під час попередньої вправи.

Вправа «Я – державник».

Обладнання: дошка, папір, маркери.

Для вправи учасникам пропонується розділитися на 2 (3) команди та обрати назву команді. На дошці розміщено 2 (3) папери із зображенням літер.

П-

А-

Т-

Р-

і-

о-

т-

Завдання: під музичний супровід учасники команд мають підходити до дошки та схарактеризувати, тобто вказати, які саме якості має справжній патріот (1 тур) та державник (2 тур).

Д-

Е-

Р-

Ж-

А-

В-

Н-

И-

К-

Підбиття підсумків.

Колективне обговорення вражень, вираз власних думок тощо.

По завершенні роботи усім учасникам пропонується виконати гімн України.

День другий

Фортеця в Кам'янець-Подільському

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Фортеця»

Вправа: «На галявині»

Вправа: «Після дощу»

Підбиття підсумків.

Кам'янець-Подільський не можна уявити без славнозвісного старого замку – унікальної оборонної споруди XI–XVII ст., побудованої на скелястому мисі біля вузького перешийка, через який вела давня головна дорога до Старого міста. Кам'яні укріплення XI ст., побудовані на основі ще більш ранніх, мало чим нагадували сучасну могутню твердиню з 11 башт, з'єднаних високими мурами. Залишки давньоруських укріплень знайдені в різних частинах замку: в Денній башті – фрагмент муру з бійницями, а рештки невеличкої, овальної в плані вежі – посеред замкового двору біля Ласької башти.

Перша значна розбудова замку відбулася протягом кінця XIV–середини XV століття. Її розпочав краківський воєвода Спитко Мельштинський, котрий володів Кам'янцем чотири роки (1395–1399) і загинув у битві з татарами. Всередині XV ст. замок було переплановано. Старі башти модернізовано, закладено 10 нових (дві з них не збереглися). Друга реконструкція відбулася в середині XVI ст. під керівництвом військового інженера і архітектора Іова Претфеса, який збудував дві башти – Нову Західну та Нову Східну (над давнім колодязем, що зберігся й донині), а також Польну браму з мостом, рештки якого нещодавно були віднайдені реставраторами.

На початку XVII ст., з появою дальнобійної артилерії, військовий спеціаліст Теофіл Шомберг збудував перед західним фасадом замку кам'яно-земляні бастіони укріплення, що дістали назву Нової фортеці.

Однак, незважаючи на модернізацію, 1672 року Кам'янецький замок захопили турецькі війська на чолі з султаном Магометом IV. Причина поразки поляків була не в ненадійності укріплень, а в історичних умовах розвитку Речі Посполитої, яка на той час виявилася непідготовленою, щоб протистояти численній турецькій армії.

У XVIII–XIX ст. ст. з півночі та півдня були прибудовані два бастіони, у внутрішньому дворі зведено корпуси казарм. Але незважаючи на численні реконструкції, замок являє собою єдиний архітектурний ансамбль.

Побродивши валами фортеці, ви переконаєтеся, що все у ній було передбачено і пов'язано з розвитком військового мистецтва. Змінилися тактика і зброя – змінилися і контури фортеці. У Кам'янецькому Старому Замку 11 веж, сполучених валами та одна відокремлена (водна). Стіни фортеці нижчі і вужчі, але це тому, що сама природа виконує тут захисні функції. Фортеця стоїть на високому скелястому перешийку, який омиває р. Смотрич. Архітектор уміло використав природні особливості, побудувавши фортецю на висоті скель до 25 метрів і таким чином надовго захистив місто від ворожих нападів.

Вправа: «Фортеця».

Обладнання: Дві пари довгих кольорових стрічок.

Як справжній патріот та державник, кожен мешканець нашої країни є захисником, оборонником. Тому зараз ми перевіримо, наскільки ж наші хлопці та дівчата готові боронити свою неньку-Україну.

Пропонуємо дітям стати один за одним. Уявімо, що кожен із вас має справжню величезну фортецю, а її, звіснож, необхідно обороняти.

Навколо дітей – дві стрічки. Слід уважно слухати ведучого. Почувши слова: Напад праворуч – треба переплигнути ліворуч, і навпаки. Напад – з переду – плигаємо назад, і навпаки. Зверху – присісти, знизу – підплигнути. А тепер – увага. Починаємо оборону маєтку. (Виконання вправи дасть дітям змогу бути жвавими та уважними водночас).

Вправа: «На галявині»!

Перед початком вправи учасникам пропонується переглянути фотоматеріали із зображенням рослинності України.

Обладнання: ковдра у вигляді галявини, загадки.

Учасники розташовуються на квітучій галявині поблизу своєї власної (уявної з минулої вправи) фортеці та відгадують загадки.

Квітка ця на сонце схожа,
 На олію вона гожа,
 Жовті пелюсточки має,
 Їх до сонця повертає.

(Соняшник)

Все обвила ця рослина
 Як зелена павутина.
 Краще очі ти розплющ –
 Це звичайний в'ється ...

(Плющ)

Намистиночки малі
 Стебло тягнуть до землі.

(Конвалія)

Хтось відкрив на небі душ,
 Повно на землі калюж.
 І на нас водиця ллється.
 Як це явище зветься?

(Дощ)

По завершенні вправи кожен учасник має загадати один одному власну вигадану загадку.

Підсумки: для закріплення матеріалу учасникам (батькам та учням) пропонується поділитися враженнями від зустрічі, а також, розподілившись на команди, підготувати п'ять запитань на тему дня.

День третій

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКА ЛАВРА

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Уважний мандрівник»

Вправа: «Співуча країна»

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

Києво-Печерська Лавра є унікальним монастирським комплексом, внесеним в перелік пам'яток світового значення. З часів зведення Лаври в Києві на її території побувала величезна кількість іноземних туристів. Монастирський комплекс включає в себе дві частини: надземна частина представлена релігійними спорудами, а підземна – печерами.

Історія Лаври почалася з 1051 року, коли тут оселився чернець Антоній. В якості обителі він використав печеру, вириту на схилі мальовничої гори. Згодом до Антонія приєдналися інші священнослужителі-ченці. Коли їх стало багато, було вирішено звести надземні будівлі. Статус «Лавра» комплекс отримав пізніше, коли монастир розширився і став нагадувати окреме містечко. Із XI ст. на території цього монастиря почалося масштабне будівництво. Тоді ж з'явилися Трапезна церква, Успенський собор, Троїцька церква. Майстерність архітекторів і лаврських художників з роками удосконалювалася, що залишило помітний відбиток на розвитку культури слов'ян. Саме Києво-Печерська Лавра стала місцем заснування першої друкарні на Русі. Тут оселилися знамениті літописці, учені, письменники, книговидавці, лікарі і художники, а в 1113 році світ побачила «Повість минулих літ», що стала найповнішим джерелом знань про культуру і побут Київської Русі.

У 1718 році Києво-Печерська Лавра дуже постраждала в результаті великої пожежі. Після реставраційних робіт Троїцька церква і Успенський собор набули рис, характерних для стилю бароко, а Верхня Лавра обзавелася кам'яною огорожею. Так і був сформований унікальний архітектурний комплекс Лаври, який чудово зберігся. Російські государі під час відвідування монастиря брали у настоятеля благословення, передавали декоровані алмазами книжкові оклади, лампади, хрести із золота в дар церкві. Проте 1917 рік виявився для Лаври важким, оскільки комуністи, що прийшли до державної влади, перетворили її на музейне місто, оголосивши майно надбанням усього радянського народу. У 1941 році вибухом був

зруйнований Успенський собор. Дискусія про того, хто наважився на подібне блюзнірство (німці або радянські підпільники), не вщухає і сьогодні. Лише у 1988 році Печерська община отримала територію монастирських Далеких печер, а через ще два роки – і Ближні. Протяжність лаврських підземних печер породила безліч легенд. Є припущення, що печери викопані і під Дніпром. Також існує версія про ходи, що зв'язують Лавру з київськими і чернігівськими монастирями.

У Києво-Печерську Лавру входять наступні церкви:

- Успенський собор;
- Трапезна церква (з Трапезною палатою);
- Велика лаврська дзвіниця;
- Троїцька церква;
- Церква Різдва Богородиці;
- Церква Усіх Святих;
- Аннозачатієвська церква;
- Церква Усіх Преподобних Батьків Печерських;
- Хрестовоздвиженська церква;
- Церква Спаса на Берестові;
- Церква Феодосія Печерського;
- Церква Воскресіння Христового;
- Церква Живоносного джерела;
- Церква святого Миколая.

Окрім тематики релігійної спрямованості, гості Києво-Печерської Лаври можуть відвідати музеї, розташовані на території цього комплексу. Серед них особливий інтерес викликають Музей історичних скарбів України, Музей музичного і театрального мистецтва, Музей книгодрукування і книги України, Музей декоративного мистецтва, мікромініатюр і голограм. Також є можливість придбати сувеніри, обереги, талісмани та іншу продукцію.

Вправа: «Уважний мандрівник»

(Ведучий повідомляє учасникам, що зараз відбудеться швидкий курс формування уваги, учні будуть демонструвати, яким чином можна швидко запам'ятовувати що саме і де було...)

Обладнання: дошка та малюнки із зображенням і назвами церков, що входять до Києво-Печерської Лаври.

Діти поділяються на 3 (5) команд. Кожний представник по черзі підходить до дошки, де магнітом прикріплено фото із назвою певної церкви чи споруди Лаври. Спочатку дивиться на дошку, потім – відвертається, а ведучий тим часом робить три зміни у розташуванні карток. Учасник має відгадати, які саме зміни відбулися. Якщо відгадано усі три зміни – команда отримує три бали. У кожного учасника є одна (дві) спроби.

Вправа: «Співуча країна».

Обладнання: мультимедійна техніка.

Жодна держава світу не оспівана у піснях настільки душевно, як наша Україна. А чи відомі вам такі пісні, що пронизані любов'ю до нашої держави?

Наступні дії: розподіливши учасників на команди (3–4 команди), ведучий вмикає мінус пісні, а команди мають, вгадавши пісню, заспівати її.

Орієнтований перелік пісень (мінус):

- Гімн України
- «Одна калина за вікном»
- «Козацькому роду нема переводу»
- «Рідна мати моя»
- «Чорнобрівців насіяла мати»

День четвертий

Софіївський собор у Києві

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Розмова з руками»

Вправа: «Надсилаю СМС»

Вправа: «Говори!»

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

У XI ст. в Київській Русі було зведено собор Святої Софії, який сьогодні розташовується в самому центрі української столиці. Через тисячу років до нас дійшли три тисячі квадратних метрів унікальних фресок і 260 квадратних метрів мозаїки. У Європі навряд чи вдасться знайти храм, який прикрашений такою кількістю фресок XI століття.

Собор з усіх боків оточений монастирськими спорудами, які були побудовані в XVII столітті. Вони виконані в стилі українського бароко. За минулий час внутрішній декор собору практично не змінився. У XVIII ст. тут спорудили іконостас, а в XIX ст. уклали на підлозі чавунні плитки.

Для туристів і істориків Свята Софія Київська – скарб світового мистецтва, який не вичерпується. Тут можна помилуватися шедеврами староруської, візантійської архітектури. Особливо вражає відвідувачів собору Свята Діва Марія. Її шестиметрова фігура, яка молиться, зображена на центральній апсиді. Мозаїка викладена із скляних і кам'яних пластин 177 колірних відтінків. Також у соборі особливе місце займають мозаїки, що зображують Євхаристію і Батьків Церкви. Викладена мозаїкою і поверхня центральної апсиди, внутрішня частина куполу. Стіни Святої Софії розписані фресками.

Храм перебудовувався неодноразово. Причиною цього були численні пожежі, нашествя орд Батия. Дах в соборі був відсутній у XV–XVI ст., що згубно відбилося на стані фресок. До наших часів збереглася тільки близько половини їх первинної площі. У XVII ст. не інформовані про цінність фресок будівельники забілили вцілілі фрагменти. Тільки століття опісля їх наново відкрили завдяки шматку штукатурки, що відвалився. Але і тут собор опинився в руках непрофесіоналів: робітники очищали стіни неакуратно і видалили частину фрескового розпису.

Ситуація з мозаїками в соборі аналогічна. Спочатку вони займали велику площу храму, але сьогодні уціліла лише її третина. Палітра мозаїк налічує 21 відтінок синього, 34 відтінки зеленого, 23 відтінки жовтого, 19 відтінків червоного, 25 відтінків золотого і 9 відтінків срібного кольору. Таке різноманіття – свідоцтво найвищого професійного рівня майстрів. Вони викладали шматочки смальти на сиру штукатурку так, що сонячні промені, які падають на них, створювали світлоносну, іскристу поверхню. Така технологія мозаїки надає собору особливої виразності.

Архітектурна форма і розпис храму створюють неповторну гармонію і єдність. Здається, що фрески – це вишитий орнамент, який прикрашає зводи, стовпи та стіни Святої Софії. Серед яскравого і вишуканого живопису окремої уваги заслуговують зображення православних святих і сюжетів з Євангелія. Для візантійської школи церковного живопису характерним є зображення біблійської тематики, а в храмі Софії Київської є мирські сюжети: портрети членів сім'ї Великого князя Ярослава. На стінах дзвіниці храму можна побачити сцени ігор, які на честь княгині Ольги в Константинополі організував імператор Костянтин Порфірогенет. Тут і міми, і жонглери, і музиканти, і танцюристи, і перегони колісниць. Вже з XVII ст. на фресках зображували тільки релігійні сюжети.

Вправа «Розмова з руками»

Обладнання: папір, маркери.

Любов до країни починається із любові до себе, до своїх батьків, домівки, родичів, друзів. Усе, що в людини є – це її власне творіння, кожен із нас багато чого може створити власними руками.

Учасникам пропонується обвести свої долоні. Потім запропонувати їм «оживити» долоньки – намалювати їм вічка, ротик, розфарбувати кольоровим олівцями пальчики. Після цього можна затіяти бесіду з руками. Запитати: «Хто ви, як вас кличуть?». «Що ви любите робити?», «Чого не любите?», «Які ви?». Якщо дитина не підключається до розмови, проговоріть діалог самі. При цьому важливо підкреслити, що руки гарні, вони багато чого

вміють робити (перелічити, що саме), але іноді не слухаються свого хазяїна. Закінчити вправу потрібно «висновком договору» між руками і їхнім хазяїном. Нехай руки пообіцяють, що упродовж 2–3 днів вони постараються робити тільки гарні справи: майструвати, вітатися, грати і не будуть нікого кривдити.

Вправа: «Надсилаю СМС».

Обладнання: картки з назвами міст.

Ще зовсім недавно, коли не було мобільних телефонів, комп'ютерів, листи писали власноруч, доводилося певний час чекати на відповідь. Та сьогодні науково-технічний прогрес дає змогу робити це доволі швидко.

Ведучий пропонує учасникам стати в коло та обрати картку з назвою міста. Потім ведучий називає по дві пари міст: СМС надіслано зу..... та з у (у цей час учасники з картками цих міст мають помінятися місцями). Коли ведучий каже, що СМС йдуть у всі міста країни, кожний учасник має змінити своє місце.

Вправа: «Говори!».

Дуже вдалим для кожного з нас є вислів про те, що треба подумати, що і коли варто казати, а коли треба промовчати. Зараз пропонуємо перевірити вашу уважність.

Ведучий звертається до дітей: «Друзі, я буду задавати вам прості і складні питання. Але відповідати на них можна лише тоді, коли я дам команду: «Говори!» Давайте потренуємося. «Яка зараз пора року?» (Педагог робить паузу) «Говори!»; «Якого кольору в нас у групі (у класі) стеля?»... «Говори!»; «Який сьогодні день тижня?»... «Говори!»; «Скільки буде два плюс три?» тощо».

День п'ятий

Парк «Софіївка» в Умані

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Спритний патріот».

Вправа: «Роззяви».

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

Парк «Софіївка» – видатна пам'ятка світового значення, пам'ятка садово-паркового мистецтва XVIII–XIX століть. У парку проводять екскурсії, пропонують багато різних розваг, прогулянки верхи або романтичне катання на гондолах по озеру. Це гідний претендент на звання наймальовничішого місця в Україні, а також одного із найбільш екзотичних її місць. Тут росте понад 3300 видів рослин, серед яких 41 вид ялин, 100 видів ліан, 24 види буку, 57 видів рододендрона, 320 видів троянди, а також знамените дерево тюльпана. На честь Уманського парку маленька планета під номером 2259 була названа Софіївкою.

Історія парку тісно пов'язана з романтичною історією любові польського магната Станіслава Потоцького і його дружини Софії. Прекрасна гречанка, дочка торговця тваринами, Софія була коханою польського посла в Стамбулі Кароля Боскампа-Лясопольського, дружиною генерала російської армії Юзефа де Вітта (сина Яна де Вітта, коменданта Кам'янець-Подільської фортеці і архітектора Домініканського костюлу у Львові), мала великий успіх при польському дворі, блискуче показала себе при французькому дворі у імператриці Марії-Антуанети і, за підтримки Григорія Потьомкіна, в Петербурзі у імператриці Катерини II.

Упродовж тривалого періоду часу роман Софії і С. Потоцького був незаконним: у них вже народилося двоє синів, коли нарешті вони змогли розвестися зі своїм попереднім подружжям і повінчатися. Парк в Уманській садибі С. Потоцький заснував в 1796 році і подарував Софії до її іменин у березні 1802 року. Плануванням і будівництвом парку займався надзвичайно освічений військовий інженер Людвіг Метцель, а для догляду за рослинами запросили німецького садівника Оліва. Усі роботи в парку виконували кріпаки Умані, за що й отримували зарплату. У 1806 році польський

письменник Станіслав Трембецький присвятив парку поему «Zofiówka», яка незабаром була перекладена іншими мовами.

З 1832 року володаркою парку стала імператриця Олександра Федорівна, дружина Миколи I, і парк стали називати «Садом цариці». Імператорська сім'я продовжила ушляхетнювати територію, з'явилися архітектурні прикраси, виконані за проектом знаменитого петербурзького архітектора Андрія Штакеншнейдера. З 1929 року Уманський парк отримав статус заповідника.

Площа парку – 179,2 га. Ідеї оформлення були нав'язані поемами Гомера «Іліада» і «Одіссея» – саме прекрасний і таємничий світ старогрецьких міфів намагалися відтворити в самому центрі України. Головна композиція парку зосереджена уздовж річки Кам'янка, де споруджено ряд окремих басейнів і ставів, водоспади, шлюзи, каскади, підземна річка Ахеронт. Водойми оточені скелями з кам'яних брил (Левкадська, Тарпейська), гротами (Фетіди, Каліпсо, Сцилли, Венери, Страху і сумнівів). Для відпочинку побудовані хороші павільйони (Флори, Рожевий) і альтанки (Китайська, Грибок). По усьому парку, і в густих заростях, і на просторах лужках, розставлені скульптури античних богів, героїв і мислителів.

Мальовнича комбінація скель, водойм, рослинності і архітектури створюють різнопланові композиції: Головна алея, Англійський парк, Єлісейські поля, Тераса Бельвю, Партерний амфітеатр. Є також компактні композиції, такі як критський лабіринт або острів Анти-Церцеї. Особливе місце в прикрасі парку займають фонтани, створені винахідливим інженерним розумом. Посеред Іонічного моря високий (до 16 м) струмінь води викидає Фонтан Змія. Дивно, що таке диво походить просто від перепаду тиску води в трубах різного діаметру.

Вправа «Спритний державник»

Обладнання: м'яч.

Щоб бути вправними і точними як найдавніші митці, справжні патріоти України мають потренувати свою увагу. Сидячи на стільцях чи стоячи в колі,

ті, що грають, намагаються якнайшвидше передати м'яч, не упустивши його, сусідові. Можна в максимально швидкому темпі кидати м'яч один одному чи передавати його, повернувшись спиною в коло і забравши руки за спину. Ускладнити вправу можна, попросивши дітей грати із закритими очима чи використовуючи в грі одночасно кілька м'ячів.

Вправа «Роззяви».

(Розвиток довільної уваги, швидкості реакції, навчання умінню керувати своїм тілом і виконувати інструкції).

Усі гравці йдуть по колу, тримаючись за руки. Ведучий показує картки із назвами міст України та інших країн. Якщо це місто України – учасники зупиняються, плескають чотири рази в долоні, повертаються і йдуть в інший бік. Хто не встиг – вибуває з кола.

День шостий

Старогрецький город Херсонес

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Танцююча статуя»

Вправа: «Геліос сказав...»

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

Херсонес Таврійський – античне місто, засноване на південному заході Криму понад дві з половиною тисячі років тому. На даний момент руїни Херсонесу є одними з найвидатніших пам'яток Севастополя.

Слово «херсонес» в перекладі з грецького означає «півострів». Місто знаходилося на невеликому півострові між двох бухт. Це місто має довговікову історію – майже дві тисячі років. Його історія пов'язана з історією Риму, Древньої Греції і Візантії.

Про історико-археологічний заповідник Херсонес Таврійський відомо не лише в нашій країні, а й у всьому світі. У 1996 році за рішенням

міжнародної організації ЮНЕСКО заповідник занесли до 100 видатних пам'яток культури світу.

Місто Херсонес Таврійський заснували в VI ст. до н.е. греки-дорійці, переселенці з Гераклеї Понтійської – полісу, який знаходився на Півдні Чорного моря в Малій Азії (нинішня Туреччина).

На території Херсонесу було знайдено так багато історичних пам'яток, що швидко утворили досить цікаву експозицію – так було засновано археологічний музей, якому в 2002 році виповнилося 110 років.

За радянських часів цей унікальний історико-археологічний заповідник став одним із великих науково-дослідних центрів. Тут учені-археологи з усіх куточків світу ведуть наукову роботу, студенти університетів проходять практику. Саме завдяки систематичним розкопкам учених вдалося відновити історію Херсонесу.

Музей-заповідник щорічно відвідують десятки тисяч екскурсантів. Тут можна побачити збірки епіграфічних пам'яток (наприклад, відома присяга громадян міста Херсонесу III ст. до н. е.), шедеври мистецтва, вироби і знаряддя праці ремісників, побутові предмети, які використовували жителі Херсонесу.

Також туристи зможуть побачити територію прадавнього міста: побродити по його головній вулиці, по колись жвавих площах і житлових кварталах, побачити руїни старовинного театру, колони храмів Середньовіччя з білого мармуру. Великий інтерес екскурсантів викликає відома вежа Зенона, що відіграла важливу роль у системі оборони міста. Вона постійно удосконалювалася херсонеситами. У вежі знайдено розписні надгробки, архітектурні елементи, що вражають своєю красою і величчю.

Вправа «Танцююча статуя».

Історія України не виникла сама по собі, вона є продовженням розвитку суспільства з давніх часів. Багато статуй і пам'ятників є в Україні, то ж зараз декілька статуй з'являться у нашій аудиторії.

Ведучий говорить учням і батькам наступне: розбийтеся на пари, станьте пліч-о-пліч, обійміть один одного однією рукою за пояс, праву ногу поставте поруч із лівою ногою партнера. Тепер ви зрослися і перетворилися на цікаву статую.

Спробуйте походити по приміщенню, щось зробити, лягти, устати, помалювати, пострибати, поплескати в долоні тощо. Під музичний супровід необхідно спробувати потанцювати.

Вправа «Геліос сказав...».

Пояснюючи назву вправи, ведучий показує зображення Геліоса та трохи розповідає про нього. Потім всі учасники вправи разом з ведучим стають у коло. Ведучий говорить, що він буде показувати різні рухи (фізкультурні, танцювальні, жартівні), а гравці повинні їх повторювати тільки в тому випадку, якщо він додасть слова «Геліос сказав».

Хто помилиться, виходить на середину кола і виконує яке-небудь завдання учасників, наприклад, посміхнутися, пострибати на одній нозі тощо.

День сьомий

ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ

Привітання:

Інформаційне повідомлення:

Вправа: «Шкільний маяк»

Підбиття підсумків.

Інформаційне повідомлення:

Офіційним часом виникнення Хотинського замку вважається кінець X–початок XI ст., коли князь Володимир Великий покорив східних хорватів і тиверців та включив території між Карпатами і Дністром до складу свого Київського князівства. Перші згадки про Хотин у документальних джерелах існують у «Списку руських градів далеких і близьких», що складений наприкінці XIV століття.

Починаючи з X ст. іпо XVIII ст. фортеця зазнавала частоті руйнації і переходила від одних завойовників до інших. Нею володіли Київська Русь в X ст., угорське королівство у 40-х роках XIV ст., з 1359 року вона перебувала під владою Молдавського князівства, з 1476 року – під владою турків, а з XVIII ст. – австрійців і росіян. Статус Хотинської фортеці, як військового об'єкта, було скасовано у 1856 році.

Починаючи з 70-х років XX ст. в Хотинській фортеці проводилися реставраційні роботи, замок використовувався для зйомок багатьох історичних фільмів.

Під час підготовки до 1000-ліття Хотина, яке пишно святкувалося у жовтні 2002 року, реставраційні роботи в Хотинській фортеці, припинені після кризи 90-х років, були поновлено. Починаючи з 2001 року на території фортеці розпочав діяльність Державний історико-архітектурний заповідник «Хотинська фортеця».

Хотинська фортеця – свідок численних війн та баталій. Протягом століть вона була центром розвитку ремесел і торгівлі, культури та економіки. Ця середньовічна красуня може багато розповісти тому, хто побажає вислухати її...

Вправа «Шкільний маяк».

Ведучий пропонує учасникам уявити, що їх школа – то справжня фортеця знань і хорошого настрою. Щоб кожна дитина знала, де саме у її місті знаходиться така фортеця, там побудовано шкільний маяк. (Вправа з чіткими правилами організує, дисциплінує дітей, згуртовує, розвиває швидкість реакції і викликає здоровий емоційний підйом).

Діти стоять обличчям до ведучого. Під музику з початком кожного такту вони повторюють рухи, які показує ведучий. Потім вибирається один рух, який не можна буде виконувати. Той, хто повторить заборонений рух, виходить з кола. Замість показу руху можна називати вголос цифри. Учасники повторюють хором усі цифри, крім однієї, забороненої, наприклад,

цифри «п'ять». Коли учні її почують, вони повинні будуть плескати в долоні (чи покружляти на місці).

ПІДСУМКИ:

В останній день проекту усі учасники підбивають підсумки.

Ведучий демонструє презентацію усіх фото, що були зроблені під час щоденної зустрічі.

Учасники висловлюють свої думки, обговорюючи отримані знання (можна запропонувати усім вікторину для закріплення знань).

Кожен учасник отримує власне посвідчення.

Батьки отримують листівку від дитини.

Усі разом співають Гімн України.

Загальне фото.

Додаток Г

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА

УПРАВЛІННЯ У СПРАВАХ СІМ'Ї, МОЛОДЕЖНОЇ ПОЛІТИКИ І СПОРТУ

ДІТЯЧО-ЮНАЦЬКИЙ ПЛАСТОВИЙ ЦЕНТР

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Сеник Алли Михайлівни

«Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу»

(13.00.07 Теорія та методика виховання)

На сьогоднішній день існує чимало наукових робіт, присвячених патріотичному вихованню, формуванню патріотичної свідомості в умовах дошкільних та шкільних закладів. Натомість, державницьке виховання учнівської молоді як освітній напрям перебуває на стадії активного розвитку. Представлені результати наукового дослідження Сеник А. М. досить змістовно розкривають дапу проблематику сьогоднішнього державницького виховання саме в умовах позашкільних закладів.

Практична цінність проведеного дослідження полягає в уточненні змісту та сутності державницького виховання, у визначенні ефективних методів та педагогічних умов. В освітньо-виховний процес Дитячо-юнацького пластового центру впроваджувалися авторські доробки щодо державницького виховання учнівської молоді, позитивні результати було досягнуто під час впровадженні тренінгової програми «Дослідник чудес».

Експериментальна робота в умовах Дитячо-юнацького пластового центру здійснювалася у період з вересня 2016 по травень 2017 року.

Отримані результати наукового дослідження є опорною базою для розкриття проблем державницького виховання учнівської молоді та вдосконалення системи виховного впливу на свідомість підростаючого покоління саме у питаннях формування почуття державника.

Директор

П.С.Юзик

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сеник Алли Михайлівни
за темою «Державницьке виховання учнівської молоді в умовах
позашкільного навчального закладу»
(13.00.07 – теорія і методика виховання)

Дисертаційне дослідження Сеник Алли Михайлівни з теми «Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу» є результатом вирішення однієї з актуальних проблем сьогодення. Державницьке виховання учнівської молоді спрямоване на формування патріотичних поглядів, самовідчуття себе як державника. Актуальним вважаємо обрання позашкільних навчальних закладів як умови реалізації державницького виховання, адже саме педагогічні працівники вказаних закладів активно працюють над оновленням форм і методів навчання та виховання підростаючого покоління відповідно до сучасних вимог навчально-виховного процесу.

Практична цінність дисертаційного дослідження Сеник Алли Михайлівни полягає у визначенні критеріїв та відповідних показників державницької вихованості учнівської молоді в умовах комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради. Експериментальна робота здійснювалася з 01.12.2014 по 21.05.2017 рр. Ефективність та результативність дослідження перевірено та підтверджено під час впровадження проекту «Дослідник чудес». Розроблені методичні матеріали та рекомендації для їх використання активно застосовуються у роботі комунального закладу «Рівненська обласна станція юних туристів» Рівненської обласної ради.

Директор

В. М. Григор

**МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Івана Богуна, 46, м. Мелітополь, Запорізька обл., 72311, т. (0619) 43-12-72,
e-mail МАНMelitopol@i.ua Код ЄДРПОУ 25766513

№ 38 від 24 V 2017

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сеник Алли Михайлівни
за темою «Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного
навчального закладу»
(13.00.07 – теорія і методика виховання)

У дисертаційному дослідженні Сеник Алли Михайлівни на тему: «Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного навчального закладу» представлено одну з актуальних проблем сьогодення – формування патріотичних поглядів в учнівської молоді в умовах трансформації освітньо-виховного процесу. Позашкільні навчальні заклади виконують ряд важливих завдань, одним з яких є оновлення форм і методів навчання та виховання відповідно до сучасних вимог, змісту освіти, апробація та впровадження технологій і систем особистісно-орієнтованого навчання.

Практична цінність проведеного дослідження полягає у визначенні критеріїв та відповідних показників державницької вихованості учнівської молоді в умовах Малої академії наук учнівської молоді Мелітопольської міської ради Запорізької області як профільного позашкільного навчального закладу. Ефективність та результативність дослідження перевірено та підтверджено під час впровадження проекту «Дослідник чудес». Експериментальна робота та розробка пропозицій щодо змісту виховних заходів для учнівської молоді в умовах позашкільного закладу пошуково-дослідницького напрямку здійснювалася у період з 01.12.2014 по 21.05.2017 рр.

Отримані результати дисертаційного дослідження Сеник Алли Михайлівни є опорною базою для розкриття головних принципів формування в учнівської молоді почуття державника. Експериментальні матеріали і методичні рекомендації отримали позитивне схвалення серед педагогічних працівників Малої академії наук учнівської молоді та активно використовуються у виховній роботі закладу.

Директор МАН

Алла Михайлівна
О.М. Прокопенко

**Мелітопольський курінь
Козацького війська Запорозького Низового**

72312 Україна
Запорізька обл. м. Мелітополь
вул. Олександр Невського 5
вих. № 11 від 09.04.19

Свідоцтво № 55 від 26.03.2001
ЄДРПОУ 25970053

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сеник Алли Михайлівни
«Державницьке виховання учнівської молоді в умовах позашкільного
навчального закладу»
(13 00.07 Теорія та методика виховання)

Сьогоднішня ситуація розвитку українського суспільства як ніколи потребує нових підходів, технологій і методик виховання молоді, здатної до реалізації власних здібностей та інтересів особливо у позанавчальній діяльності. Існуючий науково-практичний досвід патріотичного виховання, формування свідомості патріота в умовах дошкільних та шкільних закладів. Проте, тематика державницького виховання учнівської молоді як освітній напрям перебуває на стадії активного розвитку.

У дисертаційному дослідженні Сеник Алли Михайлівни представлено результати теоретичного вивчення теми державницького виховання, а також – авторські розробки, що знайшли застосування у виховній діяльності Школи джур Мелітопольського куреня Козацького Війська Запорозького Низового.

Практична цінність проведеного дослідження полягає в уточненні змісту та сутності державницького виховання, у визначенні ефективних методів та педагогічних умов.

Науково-дослідні результати дисертаційного дослідження стали опорною базою для організації процесу державницького виховання учнівської молоді та вдосконалення системи виховного впливу на свідомість підростаючого покоління саме у питаннях формування почуття державника.

Отаман
Мелітопольського куреня Козацького Війська Запорозького Низового

І.А.Лисенко

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові****результати дисертації*****Статті у наукових фахових виданнях***

(у тому числі ті, які індексуються в науково-метричних базах)

1. Сенік, А. М. (2015). Теоретичні аспекти визначення поняття «державницьке виховання учнівської молоді». *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. 1(4), 365–371.
2. Сенік, А. М. (2015). Державницьке виховання учнівської молоді на основі національно-патріотичних поглядів Б. Лепкого. *Вісник Луганського Національного університету імені Тараса Шевченка*. № 7 (296), 61–663.
3. Сенік, А. М. (2016). Виховний вплив позашкільних закладів на оптимізацію державницького виховання учнівської молоді. *Вісник Дніпропетровського університету імені А. Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. № 1 (11), 106–111.
4. Сенік, А. М. (2016). Наукові підходи до процесу формування державницької позиції молоді в умовах позашкільного навчального закладу: теоретичні та практичні аспекти. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. Херсон, Вип. LXIX. Т. 2, 64–69.
5. Сенік, А. М. (2017). Критерії, показники та рівні державницької вихованості учнівської молоді: діагностичний інструментарій для виховної роботи в позашкільних навчальних закладах. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. № 1 (18), 272–278.
6. Сенік, А. М. (2017). Формування державницької позиції учнівської молоді позашкільних навчальних закладів як виховна система. *Педагогічний часопис Волині* : науковий журнал. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки. № 3 (6), 28–36.

7. Сенік, А. М. (2018). Виховання державницького ідеалу в учнівської молоді засобами проектної діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : збірник наукових праць. Запоріжжя КПУ, № 60. Т. 1, 148–152.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

8. Senik, A. M. (2016). Formation of pupil's position «I am the statist» in extracurricular educational institutions in Ukraine: diagnostic research results. *Nowoczesna edukacja: filozofia, innowacja, doswiadczenie*. Nr 4 (48). Lodz : Wydawnictwo Naukowe Wyzszej Szkoły Informatyki i Umiejetnosci, 15–21.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Сенік, А. М. (2016). Позашкільна освіта і державницьке виховання як зразок самовизначення учнівської молоді. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовно-практичний вимір* (м. Мелітополь, 3–4 червня 2016 р.). Мелітополь, Ч. II. Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення, 191–193.

10. Сенік, А. М. (2016). Формування державницької свідомості учнівської молоді в умовах позашкільних закладів як педагогічна проблема. *Тенденції розвитку психології та педагогіки: матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції* (м. Київ, 4–5 листопада 2016 р.). Київ, 51–53.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

11. Сенік, А. М. (2016). Актуальність ідей Б. Хмельницького у системі державницького виховання сьогодення. *Еврика: наук.-практ. журнал*. Мелітополь. № 1 (3), 51–53.

12. Сенік, А. М. (2016). Позашкільні заклади як інститут забезпечення державницького виховання: експериментальне дослідження. *VZDELÁVANIE A SPOLOČNOSŤ medzinárodný nekonferenčný zborník*. Vydala: © Prešovská univerzita v Prešove, 390–394.